

3.- LES PRINCIPALS VIES DE COMUNICACIÓ. EL PAS DE LA VIA AUGUSTA I DE LA VIA DE ROMA IN HISPANIAS PEL TERRITORIUM DE TARRACO.

La via romana que connectava la capital de l'Imperi, Roma, amb *Gades*, al sud de la Península Ibèrica, era anomenada pels romans, en el seu traçat hispànic, *Via Augusta*. Aquesta, procedent del *Tropaeum Pompei*, als Pirineus, monument construït cap al 71 a.C. i ubicat molt a prop de la *mansio Summum Pyrenaeum*, que, possiblement, marcava el límit entre la *Gallia Narbonensis* i la *Hispania Citerior* i que, en conseqüència, constituïa el *caput via* de l'eix viari hispànic (Estrabó, *Geogr.* III, 4, 1, III, 4, 7 i III, 4, 9; Plini, *N.H.* III, 4, 18, VII, 26, 96 i XXXVII, 15; Dió Cassi, *Hist. rom.* XLI, 24, 1-3; Sal·lusti, *Hist.*, III, 89; Exuperanci, 8; Julià, *Hist. Wamb.*, 33)⁸², fou, sens dubte, la via més important que va

---

del Imperio (Roma, 22 septiembre-23 noviembre 1997), Electra, Madrid 1997, pp. 73-76; E. Ariño et alii, "Les centuriations d'Augusta Emerita", *Atlas Historique des Cadastres d'Europe*, M. Clavel-Lévêque i A. Vignot (dirs.), Brusel·les 1998, pp. 1-8 (Dossier II); *Idem*, "Les centuriations de Caesaraugusta", *ibidem*, pp. 1-14 (Dossier III); J. Massó i O. Olesti, "Une limite de propriété rurale dans l'ager tarraconensis", *Dialogues d'Histoire Ancienne*, 23/2 (1998), pp. 224-232; T. Reyes, R. González Villaescusa i J. Eusebio, "Estudi de l'Ager Aesonensis (Isona i Conca Dellà, Pallars Jussà)", *Revista d'Arqueologia de Ponent*, 8 (1998), pp. 39-59; M. Mayer i O. Olesti, "La sortitio de Ilici. Del documento epigráfico al paisaje histórico", *Dialogues d'Histoire Ancienne*, 27/1 (2001), pp. 109-130. Actualment, l'àrea d'Arqueologia del Departament de Ciències de l'Antiguitat i l'Edat Mitjana de la Universitat Autònoma de Barcelona, sota la direcció del professor **J. Guitart i Duran**, està estudiant els cadastres antics al territori de la ciutat d'Issos, actual Guissona, i a la regió penedesenca, un estudi, aquest darrer, que ens interessa especialment tenint en compte, tal i com hem comentat *supra*, que el Penedès i el Garraf formaven part del territorium de l'antiga Tarraco. Els seus primers resultats foren presentats durant el *Seminari d'Arqueologia del Paisatge i el Territori al Món Antic*, celebrat a la Sala de Juntes de la Facultat de Lletres de la Universitat Autònoma de Barcelona el dia 13 de novembre de 2000, sota la coordinació del mateix **J. Guitart** i del seu col·laborador **J.M. Palet**, i en el qual el nostre grup de recerca, encapçalat pel professor **A. Prieto Arciniega**, va presentar una comunicació titulada "*Ciuitas, Urbs y Territorium*. Problemas metodològics".

⁸² D. Henry, *Recherches sur la voie de Rome en Espagne à travers le Roussillon et examen critique de l'itinéraire d'Antonin depuis Narbonne jusqu'aux trophées de Pompée*, Perpignan 1820; J. Freixe, "Le Summum Pyreneum", *Revue d'Histoire et Archéologie du Roussillon*, I (1900), pp. 225-242; *Idem*, "Tracé de la voie Domitienne de Narbonne à Gérone", *ibidem*, II (1901), pp. 387-405; *Idem*, "Les Trophées de Pompée", *ibidem*, pp. 177-193-, 209-223 i 265-274; *Idem*, "La Route de Narbonne à Gérone à travers les âges", *ibidem*, III (1902), pp. 202-216; *Idem*, "Historique de la voie Domitienne de Narbonne à Gérone et conclusions", *ibidem*, pp. 285-294 i 303-317; *Idem*, "Le Passage du Perthus", *Bulletin de la Société Agricole, Scientifique et littéraire des Pyrénées-Orientales* (vol. 52 (1911), pp. 199-368, vol. 53 (1912), pp. 177-484, vol. 54 (1913), pp. 147-578 i vol. 55 (1914), pp. 23-356); P. Goessler, "Pompei Tropaea", *Pauly's Real-Encyclopädie der Klassischen Altertumswissenschaft*, XXI, 2, Stuttgart 1952, col. 2045-2050; R. Étienne, "Les Passages transpyrénéens dans l'Antiquité, leur histoire jusqu'en 25 av. J.-C.", *Annales du Midi*, LXVII (1955), pp. 295-312; G.-Ch. Picard, *Les trophées romains. Contribution à l'histoire de la Religion et de l'Art triomphal de Rome*, Paris 1957, pp. 83, 184-186 i 203-204; J.M. Roldán Hervás, *Itineraria Hispana. Fuentes antiguas para el estudio de las vias romanas en la Península Ibérica*, Valladolid 1975, p. 261; C. Ebel, "Pompey's organization of Transalpine", *Phoenix*, 29 (1975), pp. 358-373; *Idem*, *Transalpine Gaul. The emergence of a Roman province*, Leiden 1976, p. 100; M. Chalon i M. Gayraud, "Géographie de la partie orientale des Pyrénées chez les auteurs antiques", *Conflent, Vallespir et montagnes catalanes (Prades, 1978)*, *Fédération Historique du Languedoc Méditerranéen et du Roussillon*, Montpellier 1980, pp. 37-50; J.M. Nolla i J. Casas, *Carta Arqueològica de les comarques de Girona*, Girona 1984, p. 86; F. Pallí, "La toponímia de la Via Augusta en Catalunya", *Pyrenae*, 17-18 (1981-82), pp. 343-365; *Idem*, *La Via Augusta en Catalunya*, Bellaterra 1985, pp. 47-49 i 167-168; J. Casas, "Les vies de comunicació romanes al Pirineu català oriental", *5e Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà (Puigcerdà, 1982)*, Puigcerdà 1984, pp. 39-60; V. Hurtado, "Encara sobre el pas de Les Alberes", *Miliario Extravagante*, núm. 9 (1965), pp. 214-219; *Idem*, "Les vies romanes de les Alberes", *Repertorio de caminos de la Hispania romana*, G. Arias (ed.), Càdis 1987, pp. 391-399 (conferència pronunciada al *Omnium Cultural de París* el dia 8 de gener de 1971); G. Arias, "Itinerarios romanos del Pirineo a Tarragona", *ibidem*, pp. 407-412 (original publicat al *Miliario Extravagante*, núm. 14, gener 1968); L. Pérez Vilatela, "Pompeyo y los Pirineos", *Congreso Internacional de Historia de los Pirineos. Actas*, Cervera 1988, pp. 359-374; A. Tovar, *Iberische Landeskunde. Tarraconensis*, III, Baden-Baden 1989, p. 461; F. Favory, "Du Languedoc à la Catalogne en suivant la voie Domitienne", *Dialogues d'Histoire Ancienne*, 15/2 (1989), pp. 201-207; F. del Campo, A. Cuso i M. Eri, "La red viaria prerromana y romana en la comarca del Alto Ampurdán (Girona) hasta el siglo I a.C.", *Simposio La red viaria en la Hispania Romana (Tarazona, 24-26 de septiembre de 1987)*, Institución Fernando El Católico, Saragossa 1990, pp. 77-83; M. Mayer i I. Rodà, "El Pirineu català en època romana. Alguns problemes pendents", *La Romanització del Pirineu*, *8e Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà (Puigcerdà, 1990)*, Puigcerdà 1991, pp. 227-235; N. Dupré, "La vallée de l'Èbre et les routes transpyrénéennes antiques", *Actes du Colloque sur les Voies Anciennes en Gaule et dans le Monde Romain Occidental, Caesarodunum*, XVIII (1993), pp. 393-411; C. Rico, *Pyrénées romaines. Essai sur un pays de frontière (IIIe siècle av. J.-C. - IVe siècle ap. J.-C.)*, Madrid 1997, pp. 161 i 216; AA.VV., *Tabula Imperii Romani. Tarraco-Baliares*, CSIC, Madrid 1997, pp. 122-123 i 147-149; R.J.A. Talbert (ed.), *Barrington Atlas of the Greek and Roman World*, Oxford 2000, p. 25. Altrament, cal destacar la localització d'un imponent monument singular, sense cap paral·lel, al pas pirinenc de Panissars (335 m.s.n.m.), 1.250 m. al sud-oest del Coll del Portús (en francès, *Le Perthus*), que, després d'un primer moment de dubte en el qual no es podia dir, tal i com manifesta **A. Nickels**, si es tractava d'un santuari de frontera o bé d'un monument commemoratiu, s'ha identificat finalment amb el *Tropaeum Pompei*, el monument que Pompeu Magne va bastir, probablement, una vegada finalitzades les Guerres Sertorianes i, lògicament, abans de la seva tornada a Roma a principis de l'any 71 a.C., per a commemorar la seva gran victòria a *Hispania* sobre el dissident Sertori. Malgrat algunes excepcions com la de **V. Hurtado**, qui opina que el Trofeu de Pompeu (o els Trofeus de Pompeu, en plural, tal i com el definien alguns autors antics a causa de les seves grans dimensions) es localitzaria a la zona d'Escolla-Rabós-Sant Quirç, a la via que enllaçava l'Empordà amb el Rosselló passant per Colliure, generalment, la investigació ha situat el susdit monument al Coll del Portús, tal i com fa **F. Pallí**, qui l'ubica en aquest indret, abans d'arribar a Les Cluses. Però és evident que arran de les susdites troballes arqueològiques, realitzades l'any 1984 per **G. Castellví**, s'ha de replantejar la localització del monument en qüestió, ja que tot sembla indicar que s'hauria d'identificar, en efecte, amb les restes detectades al Coll de Panissars, sobre la mateixa línia fronterera entre Espanya i França, tot i que alguns autors encara neguin aquesta

travessar el territori de *Tarraco*. Des de *Barcino*, passava per Martorell, Vilafranca del Penedès, El Vendrell i per sota de l'Arc de Berà (1.13.3.), arribava a *Tarraco*. Des d'aquí, paral·lela a la costa, per Cambrils i l'Hospitalet de l'Infant, continuava fins a *Dertosa* (Fig. 39)⁸³.

El seu traçat, com el de les altres vies romanes, estigué totalment determinat per les rutes naturals a les quals s'hagué d'adaptar. La *Via Augusta* aprofita, en concret, l'espai intermig entre dues serralades paral·leles, la Litoral i la Prelitoral, que es denomina Depressió Prelitoral, una de les característiques orogràfiques més importants de la geografia catalana. Aquesta estreta i llarga franja queda comunicada amb l'interior gràcies als petits cursos d'aigua que tallen perpendicularment les dues serralades possibilitant d'aquesta forma el pas. Sobre aquestes rutes naturals, utilitzades per l'home des de sempre, s'establí la xarxa viària romana que tenia com a eix fonamental la *Via Augusta*.

D'altra banda, a part del relleu, al aproximar-nos al recorregut de la *Via Augusta*, també hem de considerar la relació existent entre les zones de major poblament ibero-romà i el pas de la via, fet que ens indica que via i poblament són dos elements estretament vinculats. En efecte, la via passava per les zones més poblades, comunicant els principals nuclis urbans, la qual cosa provocaria, a la vegada, el lògic increment demogràfic d'aquestes zones.

Al llarg del període tardo-republicà, abans de la reforma que experimentà en època augustiana, aquesta via era coneguda com a *Via Heraclea*⁸⁴, tal i com es desprèn de les informacions atorgades per diverses fonts literàries antigues greco-llatines, com: **Timeu**, autor grec que va viure entre els ss. IV-III a.C., qui parla de l'existència d'un Camí de

---

possibilitat com **J. Arce**, que, a partir de l'article de **J. Camp et alii**, "A Trophy from the Battle of Chaironeia of 86 B.C." (publicat a l'*American Journal of Archaeology*, 96, 1992, pp. 443-445), considera que al no existir paral·lelisme entre ambdós monuments, els vestigis arqueològics trobats a Panissars correspondrien més aviat a una de les *praetenturae* o *clausurae* que defensaven els Pirineus. Veure: H.-P. Eydoux, "La Forteresse romaine de l'Écluse", *Monuments méconnus, Languedoc et Roussillon*, H.-P. Eydoux (ed.), París 1979, pp. 391-421; R. Grau, "Un fort romain à sauver, le Castell dels Moros de l'Écluse", *Archeologia*, 124 (1978), pp. 64-70; *Idem*, "Le Passage de la voie antique à les Cluses (Portorium et enceinte)", *Les Routes du sud de la France. 110e Congrès des Sociétés Savantes*, Colloques du Comité des Travaux Historiques et Scientifiques, 1, París 1985, pp. 107-118; P. Ponsich, "La découverte de Panissars et le problème de la voie Domitienne au passage des Pyrénées", *ibidem*, pp. 145-159; R. Grau i C. Gendre, "La troballa del Coll de Panissars (1984)", *XXIX Assemblea Intercomarcal d'Estudiosos (Sitges, 1984)*, Sitges 1985, pp. 109-110; F. Pallí, *La Via Augusta en Catalunya*, Bellaterra 1985, p. 45; A. Nickels, "Informations archéologiques. Circonscription de Languedoc-Roussillon", *Gallia*, XLIII/2 (1985), pp. 391-415; M.-L. Blangy, "Panissars", *Conflent*, 144 (1986), pp. 6-27; V. Hurtado, "Encara sobre el pas de Les Alberes", *Miliario Extravagante*, núm. 9 (1965), pp. 214-219; *Idem*, "Les vies romanes de les Alberes", *Repertorio de caminos de la Hispania romana*, G. Arias (ed.), Càdis 1987, pp. 397-398 (conferència pronunciada al *Omnium Cultural de París* el dia 8 de gener de 1971); G. Castellví, *Le Monument romain de Panissars: trophée de Pompée?*, Montpellier 1985 (*Mémoire de DEA d'Histoire Antique, Université Paul-Valéry*); *Idem*, "Identification probable des vestiges du trophée de Pompée (-71) sous l'église Sainte-Marie de Panissars", *Bulletin Monumental*, 144/1 (1986), pp. 50-53; *Idem*, "Localisation du trophée: essai d'historiographie, XIVe-XXe siècles", *Études Roussillonnaises à Pierre Ponsich*, Perpignan 1987, pp. 187-222; *Idem*, *Panissars: Les trophées de Pompée et la Via Domitia. L'Archéologie d'un site ou l'histoire retrouvée*, Perpignan 1988; *Idem*, "Données archéologiques nouvelles sur la frontière orientale des Pyrénées à l'époque romaine (IIe s. avant J.-C.-Ive s. après J.-C.) Région du Perthus, Panissars, Les Cluses", *Études Roussillonnaises*, 9 (1989), pp. 11-20; *Idem*, *Le Monument romain de Panissars (trophées de Pompée?) et le franchissement pyrénéen de la voie Domitienne*, Montpellier 1991 (*Thèse de Doctorat d'Histoire Antique, Université Paul-Valéry*); *Idem*, "Clausurae (Les Cluses, P.-O.): forteresses- frontière du Bas-Empire romain", *Frontières terrestres, frontières célestes dans l'Antiquité*, A. Rousselle (ed.), Perpignan 1995, pp. 81-118; G. Castellví, J.M. Nolla i I. Rodà, "Les excavacions arqueològiques a Santa Maria de Panissars, Portús (Vallespir)/La Junquera (Alt Empordà). Estat de la qüestió", *Tribuna d'Arqueologia 1990-1991*, pp. 63-71; *Idem*, "Els trofeus de Pompeu i l'altar de Cèsar al Coll de Panissars", *Roma a Catalunya*, Barcelona 1992, pp. 22-25; *Idem*, "Pompey's Trophies", *La ciutat en el món romà. XIVè Congrès Internacional d'Arqueologia Clàssica (Tarragona, 5-11 de setembre de 1993)*, Tarragona 1994, pp. 93-96; *Idem*, "La identificación de los trofeos de Pompeyo en el Pirineo", *Journal of Roman Archaeology*, 8 (1995), pp. 5-17; *Idem*, "Respuesta al artículo de J. Arce, «Los trofeos de Pompeyo In Pyrenai iugis», AEspA 67, 1994, pp. 261-268", *Archivo Español de Arqueología*, 68 (1995), p. 303; I. Rodà, "Els models arquitectònics dels Trofeus de Pompeu als Pirineus", *Homenatge al Prof. Miquel Tarradell (Barcelona, 1989)*, Barcelona 1993, pp. 647-651; J. Arce, "Los trofeos de Pompeyo In Pyrenai iugis", *Archivo Español de Arqueología*, 67 (1994), pp. 261-268; J. Laforgue, G. Castellví i J.-P. Comps, "Le tracé général", *Voies romaines du Rhône à l'Èbre: Via Domitia et Via Augusta*, G. Castellví, J.-P. Comps, J. Kotarba i A. Pezin (dirs.), Documents d'Archéologie Française, 61, París 1997, p. 27; G. Castellví, J.-P. Comps, A. Pezin i L. Bayrou, "Trois nouveaux milliaires découverts dans les Pyrénées-Orientales", *ibidem*, pp. 82-85; L. Amela Valverde, *La Clientela de Cneo Pompeyo Magno en Hispania* (2 vols.), Barcelona 1999 (Tesi Doctoral), pp. 285-292.

⁸³ Sobre la *Via Augusta* al nord-est peninsular consultar bàsicament: F. Pallí, *La Via Augusta en Catalunya*, Bellaterra 1985; G. Castellví, J.-P. Comps, J. Kotarba i A. Pezin (dirs.), *Voies romaines du Rhône à l'Èbre: Via Domitia et Via Augusta*, Documents d'Archéologie Française, 61, París 1997, pp. 111-182, 239-245 i 262-265. Ambdós treballs, possiblement els més complets entorn al pas de la *Via Augusta* per l'actual territori català, posseeixen importants apèndixs bibliogràfics.

⁸⁴ R.C. Knapp, "La Via Heraclea en el Occidente: mito, arqueología, propaganda, historia", *Emerita*, 54 (1986), pp. 103-122.

Heracles, quelcom que constitueix la primera referència que tenim sobre aquesta antiga via que fou el precedent immediat de la *Via Augusta* (**Timeu**, *Mirabilis Auscultaciones* 85); **Polibi**, qui ens informa de com a mitjans del s. II a.C. ja existia una via romana que seguia la costa i que es trobava perfectament senyalitzada mitjançant mil·liaris (**Polibi**, *Hist.* III, 39, 1-3 i III, 95, 1-3); **Ciceró**, qui parla simplement d'una via litoral a *Hispania* i cita pel seu nom a la *Via Domitia* que travessava la *Gallia Narbonense* (**Ciceró**, *In Vaticinium* 12 i *Pro Font.* 8); **Cèsar**, el qual, tot i que no fa referència a cap via concreta, al parlar de les seves campanyes a *Hispania* assenyala de manera indirecta les rutes que va seguir i que, per tant, existien a la Península Ibèrica a la primera meitat del s. I a.C., resultant especialment significatiu, en aquest sentit, el fet que **Cèsar** preferís realitzar el trajecte *Tarraco-Gallia* per terra i no en vaixell (**Cèsar**, *B.C.* I, 37, 1-3; I, 73, 2 i II, 21); o, fins i tot, l'autor del s. IV d.C. **Amià Marcel·lí**, qui, en efecte, es refereix a l'antiga *Via Heraclea*, antecessora de la via romana d'*Hispania* (**Amià Marcel·lí**, XV, 10)⁸⁵.

Figura 39. Principals vies romanes del nord-est peninsular amb indicació de les *mansiones* (ressaltem aquelles que es troben dins la nostra àrea d'estudi):

- 1.- *Summum Pyreneum*; 2.- *Deciana*; 3.- *Iuncaria*; 4.- *Cinniana*; 5.- *Gerunda*; 6.- *Aquis Voconis*; 7.- *Seterrae*;
- 8.- *Praetorio*; 9.- *Semproniana*; 10.- *Arrago*; 11.- *Blandae*; 12.- *Iluro*; 13.- *Baetulo*; 14.- *Barcino*;
- 15.- *Ad Fines*; 16.- *Antistiana*; 17.- *Palfuriana*; 18.- *Tarraco*; 19.- *Oleastrum*; 20.- *Sub Saltu*;
- 21.- *Tria Capita*; 22.- *Dertosa*; 23.- *Ad Septimum Decimum*; 24.- *Ad Novas*; 25.- *Ilerda*.

Probablement, durant la II Guerra Púnica es van començar a perfilar les línies de comunicació a *Hispania*, però tot sembla indicar que no fou fins a la segona meitat del s. II a.C. quan es va actuar decisivament sobre l'antiga via que creuava la Península Ibèrica. En aquest sentit, resulta suficientment explícit el testimoni que ens aporta **Polibi**, datable vers el 118 a.C., al que ja ens hem referit, que informa de com la susdita via va començar a ser senyalitzada en aquesta primerenca època (**Polibi**, *Hist.* III, 39, 1-3), una notícia que podríem vincular amb els tres mil·liaris tardo-republicans del procònsol Mani Sergi trobats a Osona i

⁸⁵ Textos recollits a: F. Pallí, *La Via Augusta en Catalunya*, Bellaterra 1985, pp. 29-34 i 44.

al Vallès (IRC I, 175, 176 i 181)⁸⁶ i amb el famós mil·liari de Treilles (Caves, Aude, Languedoc-Roussillon), el més antic dels trobats a França⁸⁷ (Fig. 40).

Figura 40. Traçat de les vies romanes de la *Hispania Citerior* en època tardo-republicana (segons J. Lostal Pros).

La segona meitat del s. II a.C., com ja veurem més endavant (III Part, capítols 4 i 5), fou, realment, un moment de grans transformacions als territoris hispànics amb la implantació de cadastres que arqueològicament es manifesten mitjançant la detecció de fenòmens de “reassentament” de la població indígena. També va ser una època d’intenses reorganitzacions territorials al sud de la Gàl·lia i en la qual es va procedir a la significativa construcció, vers els anys 121-118 a.C., de l’anomenada *Via Domitia*, que va córrer a càrrec, tal i com ens indica el ja citat mil·liari de Treilles, del procònsol Cneu Domici Ahenobarbus (del qual deriva aquesta denominació), arribat a la Gàl·lia vers el 122 a.C., el fundador de *Narbo* (Narbona) l’any 118 a.C., una tasca que manifesta obertament la forta voluntat intervencionista del poder romà (Ciceró, *Pro Font. 18*)⁸⁸. En aquest sentit, cal dir que les vies constituïren un element fonamental per a la reorganització dels territoris. Segons ens diuen els gromàtics, un dels sistemes que els agrimensors utilitzaren per a l’ordenació del territori

⁸⁶ Concretament, ens estem referint als mil·liaris de Santa Eulàlia de Riuprimer i de Tona (Osona, Barcelona) i al mil·liari de Santa Eulàlia de Ronçana (Vallès Oriental, Barcelona). Veure: G. Fabré, M. Mayer i I. Rodà, *Inscriptions romaines de Catalogne I. Barcelona (sauf Barcino)*, París 1984, pp. 210-212 i 214-215 (núms. 175, 176 i 181); M. Mayer i I. Rodà, “La epigrafia republicana en Catalunya. Su reflejo en la red viaria”, *Epigrafía hispánica de época romano-republicana (Zaragoza, 1-3 de diciembre de 1983)*, Saragossa 1986, pp. 157-170; J. Lostal Pros, *Los miliarios de la provincia tarraconense (conventos tarraconense, cesaraugustano, cluniense y cartaginense)*, Institución Fernando El Católico, Saragossa 1992, pp. 12-15 (núms. 2-4). La construcció en aquests moments de diverses torres de vigilància, com les del Castell de Falgars, Torrasa del Moro, Castellví de Rosanes i, especialment, la del *castellum* d’Olèrdola, confirmen l’interès de Roma per consolidar la gran via de comunicació que seguia la Depressió Prelitoral. Veure: E. Sanmartí Greco, “Urbanización y configuración territorial del noreste de la Citerior durante la época romano-republicana”, *La ciudad en el món romà. XIVè Congrés Internacional d’Arqueologia Clàssica (Tarragona, 5-11 de setembre de 1993)*, Tarragona 1994, pp. 357-361.

⁸⁷ J. Campardou, “Un milliaire de Cneus Domitius Ahenobarbus Imperator découvert à Treilles (Aude)”, *Gallia*, VII/2 (1949), pp. 195-205; P.-M. Duval, “À propos du milliaire de Cneus Domitius Ahenobarbus trouvé dans l’Aude en 1949”, *ibidem*, pp. 207-231; *Idem*, “À propos d’un milliaire de Domitius Ahenobarbus Imperator découvert dans l’Aude en 1949”, *Comptes rendus de l’Académie des Inscriptions et Belles Lettres*, Paris 1951, pp. 161-165; *Idem*, “Le milliaire de Domitius et l’organisation de la Narbonnaise”, *Revue Archéologique de Narbonnaise*, 2 (1969), pp. 55-59; P. Hélène, “La Borne milliaire de Domitius Ahenobarbus et le trajet audois de la voie Domitienne”, *Bulletin de la Commission Archéologique de Narbonne*, 22 (1949-1950), pp. 88-105; G. Castellvi, J.-P. Comps, J. Kotarba i A. Pezin (dirs.), *Voies romaines du Rhône à l’Èbre: Via Domitia et Via Augusta*, Documents d’Archéologie Française, 61, Paris 1997, pp. 16 i 26.

⁸⁸ Sobre la *Via Domitia* existeix un exhaustiu estudi amb abundant bibliografia a: G. Castellvi, J.-P. Comps, J. Kotarba i A. Pezin (dirs.), *Voies romaines du Rhône à l’Èbre: Via Domitia et Via Augusta*, Documents d’Archéologie Française, 61, Paris 1997, pp. 13-110, 186-214, 216-238 i 260-261.

fou l'adaptació de la centuriació a una via. Fora d'*Hispania* s'ha comprovat com les vies es constituïren en els eixos de la reordenació del territori. En el cas de la *Via Augusta*, al seu pas pel nord-est de Catalunya, **R. Plana** ha observat aquesta relació i, fins i tot, la coincidència de diversos mil·liaris republicans amb moments en què es realitzaren importants ordenacions territorials. El traçat de les vies no fou efectuat al marge de la resta d'activitats realitzades per Roma i, per tant, no poden estudiar-se independentment de les reorganitzacions territorials⁸⁹.

Figura 41. Porta dels Socors oberta a la muralla romana de Tarragona.

Avui dia a Tarragona, l'únic element relacionable amb la *Via Heraclea* republicana és la porta dels Socors (**Fig. 41**)⁹⁰, de la segona meitat del s. II a.C., que es conserva en el sector nord-est de la muralla, al costat de la Torre de Minerva, per la qual un ramal de la via accedia en època tardo-republicana a l'interior del recinte fortificat tarragoní⁹¹. Les enormes transformacions que ha sofert tot el sector est de la ciutat extramurs, és a dir, la zona compresa entre el final del Passeig Arqueològic i la via del ferrocarril, al llarg dels segles i,

⁸⁹ G. Chouquer, M. Clavel-Lévêque, M. Dodinet, F. Favory i J.L. Fiches, "Cadastrés et voie domitienne. Structures et articulations morpho-historiques", *Dialogues d'Histoire Ancienne*, 9 (1983), pp. 87-111; M. Clavel-Lévêque, "Résistance, révoltes et cadastrés: problèmes contrôles de la terre en Gaule transalpine", *Estudios de la Antigüedad*, 3 (1986), pp. 9-38 (també publicat a *Forms of control and subordination in antiquity. International Symposium for Studies on Ancient World (Tokyo, 1986)*, T. Yuge i M. Doi (eds.), Tokyo 1988, pp. 177-208); F. Favory, "Du Languedoc à la Catalogne, en suivant la voie Domitienne", *Dialogues d'Histoire Ancienne*, 15/2 (1989), pp. 201-207 (à propos de: *Voies romaines du Rhône à l'Ebre: Via Augusta et Via Domitia, colloque, Perpignan, 19-21 mai 1989*); R. Plana, "El territori de la ciutat romana de Girona (Gerunda)", *Dossier. Els cadastrés en època romana: història i recerca, L'Avenc*, 167 (1993), pp. 33-34; *Idem*, "Paisatge i estructures rurals antigues en el nord-est català: territori de la ciutat romana de Gerunda", *Estudios de la Antigüedad*, 6/7 (1993), pp. 101-102 i 110; *Idem*, "Romanisation et aménagements fonciers dans le nord-est catalan", P.N. Doukellis i L.G. Mendoni (eds.), *Structures rurales et sociétés antiques. Actes du colloque de Corfou (14-16 mai 1992)*, París 1994, p. 345; J. Cortadella, O. Olesti i A. Prieto, "El estudio de las centuriaciones en la Península Ibérica: progresos y límites", *Arqueología Espacial*, 19-20 (1998), pp. 429-441.

⁹⁰ T. Hauschild, "La puerta romana de la muralla de Tarragona", *Boletín Arqueológico*, èp. IV, 121-128 (1973-74), pp. 23-33 (recopilat a T. Hauschild, *Arquitectura romana de Tarragona*, Tarragona 1983, pp. 19-49); TED'A, "El pas de la via Augusta per la mansió de Tarraco", *Butlletí Arqueològic*, èp. V, 10-11 (1988-1989), pp. 126-129 (també publicat en francès a G. Castellvi, J.-P. Comps, J. Kotarba i A. Pezin (dirs.), *Voies romaines du Rhône à l'Ebre: Via Domitia et Via Augusta*, Documents d'Archéologie Française, 61, París 1997, pp. 170-172).

⁹¹ Tenim notícies de la possible existència d'una segona porta al recinte superior, més o menys similar a la dels Socors, que es localitzaria molt a prop de la gran torre del Castell del Rei o Pretori (actual seu del Museu d'Història de Tarragona), aproximadament al lloc on avui es troba la comunicació entre el carrer de la Portella i el passeig de Sant Antoni, que va desaparèixer a finals del s. XIX. Veure: E. Morera Llauredó, "El primer màrtir del Cristianisme en Catalunya", *El Tarraconense*, núm. 115 (24 d'agost de 1893); *Idem*, *Tarragona Cristiana*, V, Tarragona 1959, p. 47; TED'A, "El pas de la via Augusta per la mansió de Tarraco", *Butlletí Arqueològic*, èp. V, 10-11 (1988-89), p. 127 (també publicat en francès a G. Castellvi, J.-P. Comps, J. Kotarba i A. Pezin (dirs.), *Voies romaines du Rhône à l'Ebre: Via Domitia et Via Augusta*, Documents d'Archéologie Française, 61, París 1997, p. 172).

especialment a partir del s. XVI, quan es començà la construcció dels primers baluards, impedeixen una aproximació topogràfica definitiva. A més les restes arqueològiques són molt minses i de difícil estudi i interpretació. Tot i això, el camí medieval anomenat de La Cuixa sembla fossilitzar el tram de la via tardo-republicana que conduïa a la susdita porta ⁹².

Pel que fa al pas de l'antiga *Via Heraclea* pel territori tarragoní, només tenim constància del mil·liari de L'Ametlla de Mar (Baix Ebre), datat vers el tercer quart del s. II a.C., del qual, tot i ubicar-se fora de la nostra àrea d'estudi, parlarem més endavant.

L'augment de les necessitats de comunicació al llarg del s. I a.C., provocà que August a finals de segle, poc abans del canvi d'Era (vers els anys 9-8 a.C.), realitzés una gran reforma viària a partir dels precedents existents (**Fig. 42**), que suposà el millorament i la modificació de certs trams del traçat de la via en qüestió i la seva monumentalització amb la construcció de diversos equipaments viaris, com el Pont del Diable de Martorell (**Fig. 38**) o el Pont Vell del Francolí (1.17.26.)⁹³, i de monuments tan significatius com l'Arc de Berà (1.13.3.).

Figura 42. Traçat de les vies romanes de la *Hispania Citerior Tarraconensis* després de la reforma augustiana (segons **J. Lostal Pros**).

⁹² I. Negueruela, "Dos importantes planos de Tarragona en el Archivo de Simancas", *Quaderns d'Història Tarraconense*, V (1985), pp. 59-72; TED'A, "El pas de la Via Augusta per la mansió de Tàrraco", *Butlletí Arqueològic*, èp. V, 10-11 (1988-1989), p. 129 (també publicat en francès a G. Castellvi, J.-P. Comps, J. Kotarba i A. Pezin (dirs.), *Voies romaines du Rhône à l'Èbre: Via Domitia et Via Augusta*, Documents d'Archéologie Française, 61, París 1997, p. 172); *Idem*, *Els enterraments del Parc de la Ciutat i la problemàtica funerària de Tàrraco*, Memòries d'Excavació, 1, Tarragona 1987, pp. 182-183.

⁹³ J. Casas, "Vías romanas en Cataluña", *Revista de Arqueología*, 7 (1981), p. 8; F. Pallí, *La Via Augusta en Catalunya*, Bellaterra 1985, pp. 47-49; TED'A, "El pas de la Via Augusta per la mansió de Tàrraco", *Butlletí Arqueològic*, èp. V, 10-11 (1988-1989), pp. 123-134 (també publicat en francès a G. Castellvi, J.-P. Comps, J. Kotarba i A. Pezin (dirs.), *Voies romaines du Rhône à l'Èbre: Via Domitia et Via Augusta*, Documents d'Archéologie Française, 61, París 1997, pp. 168-175); G. Castellvi, J.-P. Comps, J. Kotarba i A. Pezin (dirs.), *Voies romaines du Rhône à l'Èbre: Via Domitia et Via Augusta*, Documents d'Archéologie Française, 61, París 1997, pp. 115 i 135. Al respecte, hem de destacar l'aparició de dos recents articles, ambdós presentats al *I Congreso Internacional de Historia Antigua de Valladolid*, un, realitzat per **J.M. Solana Sáinz**, en el qual, a partir de les fonts literàries i epigràfiques, es fa una aproximació a la configuració de la xarxa viària hispànica des dels temps de la conquesta romana fins a l'època d'August, i l'altre, a càrrec d'aquest mateix autor en col·laboració amb **L. Sagredo San Eustaquio**, centrat més concretament en l'activitat viària desenvolupada sota el govern d'August: J.M. Solana Sáinz, "Los caminos de Hispania hace dos mil años recogidos en las fuentes escritas", *I Congreso Internacional de Historia Antigua. La Península Ibérica hace 2000 años (Valladolid, 23-25 de noviembre de 2000)*, L. Hernández Guerra, L. Sagredo San Eustaquio i J.M. Solana Sáinz (eds.), Valladolid 2001, pp. 75-102; J.M. Solana i L. Sagredo, "La política edilicia viaria en Hispania durante el reinado de Augusto (27 a.C.-14 d.C.)", *ibidem*, pp. 501-510.

A partir de les reformes d'època augustiana, que podríem situar concretament al decenni 16-6 a.C., després de la segona i definitiva campanya militar de les Guerres Càntabres, la via va prendre la denominació de *Via Augusta*, tal i com es desprèn dels testimonis aportats per les fonts literàries antigues i també d'algunes troballes arqueològiques com, per exemple, els miliaris de Barcelona (IRC I, 184), de Vilassar de Mar (Maresme, Barcelona) (IRC I, 183) i de Tarragona, del que posteriorment parlarem amb major deteniment (RIT 934 = CIL II, 6240), tots tres datables entorn el 9-8 o el 8-7 a.C., en plena època augustiana, i que ja es refereixen a aquest eix viari fonamental com a *Via Augusta*⁹⁴.

Respecte a les fonts literàries, hem de destacar que són relativament nombroses. Concretament, ens transmeten dades sobre la *Via Augusta* pròpiament dita autors com: **Estrabó**, qui la denomina directament com a *Via Augusta* i que a més es refereix als topònims *Campus Juncarius* i *Oleastron* que podrien correspondre a dues de les *mansiones* de la *Via Augusta* que coneixem gràcies als *itineraria* antics, *Iuncaria* i *Oleastrum* (**Estrabó**, *Geogr.* III, 4, 1; III, 4, 6; III, 4, 7; III, 4, 9; III, 4, 10; IV, 1, 3; i IV, 1, 6); **Titus Livi**, qui també ens parla explícitament de la *Via Augusta* i fa referència a alguna de les seves *mansiones* com *Nova Classis*, possiblement, l'*Ad Novas* de l'Itinerari d'Antoní (**Titus Livi**, *Ad Urb.* XXI, 60, 1-3; XXII, 21, 6; XXVI, 178, 1-3; XXVIII, 3, 5; i XXVIII, 13, 4); **Plini el Vell**, qui parla també de la *Via Augusta* i, especialment, es refereix als Trofeus de Pompeu, que foren erigits als Pirineus, constituint l'autor que més informació ens aporta sobre el susdit monument, indicant detalls com, per exemple, l'existència en ell d'una inscripció, la *res gestae* de Pompeu, en la qual s'assegurava que el general havia aconseguit la rendició de vuit-cents setanta-sis *oppida*, des dels Alps fins als límits de la *Hispania Ulterior*, xifra del tot exagerada, però sense fer cap referència a la seva victòria sobre Sertori, fet atribuït per **Plini** a la grandesa de l'ànima, *maiore animus*, de Pompeu, encara que en realitat pugui tractar-se d'un intent d'ocultar que la seva gran victòria s'havia produït sobre ciutadans romans (**Plini**, *N.H.* III, 4, 18; III, 3, 18; VII, 26, 96; i XXXVII, 15); **Ptolomeu**, qui, tot i no citar directament la via, sí que menciona llocs que després apareixen com a *mansiones* a l'Itinerari d'Antoní (**Ptolomeu**, *Geogr.* II, 4); **Dió Cassi**, qui fa referència a la via d'*Hispania* i, a l'igual que **Plini**, parla dels Trofeus de Pompeu als Pirineus, concretament a l'informar com Cèsar, després de la seva victòria sobre els pompeians, en lloc d'erigir un nou trofeu als Pirineus optà per la més popular mesura de construir un gran altar de pedra polimentada al costat del monument pompeïà que havia estat molt censurat (**Dió Cassi**, *Hist. rom.* XLI, 24, 1-3); **Sal·lusti**, qui es refereix novament, a la seva *Historiarum Reliquiae*, al trofeu que Pompeu erigí als Pirineus per commemorar les seves victòries a *Hispania* (**Sal·lusti**, *Hist.*, III, 89); **Exuperanci**, autor que segueix a l'anterior i que, en conseqüència, fa menció també del Trofeu de Pompeu (**Exuperanci**, 8); **Nicolau Damascenus**, qui ens parla de la via i de la comoditat de viatjar fins a *Tarraco* per terra (**Nicolau Damascenus**, *De vita Augusti* 10-11); **Paul·lí**, bisbe de Nola, qui, a començaments del s. V d.C., a una de les seves epístoles parla de les comoditats de la via que des de *Narbo* conduïa vers *Hispania* a través dels Pirineus (**Paul·lí**, *Epist.* II, 11); i, en darrer lloc, **Julià de Toledo**, autor del s. VII d.C., que ens informa a la seva *Historia Rebellionis Pauli ad versus Wambam* de com encara a la segona meitat de la susdita centúria es continuava utilitzant l'antiga ruta de la via romana i, concretament, cita un «*Opopumpeum grandem*» que, tal i com indica **F. Pallí**, constituïria

⁹⁴ G. Fabré, M. Mayer i I. Rodà, *Inscriptions romaines de Catalogne I. Barcelona (sauf Barcino)*, París 1984, pp. 216-218 (núms. 183 i 184); F. Pallí, *La Via Augusta en Catalunya*, Bellaterra 1985, pp. 91-98 i 108-110 (núms. 6, 8 i 16); J.de C. Serra Ràfols, "Un nou miliari barceloní", *Repertorio de caminos de la Hispania romana*, G. Arias (ed.), Càdis 1987, pp. 399-401 (original publicat al *Miliario Extravagante*, núm. 4, març 1964); *Idem*, "Un miliari a Vilassar de Mar", *ibidem*, pp. 402-403 (original publicat al *Miliario Extravagante*, núm. 5, juliol 1964); AA.VV., "Tarragona", *Hispana Epigraphica*, 1 (1989), p. 153 (núm. 599); J. Lostal Pros, *Los miliarios de la provincia tarraconense (conventus tarraconense, cesaraugustano, cluniense y cartaginense)*, Institución Fernando El Católico, Saragossa 1992, pp. 16-20 (núms. 7-9); G. Castellvi, J.-P. Comps, J. Kotarba i A. Pezin (dirs.), *Voies romaines du Rhône à l'Èbre: Via Domitia et Via Augusta*, Documents d'Archéologie Française, 61, París 1997, p. 116.

una referència als Trofeus de Pompeu (**Julia**, *Hist. Wamb.*, 33)⁹⁵.

Gràcies a les marques gravades al Pont del Diable de Martorell (**Fig. 38**), disset en total, en les quals es poden llegir les xifres «L.III», «L.VI» i «L.X» (IRC I, 1), sabem que les legions *IV Macedonia*, *VI Victrix* i *X Gemina* jugaren un paper fonamental en les importants tasques viàries que es van desenvolupar durant l'època d'August al nord-est peninsular, uns contingents militars que estigueren presents a la fundació de *Caesaraugusta*, tal i com testimonia la numismàtica, i que, molt probablement participaren també a la fundació de *Barcino*, ambdues colònies augustianes⁹⁶.

Amb la reforma viària d'August, el traçat de la via va quedar definitivament marcat i en el futur només es realitzaren petites reparacions o treballs de manteniment, que coneixem pels mil·liaris i algunes construccions (torres, ponts, arcs, etc...)⁹⁷. En aquest sentit, és molt significativa una inscripció tarragonina dedicada a un «*IIIuir uiarum curandarum*» (RIT 134 = CIL II, 4117), és a dir, al funcionari que s'havia d'encarregar de la supervisió i el manteniment de les infraestructures viàries.

La *Via Augusta* travessava l'*urbs* de *Tarraco* per davant la façana del circ, establint un traçat que avui dia segueix l'actual Rambla Vella⁹⁸ (**Fig. 43**). Al llenç sud-est de la muralla, sota la Torre de les Monges, que data del s. XIV, encara es conserva un brançal de la porta, decorat amb una falsa pilastra, a través de la qual la via accedia a la ciutat⁹⁹. Aquest tram urbà apareix citat com a "*vicus losatus*" o "carrer losat" a la documentació medieval i, en efecte, diverses lloses s'han trobat reaprofitades als paraments de la muralla del s. XIV (anomenada la "Muralleta", "Mur Nou" o "Mur del carrer losat") que va suposar l'ampliació del límit meridional de la ciutat amb la consegüent incorporació del barri suburbial del "Corral", ubicat sobre la tercera terrassa del complex provincial romà, antigament ocupada pel circ. Possiblement, amb la construcció de la muralla del s. XIV, l'antiga via romana fou desmuntada definitivament¹⁰⁰ (**Fig. 44 i 45**).

⁹⁵ Textos recollits a: F. Pallí, *La Via Augusta en Catalunya*, Bellaterra 1985, pp. 34-46.

⁹⁶ M. Mayer, "Les marques de legions del pont de Martorell i llur transcendència", *Baix Llobregat*, 12 (1987). Sobre la intervenció de les legions *IV Macedonia*, *VI Victrix* i *X Gemina* en la construcció de la *Via Augusta* consultar bàsicament: G. Fabré, M. Mayer i I. Rodà, "À propos du Pont de Martorell: La participation de l'armée a l'aménagement du réseau routier de la tarraconaise orientale sous Auguste", *Epigraphie Hispanique. Problèmes du Méthode et d'Édition*, París 1984, pp. 282-288.

⁹⁷ G. Castellvi, J.-P. Comps, J. Kotarba i A. Pezin (dirs.), *Voies romaines du Rhône à l'Èbre: Via Domitia et Via Augusta*, Documents d'Archéologie Française, 61, París 1997, pp. 114-117. Respecte a la progressió de la xarxa viària a tota la província de la *Hispania Citerior Tarraconensis* podeu consultar una breu aproximació a: J. Lostal Pros, *Los miliarios de la provincia tarraconense (conventus tarraconense, cesaraugustano, cluniense y cartaginense)*, Institución Fernando El Católico, Saragossa 1992, pp. 269-273.

⁹⁸ **J. Ruiz de Arbulo** basant-se fonamentalment en el mil·liari de la Plaça de Braus (RIT 934), en l'existència immediata de la porta de Lleida, enderrocada a principis del s. XX, i en els fragments d'un possible arc honorífic dedicat a August que s'alça, probablement, dins el *forum* colonial, creu en l'existència d'un antic traçat urbà de la *Via Augusta* entorn al canvi d'Era, anterior al definitiu que s'establí davant mateix de la façana del circ d'època flàvia. L'itinerari pel nucli urbà d'aquest primer traçat de la *Via Augusta* ens resulta del tot desconegut, però segons aquest autor «*culminaba con el paso por la plaza forense como eje cardo*» i abandonava la ciutat per la desapareguda porta de Lleida que, segons **Ll. Pons d'Icart**, estava flanquejada per torres i que s'ubicava molt a prop del lloc on es va trobar el mil·liari de la Plaça de Braus d'època augustiana, element que constituïria, segons **Ruiz de Arbulo**, «*el principal documento para el trazado de la vía Augusta en torno al cambio de Era*». Sobre el traçat de la *Via Augusta* per davant la façana del circ, al qual es refereixen els documents medievals com a *vicus losatus* o "carrer losat", l'autor opina que «*significó quizás un nuevo trazado de la vía Augusta o, cuanto menos, la construcción de una nueva variante para atravesar la ciudad. Es improbable, sin embargo, que este ramal existiera ya con anterioridad a la construcción del circo a no ser como limitación del recinto militar republicano de la parte alta*». Veure: Ll. Pons d'Icart, *Libro de las Grandezas y cosas memorables de la Metropolitana, Insigne y Famosa ciudad de Tarragona*, Lleida 1572, Ajuntament de Tarragona 1981 (re-impresió de l'edició de 1883), cap. VIII (edició del manuscrit original en català, E. Duran, *Lluís Ponç d'Icart i el Llibre de les Grandeses de Tarragona*, Curial, Barcelona 1984, pp. 103-104); J. Ruiz de Arbulo, "El foro de Tarraco", *Cypsela*, VIII (1990), p. 129.

⁹⁹ X. Dupré, J. Massó, L. Palanques i P. Verduchi, *El circ romà de Tarragona. I. Les voltes de Sant Ermenegild*, Excavacions Arqueològiques a Catalunya, 8, Barcelona 1988, p. 65; TED'A, "El pas de la via Augusta per la mansió de Tàrraco", *Bulletí Arqueològic*, èp. V, 10-11 (1988-1989), pp. 131-132 (també publicat en francès a G. Castellvi, J.-P. Comps, J. Kotarba i A. Pezin (dirs.), *Voies romaines du Rhône à l'Èbre: Via Domitia et Via Augusta*, Documents d'Archéologie Française, 61, París 1997, p. 172); J. Sánchez Real, "El método de la arqueología tarraconense. III. El circo", *ibidem*, èp. V, 13 (1991), pp. 127-130; G. Castellvi, J.-P. Comps, J. Kotarba i A. Pezin (dirs.), *Voies romaines du Rhône à l'Èbre: Via Domitia et Via Augusta*, Documents d'Archéologie Française, 61, París 1997, p. 135.

¹⁰⁰ El llibre d'Actes informa de com el Consell Municipal, reunit el dia 26 de desembre de 1369, va aprovar la construcció d'un mur davant el carrer "losat", en substitució del "Mur del Corral", que seguia el traçat del mur de contenció de la segona terrassa ocupada per la zona de representació del *forum* provincial, i que va suposar l'ampliació del límit meridional de la ciutat amb la consegüent incorporació del barri

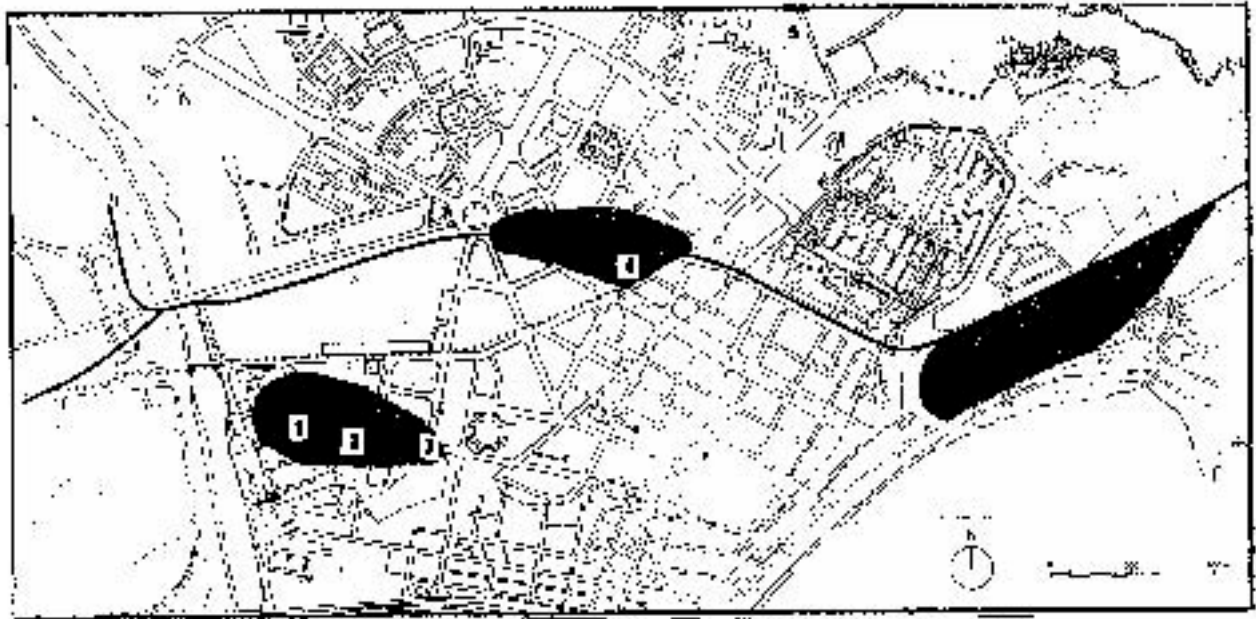

Figura 43. Plan de la Via Augusta pel nucli urbà de Tarraco i localització de les necropols alto-imperials de la ciutat i d'altres restes funeràries documentades (segons el TED'A):

- 1.- Monument funeràri de la Necròpolis d'Isacnera; 2.- Uolumbari de la Creu del Mar;
- 3.- Monument funeràri del Carrer de la Foceta; 4.- Monument funeràri del carrer de Rovira i Virgili;
- 5.- Passatge enterramentí situat al Carrer del Capenari.

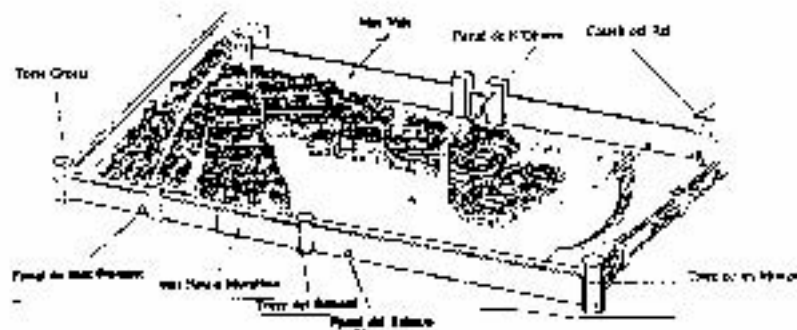
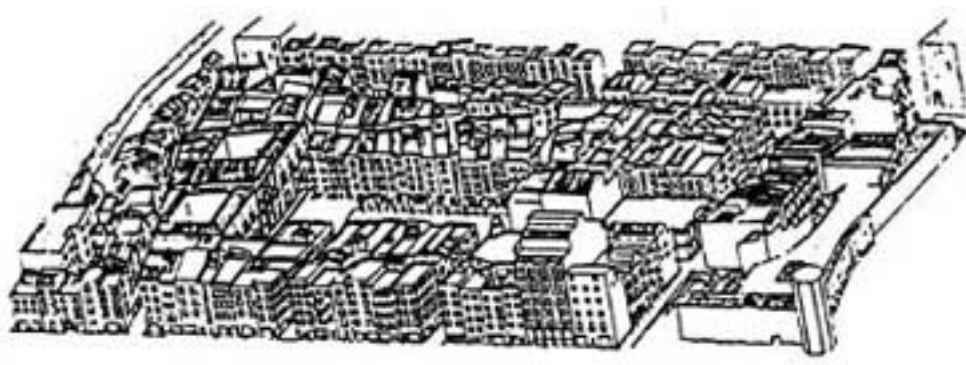

Figura 44. Reconstrucció del recinte emmurallat del s. XIV, moment en el qual el barri suburbial del Corral és integrat dins el perímetre de muralles (segons el TED'A). Podem observar com l'estructura del carrer determina l'evolució urbana del sector.

suburbial del "Corral": «Fuit determinatus in dicto consilio, quod fiat incontinenti murus del carrer losat et fiant ibi verdesques, ita tamen quod claudantur fenestre et foraviam que ibi sunt in muro iam, et aperiantur fundamenta ubi murus fiet novus. Item que l mur sia fet davant aquell que ja és en lo dit carrer, e sia separat d'aquell e sia fet d'argamassa tot ab torres que isquen de fora e que aja X palms (...) gros e lo mur se puxa correr dins e de fora, e aquesta obra sia con(...) Pere Pasqual, a- n Berenguer Martí, e a- n Pere Martorell del Corral». Veure: S. Peris i J. Icart, *Actes Municipals 1358-1360*, Publicacions de l'Excm. Ajuntament de Tarragona, Tarragona 1983; S. Peris, J. Cubells i J. Icart, *Actes Municipals 1369-1374/75*, Publicacions de l'Excm. Ajuntament de Tarragona, Tarragona 1984, p. 13; J. Blanch, *Arxiepiscopologi de la Santa Església Metropolitana i Primada de Tarragona*, II, Institut d'Estudis Tarraconenses Ramon Berenguer IV, Diputació de Tarragona, Tarragona 1985, p. 52; R.L. Kagan (ed.), *Ciudades del Siglo de Oro: las vistas españolas de Anton Van den Wyngaerde*, Madrid 1986; E. Riu, *L'arqueologia i la Tarragona feudal*, Forum 7, Tarragona 1987, pp. 8-14; TED'A, *Els enterraments del Parc de la Ciutat i la problemàtica funerària de Tàrraco*, Memòries d'Excavació, 1, Tarragona 1987, pp. 21 i 182-183; *Idem*, "El pas de la via Augusta per la mansió de Tàrraco", *Butlletí Arqueològic*, èp. V, 10-11 (1988-1989), pp. 132-133 (també publicat en francès a G. Castellvi, J.-P. Comps, J. Kotarba i A. Pezin (dirs.), *Voies romaines du Rhône à l'Èbre: Via Domitia et Via Augusta*, Documents d'Archéologie Française, 61, París 1997, pp. 172-173); X. Dupré, J. Massó, L. Palanques i P. Verduchi, *El circ romà de Tarragona. I. Les voltes de Sant Ermenegild*, Excavacions Arqueològiques a Catalunya, 8, Barcelona 1988, pp. 21-23 i 45-47; J. Ruiz de Arbulo, "El foro de Tarraco", *Cypsela*, VIII (1990), p. 129; C. Benet, X. Fàbregas, J.M. Macias i J.A. Remolà, "Intervenció arqueològica a l'interior de la Torre de les Monges (segle XIV), Tarragona", *Butlletí Arqueològic*, èp. V, 13 (1991), pp. 145-186; F. Sabaté, *Territori de la Catalunya medieval. Percepció de l'espai i divisió territorial al llarg de l'Edat Mitjana*, Barcelona 1997, pp. 155-156; G. Castellvi, J.-P. Comps, J. Kotarba i A. Pezin (dirs.), *Voies romaines du Rhône à l'Èbre: Via Domitia et Via Augusta*, Documents d'Archéologie Française, 61, París 1997, pp. 135 i 138; J. Menchón i J. Massó, *Les muralles de Tarragona. Defenses i fortificacions de la ciutat del s. II a.C.-XX d.C.*, Tarragona 1999. **J. Sánchez Real** presenta una opinió ben diferent respecte al pas de la Via Augusta per la ciutat, doncs, a partir d'una nova interpretació de les dades arqueològiques i de les fonts escrites medievals, qüestiona l'existència d'un carrer enllosat i, en conseqüència, tota la teoria que afirma una coincidència entre el traçat urbà de la susdita via romana i el de l'actual Rambla Vella. Veure: J. Sánchez Real, "El método de la arqueología tarraconense III. El circo", *Butlletí Arqueològic*, èp. V, 13 (1991), pp. 111-143.

Figura 45. Aspecte actual del sector urbà ocupat pel circ romà (segons elTED'A).
Es pot apreciar perfectament la fossilització del monument a la xarxa urbana.

Des de la cruïlla de l'actual Rambla Vella i el passeig de l'Imperi, on hi hauria altra porta, la desapareguda Porta de Lleida¹⁰¹, la *Via Augusta* sortia de la ciutat¹⁰² i baixava cap al riu Francolí¹⁰³ per travessar-lo mitjançant un pont, l'anomenat Pont Vell del Francolí (1.17.26.), que es situaria, aproximadament, on actualment s'aixeca el viaducte de la carretera nacional CN-340¹⁰⁴. Des d'aquest punt, una vegada travessat el Francolí, la *Via Augusta* es

¹⁰¹ Al lloc sud-oest de la muralla, excavat per **J. Serra Vilaró**, s'obria la desapareguda porta de Lleida, que **LL. Pons d'Icart** ens descriu de la següent manera: «*Ende más a la parte de la marina, passava parte de la dicha ciudad, según muestran los muros viejos arruynados, partiendo del monasterio de sant Francisco yendo a la yglesia de sant Fructuós hasta cerca del rio de Francolí por donde se muestran los muros viejos, y dos pequeñas puertas y cinco torres de pedaços de peñas muy grandes hechas como el muro, y de la una torre a la otra ay de espacio ochenta y cinco varas poco más o menos, salvo que ay dos torres que de la una a la otra no ay sino quinze varas, que según están cerca la una de la otra, a respeyto de las otras, dan a entender que entre ellas avía alguna puerta de la ciudad principal, mayormente que de allí es el camino derecho para Sagunto, que ahora se dize Morvedre, que era muy insigne y antigua ciudad*». Veure: LL. Pons d'Icart, *Libro de las Grandezas y cosas memorables de la Metropolitana, Insigne y Famosa ciudad de Tarragona*, Lleida 1572, Ajuntament de Tarragona 1981 (re-impresió de l'edició de 1883), cap. VIII, pp. 64-65 (edició del manuscrit original en català, E. Duran, *Lluís Ponç d'Icart i el Llibre de les Grandeses de Tarragona*, Curial, Barcelona 1984, p. 104); R.L. Kagan (ed.), *Ciudades del Siglo de Oro: las vistas españolas de Anton Van den Wyngaerde*, Madrid 1986, p. 177; B. Hernández Sanahuja, *Opúsculos históricos, arqueológicos y monumentales*, Tarragona 1881, p. 61; J. Serra Vilaró, *Excavaciones en Tarragona*, Madrid 1932, pp. 14-15; *Idem*, *Fructuós, Auguri i Eulogi, màrtirs sants de Tarragona*, Tarragona 1936, p. 112, fig. 44; TED'A, "El pas de la via Augusta per la mansió de Tàrraco", *Bulletí Arqueològic*, èp. V, 10-11 (1988-1989), pp. 132-133; J. Ruiz de Arbulo, "El foro de Tarraco", *Cypsela*, VIII (1990), p. 129 (també publicat en francès a G. Castellvi, J.-P. Comps, J. Kotarba i A. Pezin (dirs.), *Voies romaines du Rhône à l'Èbre: Via Domitia et Via Augusta*, Documents d'Archéologie Française, 61, París 1997, p. 173).

¹⁰² L'any 1994 es va trobar d'un tram de via romana fins aleshores desconegut, amb orientació nord-oest/sud-est, al solar de l'avinguda de Roma nùms. 2, 3 i 4, extramurs, que, segons sembla, formaria part de la xarxa viària de la zona suburbial de la ciutat. Els excavadors pogueren distingir tres fases: una primera fase constructiva que es data cap al primer quart del s. I d.C., seguida d'una segona fase de remodelació a mitjans del s. II d.C., és a dir, en plena època antonina, i una darrera fase d'abandonament. Paradoxalment, no es documentaren restes arqueològiques (construccions, enterraments, etc...) al voltant de la via, tot i la seva proximitat a l'ampli conjunt arqueològic de la Necròpolis Paleocristiana i el Parc de la Ciutat. També hauriem de referir-nos a la troballa, a la dècada dels 70, de les restes d'una via enllosada de sis metres d'amplada al carrer Mallorca. Veure: M. Tubilla, "Un nuevo tramo viario hallado en Tarragona", *Bulletí Arqueològic*, èp. V, 18 (1996), pp. 227-250.

¹⁰³ Del tram de via que deixava la ciutat per l'oest fins arribar al pont del Francolí, l'element més important que es coneix és el miliari trobat a finals del s. XIX durant les obres de construcció de la Plaça de Braus, datat entre el 12 i 6 a.C. (RIT 934). Veure: F. Pallí, *La Via Augusta en Catalunya*, Bellaterra 1985, pp. 108-110; AA.VV., "Tarragona", *Hispana Epigraphica*, I (1989), p. 153 (núm. 599); TED'A, "El pas de la Via Augusta per la mansió de Tàrraco", *Bulletí Arqueològic*, èp. V, 10-11 (1988-1989), p. 129 (també publicat en francès a G. Castellvi, J.-P. Comps, J. Kotarba i A. Pezin (dirs.), *Voies romaines du Rhône à l'Èbre: Via Domitia et Via Augusta*, Documents d'Archéologie Française, 61, París 1997, p. 172); J. Sánchez Real, "Los enterramientos rojmanos de la Vía Augusta", *ibidem*, èp. IV, 113-120 (1971-72), pp. 5-40; *Idem*, "La Vía Augusta y el puente del Francolí", *ibidem*, èp. V, 10-11 (1988-1989), pp. 135-144; J. Lostal Pros, *Los miliarios de la provincia tarraconense (conventos tarraconense, cesaraugustano, cluniense y cartaginense)*, Institución Fernando El Católico, Saragossa 1992, pp. 19-20.

¹⁰⁴ En un primer moment es construí una simple passarel·la de fusta, però en època d'August, moment de la gran reorganització viària, s'aixecà un pont de pedra, del qual desconeixem la seva estructura i el nombre d'arcs que posseïa. Veure: T. Hauschild, "Construcción romana de planta central pròxima a Tarragona", *Boletín Arqueológico*, èp. IV, 129-132 (1975), p. 9; TED'A, *Els enterraments del Parc de la Ciutat i la problemàtica funerària de Tàrraco*, Memòries d'Excavació, I, Tarragona 1987, pp. 21-23; *Idem*, "El pas de la via Augusta per la mansió de Tàrraco", *Bulletí Arqueològic*, èp. V, 10-11 (1988-1989), pp. 133-134 (també publicat en francès a G. Castellvi, J.-P. Comps, J. Kotarba i A. Pezin (dirs.), *Voies romaines du Rhône à l'Èbre: Via Domitia et Via Augusta*, Documents d'Archéologie Française, 61, París 1997, p. 173); J. Sánchez Real, "La Vía Augusta y el Puente del Francolí", *ibidem*, pp. 144-167; J.M. Recasens, "Les reparacions del Pont del Francolí entre 1587 i 1602", *ibidem*, èp. V, 13 (1991), pp. 225-240; G. Castellvi, J.-P. Comps, J. Kotarba i A. Pezin (dirs.), *Voies romaines du Rhône à l'Èbre: Via Domitia et Via Augusta*, Documents d'Archéologie Française, 61, París 1997, p. 135.

bifurcava, d'una banda, vers *Dertosa* (Tortosa), al sud, i, d'altra banda, en direcció *Ilerda* (Lleida)¹⁰⁵, iniciant-se un gran ramal de la *Via Augusta*, anomenat a l'Itinerari d'Antoní *Via de Roma in Hispanias* (It. Ant. 387, 4-395, 4), també conegut com a *Via Aurelia*¹⁰⁶, amb precedents tardo-republicans, tal i com documenten els dos mil·liaris del procònsol Quint Fabi Labeo (IRC II, 89 i CIL II, 4925)¹⁰⁷, que va constituir, especialment a partir de l'època augustiana, un important eix de comunicació vers l'interior de la província, doncs partint de *Tarraco* passava per *Ilerda*¹⁰⁸, *Celsa*, *Oscsa*, *Caesaraugusta*, *Nertobriga*, *Bilbilis*, *Pompaelo*, etc... Aquesta és la ruta a la qual es refereix el poeta bilbilità **Marcial** a la segona meitat del s. II d.C. (**Marcial**, *Epigr.* X, 104, 1-7) i a la qual pertanyia l'anomenat mil·liari d'El Morell d'època de Valerià o Gal·liè, del que ja parlarem, que suposa un indici més per a reconstruir el traçat d'aquesta via romana que a la sortida de *Tarraco* s'endinsava cap a l'interior, remuntant el riu Francolí fins a la zona de Montblanc, per on aconseguia superar la Serralada Prelitoral Catalana i assolir les planes lleidatanes¹⁰⁹ (**Fig. 39**).

Amb aquestes reformes viàries, *Tarraco*, la capital de la província més gran de l'Imperi, amb una magnífica ubicació respecte a les comunicacions tant marítimes com terrestres, es va consolidar definitivament com un importantíssim *carrefour* de la xarxa viària romana peninsular.

A banda i banda de la *Via Augusta* s'ubicaven les necròpolis de la ciutat, doncs, segons la llei romana, els llocs d'enterrament havien de situar-se extramurs, fora del *pomerium*, al llarg de les vies d'accés als nuclis urbans, un costum que seria heretat i continuat, en part, pels cristians, desitjosos de cristianitzar tots els llocs de culte pagà, i que, altrament, aporta a l'arqueòleg una dada fonamental per a localitzar calçades romanes, ja que, aleshores, la presència d'enterraments i de monuments funeraris ens estaria indicant, lògicament, la proximitat de vies antigues.

De les necròpolis romanes tarragonines, caracteritzades per la gran diversitat tipològica dels enterraments, producte de la rigorosa jerarquització de la societat romana¹¹⁰,

¹⁰⁵ X. Dupré, *L'arc romà de Berà (Hispania Citerior)*, Monografies de la Secció Històrico-arqueològica, III, Barcelona 1994, pp. 265-266.

¹⁰⁶ E. Morera Llauredó, *Província de Tarragona, Geografia General de Catalunya*, F. Carreras i Candi (dir.), vol. IV, Barcelona 1910, p. 213.

¹⁰⁷ Concretament, es tracta dels mil·liaris tardo-republicans de Massalcoreig (El Segrià, Lleida) i del Torrente de Cinca (Osca). Veure: G. Fabré, M. Mayer i I. Rodà, *Inscriptions romaines de Catalogne II. Lérida*, París 1985, pp. 129-130 (núm. 89); M. Mayer i I. Rodà, "La epigrafia republicana en Cataluña. Su reflejo en la red viaria", *Epigrafía hispánica de época romano-republicana (Zaragoza, 1-3 de diciembre de 1983)*, Saragossa 1986, pp. 157-170; J. Lostal Pros, *Los miliarios de la provincia tarraconense (conventus tarraconense, cesaraugustano, cluniense y cartaginense)*, Institución Fernando El Católico, Saragossa 1992, pp. 15-16 (núms. 5 i 6).

¹⁰⁸ Segons **Estrabó**, entre *Tarraco* i *Ilerda* distaven quatre-cents seixanta estadis (**Estrabó**, *Geogr.* III, 4, 10), un tram al qual ja es va referir **Cèsar** a mitjans del s. I a.C. (**Cèsar**, *B.C.* I, 73, 2).

¹⁰⁹ A. Beltrán, "El tramo de la vía romana entre Ilerda y Celsa y otros datos para el conocimiento de los Monegros", *I Congreso Internacional del Pirineo. Principios de un método para la elaboración de los mapas históricos de un atlas pirenaico*, CSIC, Saragossa 1952, pp. 5-24; J.A. Tarragó, "Materiales de Arqueología de la ciudad de Lérida", *Ilerda*, II-III (1944), pp. 406-433; P. Carrillo Murcia, "La vía romana del Summo Pyreneo a Caesaraugusta", *Seminario de Arte Aragonés*, III (1951), pp. 31-45; R. Pita, "La vía romana desde Lérida a Bujaraloz", *Ilerda*, XXVII-XXVIII (1963-65), pp. 51-70; J.A. Pérez Almoguera, *La vía romana de Ilerda a Osca*, Barcelona 1974 (Tesi de Llicenciatura inèdita); F. Pallí, *La Vía Augusta en Catalunya*, Bellaterra 1985, p. 148; G. Arias, "El triángulo Tarraco-Osca-Caesaraugusta", *Repertorio de caminos de la Hispania romana*, G. Arias (ed.), Càdis 1987, pp. 412-424 (original publicat al *Milicario Extravagante*, núm. 14, gener 1968); J. López Vilar, "Localització d'un tram de la Via Tàrraco-Ilerda al Puig Cabrer", *Butlletí Arqueològic*, èp. V, 12 (1990), pp. 103-109; N. Dupré, "La vallée de l'Èbre et les routes transpyrénéennes antiques", *Actes du Colloque sur les Voies Anciennes en Gaule et dans le Monde Romain Occidental, Caesarodunum*, XVIII (1993), pp. 393-411; E. Ariño, M.P. Lanzarote, M.A. Magallón i M. Martín Bueno, "Las vías De Italia in Hispanias y Ab Asturica Terracone. Su influencia en el emplazamiento de catastros y desarrollo de las ciudades del valle medio del Ebro", *Voies romaines du Rhône à l'Èbre: Via Domitia et Via Augusta*, G. Castellvi, J.-P. Comps, J. Kotarba i A. Pezin (dirs.), Documents d'Archéologie Française, 61, Paris 1997, pp. 246-257; R.J.A. Talbert (ed.), *Barrington Atlas of the Greek and Roman World*, Oxford 2000, p. 25.

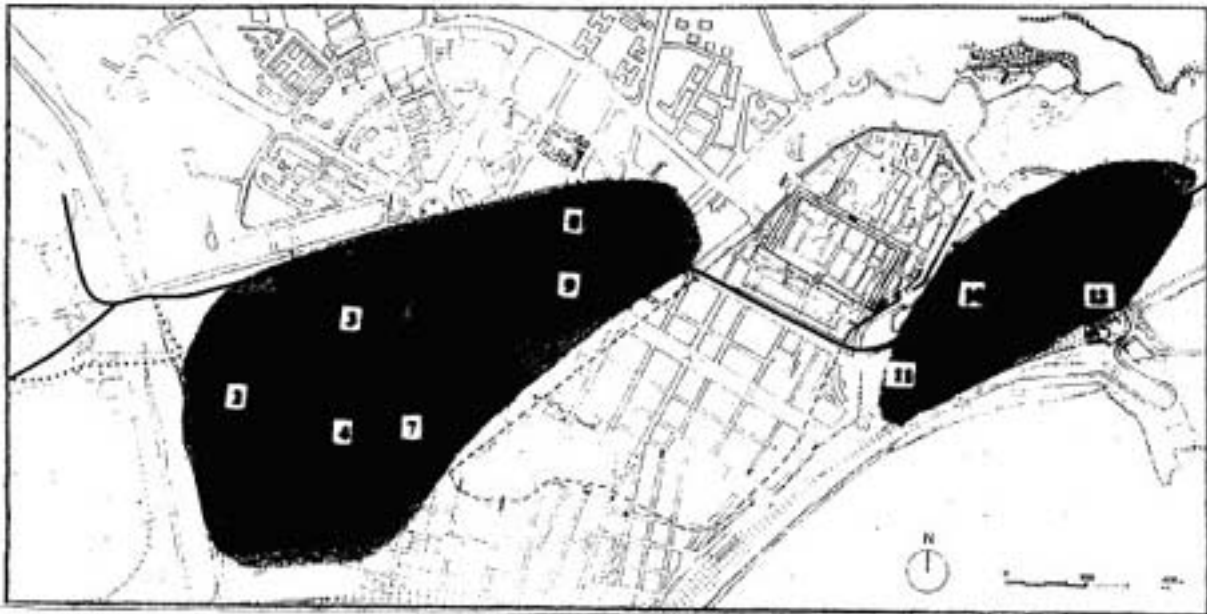
¹¹⁰ Una de les majors preocupacions dels romans era la de procurar-se un lloc digne on ser enterrats. Mentre que els més pobres eren incinerats i dipositats en urnes cineràries enterrades o inhumats en taüts, cistes, *anforae* o *tegulae*, els ciutadans que gaudien d'una certa posició social i econòmica posseïen el seu propi sepulcre en el qual els seus membres (consanguinis i lliberts) s'hi anaven enterrant paulativament. Els que no s'ho podien permetre s'integraven en col·legis funeraris que els garantien l'enterrament en edificis comunitaris i els rituals corresponents.

no tenim masses dades i només és prou coneguda la gran Necròpolis Paleocristiana que es va crear dins el sector de ponent de la ciutat (**Fig. 46**)¹¹¹.

¹¹¹ Dins el sector de ponent de la ciutat, a més de la gran Necròpolis Paleocristiana de Tarragona, s'han trobat també restes d'enterraments i de sepulcres funeraris a l'avinguda de Pau Casals, als carrers de Rovira i Virgili i de Pere Martell i al Parc de la Ciutat. Sobre la Necròpolis Paleocristiana i el sector oest de Tarragona podeu consultar: J. Tulla, P. Beltrán i C. Oliva, *Excavaciones en la necrópolis romano-cristiana de Tarragona*, Memoria de la Junta Superior de Excavaciones y Antigüedades, 88, Madrid 1927; J. Serra Vilaró, *Excavaciones en la necrópolis romano-cristiana de Tarragona*, Memoria de la Junta Superior de Excavaciones y Antigüedades, 93, Madrid 1928; *Idem*, *Excavaciones en la necrópolis romano-cristiana de Tarragona*, Memoria de la Junta Superior de Excavaciones y Antigüedades, 104, Madrid 1929; *Idem*, *Excavaciones en la necrópolis romano-cristiana de Tarragona*, Memoria de la Junta Superior de Excavaciones y Antigüedades, 111, Madrid 1930; *Idem*, *Excavaciones en la necrópolis romano-cristiana de Tarragona*, Memoria de la Junta Superior de Excavaciones y Antigüedades, 133, Madrid 1935; *Idem*, *Fructuos, Auguri i Eulogi. Màrtirs Sants de Tarragona*, Tarragona 1936, pp. 51-92; *Idem*, "Sepulcros y ataúdes de la necrópolis de San Fructuoso (Tarragona)", *Ampurias*, VI (1944), pp. 179-208; J. Puig i Cadafalch, *L'arquitectura romana a Catalunya*, Barcelona 1934, pp. 143 i 149-174 (reedició de J. Puig i Cadafalch, A. de Falguera i J. Goday, *L'arquitectura romànica a Catalunya. Precedents. L'arquitectura pre-romànica*, vol. I, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona 1909; 2ª ed. facsímil, Barcelona 1983); P. de Palol, *Tarraco hispanovisigoda*, Tarragona 1953, pp. 26-31, 35-38 i 41-42; J. Sánchez Real, "Notas arqueológicas. Límites de la Necrópolis de San Fructuoso", *Boletín Arqueológico*, èp. IV, 55-56 (1956); *Idem*, "Los enterramientos romanos de la Via Augusta", *ibidem*, èp. IV, 113-120 (1971-72), p. 173-208; J.M. Recasens, *La Ciutat de Tarragona*, vol. I, Editorial Barcino, Barcelona 1966, pp. 164, 166-169 i 174-176; T. Hauschild, "Ein Römischer Zentralbau bei Tarragona", *Madrider Mitteilungen*, 11 (1970), pp. 139-170; *Idem*, "Construcción romana de planta central próxima a Tarragona", *Boletín Arqueológico*, èp. IV, 129-132 (1975), pp. 8-29; M.D. Del Amo, "La necrópolis de Pere Martell", *ibidem*, èp. IV, 113-120 (1971-72), pp. 103-171; *Idem*, *Estudio crítico de la Necrópolis Paleocristiana de Tarragona* (3 vols.), Tarragona 1979; D. Campillo, "Hallazgos patológicos en cráneos de la necrópolis romana de La Tabacalera (Tarragona)", *Boletín Arqueológico*, èp. IV, 141-144 (1978), pp. 75-79; J.-N. Boneville, "Les cupae de Barcelone: les origines du type monumental", *Mélanges de la Casa de Velázquez*, XVII (1981), pp. 5-38; R. Cortés, "L'equipament urbà de Tarraco", *Universitas Tarraconensis*, VI (1983-84), pp. 114-115 i 124; J. Sanmartí, "Edificis sepulcrales romans dels Països Catalans, Aragó i Múrcia", *Fonaments*, 4 (1984), pp. 119, 140-146 i 151; TED'A, *Els enterraments del Parc de la Ciutat i la problemàtica funerària de Tarraco*, Memòries d'Excavació, 1, Tarragona 1987; X. Dupré, "Una necròpoli tardoromana al futur Parc de Tarragona", *Espais*, 7 (1987), pp. 32-35; J. Agraz, "Hallazgo en Tarragona de una jarra decorada, del tipo Hermet 15 A, fabricada por Sabinus en la Graufesenque", *Archivo Español de Arqueología*, 62 (1989), pp. 244-255; E. Terré, "Una aproximació a l'ocupació suburbana del sector oest de Tarraco", *Acta Arqueologica de Tarragona*, III (1989-90), pp. 47-55; G. Alföldy, *Tarraco*, Forum 8, Tarragona 1991, pp. 88-89; X. Aquilué, X. Dupré, J. Massó i J. Ruiz de Arbulo, *Tarraco. Guia Arqueològica*, El Mèdol, Tarragona 1991, pp. 103-107; *Idem*, *Guies del Museu d'Arqueologia de Catalunya. Tàrraco*, El Mèdol, Tarragona 1999, pp. 120-125; AA.VV., *Anuari d'intervencions arqueològiques a Catalunya. Època romana. Antiguitat Tardana (Campanyes 1982-1989)*, Excavacions Arqueològiques a Catalunya, 1, Barcelona 1993, pp. 258 i 260-262; P.A. Fernández Vega, "Los espacios residenciales en las áreas periurbanas romanas según las fuentes altoimperiales", *La ciutat en el món romà. XIVè Congrés Internacional d'Arqueologia Clàssica (Tarragona, 5-11 de setembre de 1993)*, Tarragona 1994, pp. 153-154; G. Foguet i A. Vilaseca, "Els enterraments del carrer Prat de la Riba/Ramon i Cajal: un nou sector excavat de la necròpolis del Francolí", *L'Arqueologia de la Mort. El món funerari a l'Antiguitat a la Catalunya meridional. Citerior*, 1 (1995), pp. 151-171; I. Arrayás, *Tarraco. Una aproximació històrico-arqueològica*, Bellaterra 1999 (Treball de Doctorat), pp. 168-173; J.M. Carreté, M. Llorens, J. Massó i P. Sada, "El món de la mort a Tarraco. Un projecte integral de restauració, conservació i dinamització de la Necròpolis Paleocristiana de Tarragona", *XXV Congrés Nacional de Arqueologia (València, 1999)*, València 1999, pp. 65-72; M. García i J.A. Remolà, "Noves intervencions a les necròpolis tardoantigues del marge esquerre del riu Francolí", *Tàrraco 99. Arqueologia d'una capital provincial romana (Tarragona, 15, 16 i 17 d'abril de 1999)*, J. Ruiz de Arbulo (ed.), Documents d'Arqueologia Clàssica, 3, Tarragona 2000, pp. 165-180; J. López, "Excavacions al solar del Parc Central", *ibidem*, pp. 191-196; P. Sada, "El projecte de musealització de la Necròpolis Paleocristiana", *ibidem*, pp. 295-302. Recentment, l'arqueòleg **J.A. Remolà** ha realitzat diverses excavacions en aquest sector oest de la ciutat (PERI-2, Tabacalera-Jaume I) i, concretament, a la confluència del carrer Manuel de Falla amb la prolongació de l'avinguda Vidal i Barraquer (un vial que, actualment, està en construcció), s'han exhumat quatre petites piscines de característiques molt peculiars que podrien constituir, possiblement, les restes de la primera tintoreria coneguda de la *Tarraco* romana, que hauria funcionat entre els ss. I i III d.C., tot i que encara no es pot descartar que es tractés d'una bugaderia o d'algun altre tipus d'instal·lació de característiques semblants, com una possible indústria de salament. També s'han evidenciat, molt a prop d'aquests vestigis, les restes d'un gran monument funerari de planta quadrangular de 5,5 m. de costat, del qual es conserva part de la primera filera de carreus, encastats a la roca, i part de la volta que va servir com a cambra mortuòria, un monument que devia funcionar gairebé com una mena de far, és a dir, com un punt de referència fonamental a la zona del port de *Tarraco*, doncs hem de considerar que, d'una banda, es situa a un indret alt, justament on el curs del riu Francolí donava un gir vers el nord i desembocava al mar, clarament a la zona portuària, i que, d'altra banda, presenta una base de majors dimensions que la de la Torre dels Escipions (amb 4,47 X 4,72 m.), un mausoleu que té més de nou metres d'alçada (concretament, 9,17 m.), la qual cosa fa pensar que, molt probablement, aquest monument podria haver estat, fins i tot, més alt i que, per tant, era clarament visible pels vaixells que s'apropaven al port tarragoní. Igualment, s'ha constatat a la zona la presència de mitja dotzena de tombes, que indiquen com, a partir del s. V d.C., l'àrea es va reutilitzar com a lloc d'enterrament, i els tres nivells de paviment d'un carrer, pertanyents a diferents èpoques. Aquestes evidències arqueològiques constitueixen les darreres troballes realitzades a una àmplia zona (PERI-2, Tabacalera-Jaume I) en la que, recentment, s'han estat exhumant diversos elements, alguns tan importants com una font monumental o una part dels molls del port de *Tarraco*. Veure: M. Adserias, C.A. Pociña i J.A. Remolà, "L'hàbitat suburbà portuari de Tarraco. Excavacions al sector afectat pel PERI 2 (Jaume I-Tabacalera)", *Tàrraco 99. Arqueologia d'una capital provincial romana (Tarragona, 15, 16 i 17 d'abril de 1999)*, J. Ruiz de Arbulo (ed.), Documents d'Arqueologia Clàssica, 3, Tarragona 2000, pp. 137-154; C.A. Pociña i J.A. Remolà, "Algunas aportaciones al conocimiento del puerto de Tarraco (Hispania Tarraconensis)", *Saguntum*, 33 (2001), pp. 85-96; S. Sans i I. Soler, "La primera tintoreria de Tàrraco. Una excavación urbana descubre los restos de una industria textil de hace dos mil años", *La Vanguardia* (27 de març de 2002). A l'est de la ciutat, a la zona compresa entre el pas de la *Via Augusta* que arribava des de *Barcino* i l'amfiteatre, es coneix una altra àrea d'enterraments que data d'època tardo-antiga. Sobre el sector nord-oriental de la ciutat podeu consultar: B. Hernández Sanahuja, *Historia de Tarragona desde los más remotos tiempos hasta la época de la restauración cristiana. Editada, anotada y continuada hasta nuestros días por D. Emilio Morera Llauredó*, vol. I, Tarragona 1892, pp. 142-145; J. Sánchez Real, "Notas arqueológicas. Los hallazgos de la carretera de Barcelona", *Boletín Arqueológico*, èp. IV, 55-56 (1956); J.M. Recasens, *La Ciutat de Tarragona*, vol. I, Editorial Barcino, Barcelona 1966, p. 234; M. Tarradell, "L'extensió urbana de Tàrraco, comparada", *Boletín Arqueológico*, èp. IV, 113-120 (1971-72), pp. 93-101; E. Seres, "Notícia sobre las sepulturas de la calle Robert d'Aguiló", *ibidem*, èp. IV, 141-144 (1978), pp. 154-172; J.-V. M. Arbeloa, "La qüestió de l'accés nord-oriental de la ciutat de Tàrraco", *Butlletí Arqueològic*, èp. V, 4-5 (1982-83), pp. 155-164; *Idem*, "Calle Robert d'Aguiló, nº 38. Tarragona", *Arqueología* 83, Madrid 1984, p. 199; *Idem*, "L'ocupació suburbial de les ciutats romanes: el sector nord-oriental de Tàrraco", *Butlletí Arqueològic*, èp. V, 8-9 (1986-1987), pp. 87-124; *Idem*, "Prospeccions i excavacions arqueològiques", *ibidem*, èp. V, 12 (1990), pp. 257-

258; *Idem*, “L’arqueologia de la mort a l’Alt Imperi. El suburbi oriental de Tarraco”, *L’Arqueologia de la Mort. El món funerari a l’Antiguitat a la Catalunya meridional, Citerior*, 1 (1995), pp. 119-137; R. Cortés, “L’equipament urbà de Tarraco”, *Universitas Tarraconensis*, VI (1983-84), p. 115; M. Adserias *et alii*, “Les excavacions realitzades a Tarragona durant el Pla de Solidaritat amb l’Atur l’any 1984”, *Tribuna d’Arqueologia 1984-1985*, pp. 35-42; TED’A, *Els enterraments del Parc de la Ciutat i la problemàtica funerària de Tàrraco*, Memòries d’Excavació, 1, Tarragona 1987, pp. 183-189; *Idem*, “El pas de la Via Augusta per la mansió de Tàrraco”, *Bulletí Arqueològic*, èp. V, 10-11 (1988-1989), p. 131; *Idem*, *L’Amfiteatre romà de Tarragona, la basílica visigòtica i l’església romànica*, Memòries d’Excavació, 3, Tarragona 1990, pp. 85-86; A. Bermúdez, “Estado actual de los proyectos de investigación arqueológica a cargo del área de Arqueología de la Facultad de Filosofía y Letras de Tarragona”, *Acta Arqueológica de Tarragona*, II (1988-89), pp. 45-46; A. Bermúdez *et alii*, *Estructuras romana en el Jardín de la residencia Mare de Déu de la Mercè (Tarragona)*, Publicacions de la Diputació de Tarragona, Tarragona 1989; G. Alföldy, *Tarraco*, Forum 8, Tarragona 1991, pp. 49 i 52; AA.VV., *Anuari d’intervencions arqueològiques a Catalunya. Època romana. Antiguitat Tardana (Campanyes 1982-1989)*, Excavacions Arqueològiques a Catalunya, 1, Barcelona 1993, pp. 254 i 257-258; P.A. Fernández Vega, “Los espacios residenciales en las áreas periurbanas romanas según las fuentes altoimperiales”, *La ciudad en el món romà. XIVè Congrés Internacional d’Arqueologia Clàssica (Tarragona, 5-11 de setembre de 1993)*, Tarragona 1994, pp. 153-154; I. Arrayás, *Tarraco. Una aproximació històrico-arqueològica*, Bellaterra 1999 (Treball de Doctorat), pp. 157-162. També hem d’incidir en la troballa, l’any 1991, d’una nova àrea d’enterraments coneguda com de Mas Rimbau, ubicada sobre el vessant d’una petita elevació orogràfica coneguda com muntanya de l’Oliva, al nord-est de la ciutat romana, amb tombes d’inhumació de cronologies que oscil·len entre mitjans-finals del s. III d.C. i el s. VI d.C., coincidint, *grosso modo*, amb l’arc cronològic que s’atribueix a la Necròpolis Paleocristiana: C. Benet *et alii*, “L’àrea d’enterraments baix imperials de Mas Rimbau/Mas Mallol, Tarragona”, *Acta Arqueológica de Tarragona*, V (1991-92), pp. 73-86; J.A. Remolà *et alii*, “Mas Rimbau: l’ocupació funerària al sector septentrional de Tarraco”, *La ciutat en el món romà. XIVè Congrés Internacional d’Arqueologia Clàssica (Tarragona, 5-11 de setembre de 1993)*, Tarragona 1994, pp. 354-355; J.M. Macias i J.A. Remolà, “L’àrea funerària baiximperial i tardo-romana de Mas Rimbau: anàlisi tipològica”, *L’Arqueologia de la Mort. El món funerari a l’Antiguitat a la Catalunya meridional, Citerior*, 1 (1995), pp. 189-201; D. Campillo, A. Vilaseca, E. Casamitjana i N. Ayestarán, “Esqueleto de una mujer fallecida por distocia, perteneciente al período tardorromano (Mas Rimbau, Tarragona)”, *Empúries*, 51 (1999), pp. 251-256; D. Bea, A. Carilla i A. Vilaseca, “Un nuevo sector excavado de la necrópolis tardo-imperial de Mas Rimbau (Tarragona, Tarragonès). Nota preliminar”, *XXIV Congreso Nacional de Arqueología (Cartagena, 1997)*, vol. 4, Murcia 1999, pp. 587-592; D. Bea i A. Vilaseca, “Dues necròpolis del segle V d.n.e. a Tarragona: excavacions al carrer de Prat de la Riba i al Mas Rimbau”, *Tàrraco 99. Arqueologia d’una capital provincial romana (Tarragona, 15-17 d’abril de 1999)*, Documents d’Arqueologia Clàssica, 3, Tarragona 2000, pp. 155-164. D’altra banda, s’han localitzat necròpolis i edificis de tipus funerari al territorium de la ciutat, a prop de *villae*, on foren enterrats els moradors d’aquestes. La Torre dels Escipions (1.17.8.) i els sepulcres de Vila-rodona (3.23.8.), Alcover (3.2.1.), Vilallonga del Camp (1.20.2.) i Centelles (1.3.2.), constitueixen, possiblement, els exemples més significatius del món funerari a l’ager tarraconense. Veure: J. Puig i Cadafalch, “Sepulcres d’Alcover”, *Anuari de l’Institut d’Estudis Catalans*, VII (1921-1926), Barcelona 1931, pp. 88-90; *Idem*, *L’arquitectura romana a Catalunya*, Institut d’Estudis Catalans, Barcelona 1934, pp. 63-64, 125-126 i 135 (reedició de J. Puig i Cadafalch, A. de Falguera i J. Goday, *L’arquitectura romànica a Catalunya. Precedents. L’arquitectura pre-romànica*, vol. I, Institut d’Estudis Catalans, Barcelona 1909; 2ª ed. facsímil, Barcelona 1983); L. Crema, *L’architettura romana*, Torí 1959, p. 493; G.A. Mansuelli, “Monumento funerario”, *Enciclopedia dell’Arte Antica*, vol. V (1963), pp. 170-202; M. Martínez Larriba, *El món ibero-romà a Vila-rodona*, I, Vila-rodona 1980; J. Sanmartí, “Edificis sepulcralers romans dels Països Catalans, Aragó i Múrcia”, *Fonaments*, 4 (1984), pp. 95-97 i 112; R. Cortés, A. Bermúdez i A.M. Lucena, “Aportaciones al estudio del Columbario de Vila-rodona”, *XVII Congreso Nacional de Arqueología*, Saragossa 1985, pp. 755-758; AA.VV., “El Columbario de Vila-rodona (Patrimoni de Catalunya, 14)”, *Espais*, 7 (1987) (Annexos); X. Aquilué, X. Dupré, J. Massó i J. Ruiz de Arbulo, *Guia Arqueològica Tarraconense*, Tarragona 1987 (especialment el capítol “Els monuments funeraris”, pp. 153-160); *Idem*, *Tarraco. Guia Arqueològica*, El Mèdol, Tarragona 1991, pp. 90-92; *Idem*, *Guies del Museu d’Arqueologia de Catalunya. Tàrraco*, El Mèdol, Tarragona 1999, pp. 106-109; AA.VV., *Anuari d’intervencions arqueològiques a Catalunya. Època romana. Antiguitat Tardana (Campanyes 1982-1989)*, Excavacions Arqueològiques a Catalunya, 1, Barcelona 1993, pp. 19-20 i 265; J. López i Ll. Piñol, “El món funerari en època tardana al Camp de Tarragona”, *Bulletí Arqueològic*, èp. V, 17 (1995), pp. 65-120; *Idem*, “El món funerari en època tardana al Camp de Tarragona: La Barquera (Perafort) i Mas de Gassol (Alcover)”, *L’Arqueologia de la Mort. El món funerari a l’Antiguitat a la Catalunya meridional, Citerior*, 1 (1995), pp. 173-188; AA.VV., *Tabula Imperii Romani. Tarraco-Baliares*, CSIC, Madrid 1997, pp. 167-168. Sobre la Torre dels Escipions (1.17.8.), el monument funerari més important dels trobats al territorium de Tarraco, ubicat a uns cinc quilòmetres al nord-est de Tarragona, enfront de la Platja Llargà (41° 8' N - 1° 19' E), al costat de l’antiga *Via Augusta*, de tipus turriforme, amb planta quasi quadrada (4,47 X 4,72 m.) i tres cossos que van minvant de baix a dalt (alçada actual de 9,17 m.), i de caràcter familiar, bastit amb pedra local i datat vers el primer terç del s. I d.C., una cronologia recolzada pels estudis estilístics dels seus elements decoratius (representacions del déu funerari *Attis*) i epigràfics realitzats sobre la seva inscripció, redactada en vers, amb camp epigràfic definit per una *tabula ansata* de 3,66 X 0,36 m., («ORNATE EA QVAE LINQV[IT SPECIO]SE, VIT[AE] SVAE R[EG]BV[S] POSIT[IS], NEGL[IGEN]S VNVM: STATVI RE[LIQVI]S SEP[VLC]HRVM VBI PERPETVO REMANE[NT]») (RIT 921), podeu consultar bàsicament: P.A. Beuter, *Primera part de la crònica general del regne de València*, València 1538; Ll. Pons d’Icart, *Libro de las grandezas y cosas memorables de la metropolitana, insigne y famosa ciudad de Tarragona*, (pròleg de P. Batlle), Ajuntament de Tarragona, Tarragona 1981 (edició original de 1572), pp. 271-274 (edició del manuscrit original en català, E. Duran, *Lluís Ponç d’Icart i el Llibre de les Grandeses de Tarragona*, Curial, Barcelona 1984); A. de Laborde, *Voyage pittoresque et historique de l’Espagne*, I, París 1806, p. 130 (edició catalana d’O. Valls i J. Massot, *Viatge pintoresc i històric, I. El Principat*, Publicacions de l’Abadia de Montserrat, Barcelona 1974); B. Hernández Sanahuja i J.M. Torres, *El Indicador Arqueológico de Tarragona. Manual descriptivo de las antigüedades que se conservan en dicha ciudad y sus cercanías, con designación de los puntos donde se encuentran y ruta que debe seguirse para recorrerlos con facilidad*, Tarragona 1867 (ed. facsímil, Tarragona 1982, amb introducció de R. Cortés; reed. en facsímil de la primera edició, València 1998), pp. 156-157; C. Cid Priego, “El monumento conocido como Torre de los Escipiones en las cercanías de Tarragona”, *Ampurias*, IX-X (1947-1948), pp. 137-169; *Idem*, “El sepulcro de torre mediterráneo y sus relaciones con la tipología monumental”, *ibidem*, XI (1949), pp. 91-126; S. Mariner, “Noticia de una nueva lectura de la inscripción del Sepulcro de los Escipiones en Tarragona”, *Estudios Clásicos*, X (1966), pp. 117-122; T. Hauschild, S. Mariner i H.G. Niemeyer, “Torre de los Escipiones - Ein römischer Grabturm bei Tarragona”, *Madridrer Mitteilungen*, 7 (1966), pp. 162-188; G. Alföldy, *Die Römischen Inschriften von Tarraco* (2 vols.), Madridrer Forschungen, 10, Berlín 1975, pp. 401-402 (núm. 921 = CIL II, 4283); *Idem*, *Tarraco*, Forum 8, Tarragona 1991, p. 52; G. Gauer, “Sepulcrum Cnei et Publ. Cornel. Scipionum Tarrac. Das monument bei Tarragona und andere bauten in der nachfolge des maussoleions von Halikarnass”, *Madridrer Mitteilungen*, 23 (1982), pp. 296-317; J. Sanmartí, “Edificis sepulcralers romans dels Països Catalans, Aragó i Múrcia”, *Fonaments*, 4 (1984), pp. 123-124; F. Pallí, *La Via Augusta en Catalunya*, Bellaterra 1985, p. 171; X. Aquilué, X. Dupré, J. Massó i J. Ruiz de Arbulo, *Guia Arqueològica Tarraconense*, Tarragona 1987 (especialment els següents capítols: “Els monuments romans de la Via Augusta”, pp. 121-128, i “Els monuments funeraris”, pp. 153-160); *Idem*, *Tarraco. Guia Arqueològica*, El Mèdol, Tarragona 1991, p. 88; *Idem*, *Guies del Museu d’Arqueologia de Catalunya. Tàrraco*, El Mèdol, Tarragona 1999, pp. 102-104; AA.VV., *La Torre dels Escipions*, Monuments a l’abast, Museu Nacional Arqueològic de Tarragona, Tarragona 1993; X. Dupré, *Tarraco*, Cuadernos de Arte Español, núm. 89, Madrid 1993, p. 27; AA.VV., *Tabula Imperii Romani. Tarraco-Baliares*, CSIC, Madrid 1997, p. 158.

En definitiva, la *Via Augusta*, que en un principi tingué una importància fonamentalment estratègica i militar, després fou adquirint una significació més de caire polític i econòmic (administratiu, comercial, fiscal, etc...). La via mantindria la seva importància durant l'Edat Mitjana, continuïtat reflectida a les *mansiones* i els ponts construïts sobre precedents romans i per les indicacions de les fonts alto-medievals, tant cristianes com àrabs. El camí modern va coincidir en alguns punts amb la *Via Augusta* i, actualment, hi ha diversos trams de la carretera nacional CN-340 que també coincideixen amb el traçat de l'antiga via romana¹¹².

Figura 46. Localització de les necròpolis tarragonines existents durant l'Antiguitat Tardana amb indicació del traçat de la *Via Augusta* i de les restes funeràries documentades (segons el TED'A):
 1.- Camí de la Paret Alta; 2.- Necròpolis Paleocristiana; 3.- Parc de la Ciutat; 4.- Camí de la Fonteta;
 5.- Carrer de Pere Martell; 6.- Avinguda de Ramón y Cajal; 7.- Plaça de Braus; 8.- Carrer d'Estanislau Figueras;
 9.- Rambla Nova; 10.- *Via Augusta*; 11.- Amfiteatre; 12.- C. de Robert d'Aguiló.

Per tant, és lògic que s'hagin trobat gran nombre de testimonis sobre la seva existència: diverses columnes mil·liàries, monuments com el Pont del Diable de Martorell (Fig. 38), l'Arc de Berà (1.13.3.) o la Torre dels Escipions (1.17.8.), el traçat de certes vies de comunicació actuals i, especialment, nombrosos topònims, derivats, sobretot, dels termes llatins *strata*, *calciata* i *via*, als quals hem d'afegir els d'origen àrab, a partir dels mots (*as-*) *sikka* (el camí), *al-Balat* (la calçada o la via), *al-rasif* (camí o via empedrada) o (*as-*) *saman* (el caminet), i tots aquells que fan referència a l'origen romà d'un determinat camí o a l'existència d'una *mansio*, d'un pas, d'un mil·liari o d'una àrea cementerial¹¹³. Aquestes fonts, juntament amb les informacions aportades per les fonts escrites històrico-geogràfiques i els itineraris antics, ens permeten la localització dels antics trams viaris romans de la *Via Augusta*. També hem d'incidir en la importància que tenen les fonts medievals on es mencionen camins o monuments medievals que en la major part dels casos constitueixen una

¹¹² J.F. Cabestany, "Vías de comunicación medievales en la cuenca del río Francolí (Tarragona)", *XV Congreso Nacional de Arqueología* (Lugo, 1977), Saragossa 1979, pp. 1203-1210; J. Casas, "Vías romanas en Cataluña", *Revista de Arqueología*, 7 (1981), p. 8.

¹¹³ J. André, "Les noms latins du chemin et de la rue", *Revue des Études Latines*, XXVIII (1950), pp. 104-134; R. Chevallier, *Les voies romaines*, París 1972, pp. 7-9; F. Pallí, "La toponimia de la Via Augusta en Cataluña", *Pyrenae*, 17-18 (1981-82), pp. 343-365; *Idem*, *La Via Augusta en Cataluña*, Bellaterra 1985, pp.7-28; M.J. Rubiera, "El vocablo árabe 'sikka' en su acepción de vía y sus posibles arabismos en la toponimia hispánica: Aceca, Seca i Villa Seca", *Sharq al-Andalus*, III (1986), pp. 129-132; J. Vallvé, "Toponimia de España y Portugal II (Fuentes Árabes)", *Boletín de la Real Academia de la Historia*, CXCV, quadern I (gener-abril de 1997), pp. 1-70.

continuació dels romans. Per a l'estudi del traçat de la *Via Augusta* i la xarxa viària en general del territori de l'antiga *Tarraco*, té especial importància el Cartulari de Sant Cugat del Vallès, doncs, malgrat centrar les seves referències sobre l'àrea vallesana, trobem documents referents al Penedès, regió que formava part del *territorium Tarraconensis*¹¹⁴. També aporten alguna informació interessant en aquest sentit el *Liber Antiquitatum* de la Catedral de Barcelona¹¹⁵ i els Diplomes Carolingis¹¹⁶. Especial significació tenen les Cròniques Àrabs, que, tot i recollir fonamentalment esdeveniments de caire bèl·lic, mencionen les vies que utilitzaren els exèrcits sarraïns durant els seus desplaçaments, vies preexistents amb un origen antic. Cal destacar sobretot les dades aportades per la Crònica del *Moro Rasis* del s. X¹¹⁷ i per la Geografia d'*al-Idrissi* del s. XII¹¹⁸, les quals, fins i tot, proporcionen distàncies que, significativament, coincideixen, gairebé de manera exacta, amb les atorgades pels *itineraria*

¹¹⁴ F. Pallí fa un inventari dels documents més antics continguts al Cartulari de Sant Cugat que denoten la presència d'un camí. La major part fan referència a indrets compresos dins les comarques barcelonines del Vallès, però n'hi ha alguns que citen llocs pertanyents al Penedès, una regió que es trobava integrada dins el *territorium Tarraconensis*, sobretot de l'Alt Penedès, com Olèrdola, per on es documenta el pas de la *calciata Francisca*, la successora d'època medieval de la *Via Augusta* («*et deinde vadit per directum usqueque in ipsa Calciata Francisca*»). Veure: J. Rius, *Cartulario de Sant Cugat del Vallès*, I, Barcelona 1945, p. 109 (doc. núm. 134, any 979); F. Pallí, *La Via Augusta en Catalunya*, Bellaterra 1985, pp. 122-124.

¹¹⁵ F. Pallí recopila també totes les referències a vies i a calçades presents al *Liber Antiquitatum*, que, a l'igual que el Cartulari de Sant Cugat, es centra, fonamentalment, a les comarques de la província de Barcelona. Però, hem d'assenyalar, que existeix alguna cita referent a la zona penedesenca, que, antigament, pertanyia al territori de la ciutat de *Tarraco*, i, per exemple, tenim un document de l'any 1180 en el qual es deixa constància de l'existència d'un camí a la parròquia de Sant Salvador de la Calçada, situada al costat del curs del riu Anoia, dins el terme municipal de Gèlida (Alt Penedès, Barcelona), amb un significatiu topònim que ja, per si sol, denotaria el pas d'una via empedrada, doncs el nom "calçada", provindria del terme llatí *calciata*, un derivat de verbal de *calceare*, amb el qual es designava la part empedrada d'un determinat camí. Veure: J. Mas, *Notes històriques del Bisbat de Barcelona. Rubrica dels Libri Antiquitatum de la Séu de Barcelona*, IX, Barcelona 1914, p. 312 (doc. núm. 2.069, any 1180); F. Pallí, *La Via Augusta en Catalunya*, Bellaterra 1985, pp. 10 i 124-125.

¹¹⁶ R. d'Abadal, *Catalunya Carolíngia. Els diplomes carolingis a Catalunya* (2 vols.), Barcelona 1926-1952; F. Pallí, *La Via Augusta en Catalunya*, Bellaterra 1985, p. 125.

¹¹⁷ A la Crònica del *Moro Rasis*, trobem un fragment de text especialment interessant, que es refereix al trajecte entre Tortosa i Tarragona, en el qual se'n diu que entre ambdues ciutats n'hi havien cinquanta *migeros* (és a dir, milles), quelcom que equival a 92,6 Km., doncs s'utilitza la milla moderna de 1.852 m. i no la romana de 1.481, 5 m., establint gairebé la mateixa distància que els *itineraria* antics, un fet que demostraria el manteniment del trajecte romà: «13. - Parte el término de Tortosa con el de Tarragona, et Tarragona es cibdad muy vieja et poblada de los antiguos, et yaze sobre la mar. Et va á par della el rio de Galian que corre contra el sol levante et entra en el rio de Ebro entre Tortosa et Tarragona. Et Tarragona yaze en el oriental de los moros. Et Tortosa et Tarragona yazen al levante de Cordova. Et Tarragona yaze entre Tortosa et Barcelona, et ha della á Tortosa cinquenta migeros, et Tarragona fué de los logares más antiguos, que fallan y fundamentos muy viejos et muy maravillosos». Més endavant, trobem un altre fragment que demostra com la *Via Augusta* continuava sent utilitzada pels àrabs del s. X d.C.: «62. - Carmona está situada sobre arrecife que se comienza en la su puerta de Narbona. Et de Carmona a Norbona ha mil migeros. Et quien saliese de Carmona et fuese a Narbona, nunca saldrá de arrecife, sinon quissiere. Et este arrecife mandó fazer Ercoles quando fizo fazer los concilios». La utilització del terme "arrecife" (derivat de la paraula àrab *al-rasif*) ens indica que encara conservava el seu empedrat, doncs només s'utilitza per a designar un camí enllosat o empedrat. Possiblement, la referència que es fa al mític origen de la via, obra d'Hèrcules, constitueix una interpolació realitzada pel traductor castellà, doncs a la traducció portuguesa del text àrab original no apareix aquest comentari. Veure: P. Gayangos, *Memoria sobre la autenticidad de la crónica denominada del Moro Rasis*, Madrid 1852; E. Lévi-Provençal, "La Description de L'Espagne d'Ahamd Al-Razi. Essai de Reconstitution de l'original arabe et traduction française", *Al-Andalus*, XVIII (1953), pp. 51-104; L. Torres Balbas, "La Vía Augusta y el arrecife musulmán", *ibidem*, XXIV (1959), pp. 441-448; F. Pallí, *La Via Augusta en Catalunya*, Bellaterra 1985, pp. 126-128.

¹¹⁸ Dins la Geografia d'*al-Idrissi*, trobem una referència al nord de la Península Ibèrica, anomenat pels àrabs la "regió de les portes", doncs allà es trobaven els Pirineus, el *Djebel-al-Bortat* o *Yabal al-Burtat*, és a dir, la "muntanya de les portes", fent al·lusió la menció "portes" a l'existència de diversos passos pirinencs: «Después la (región) de las Puertas, donde están Tortosa, Tarragona y Barcelona». Cal suposar que en aquesta denominació resideix l'origen del topònim amb el qual es coneix el pas pirinenc més important, "El Portús" (en francès "*Le Perthus*"), que encara conserva l'article àrab. D'altra banda, resulta especialment significatiu un fragment de text que ens proporciona les distàncies entre Tortosa, Tarragona i Barcelona: «Tortosa es una villa edificada al pie de una montaña y ceñida por fuertes murallas. Se construyen grandes barcos con las maderas que producen las montañas que la rodean y que están cubiertas de pinos de un grueso y altura considerables. Esta madera se emplea para mástiles y las vigas de los navíos; es de color rojizo y corteza lisa, resinosa, durable, y no es como las otras, atacable por los insectos. Tiene mucha fama. Desde Tortosa a la embocadura del río, 12 millas. De Tortosa a Tarragona, 50 millas. Tarragona es una villa judía edificada en la orilla del mar. Tiene muros de mármol, fuentes y torres. No hay en ella sino muy pocos cristianos. De Tarragona a Barcelona, dirigiéndose a oriente, 60 millas. De Tarragona, dirigiéndose al occidente, a la embocadura del Ebro, río que aquí es muy ancho, 40 millas». Les distàncies de la ruta utilitzada pels àrabs coincideixen gairebé de manera exacta amb les donades per l'Itinerari d'Antoní, doncs, d'una banda, de Tortosa a Tarragona, la crònica d'Idrisi estableix cinquanta milles (modernes, de 1.852 m., no romanes), uns 92,6 Km., mentre que l'Itinerari d'Antoní indica l'existència de seixanta-dues milles (romanes, de 1.481,5 m.), uns 91,8 Km., i, d'altra banda, de Tarragona a Barcelona, la font àrab apunta l'existència de seixanta milles (modernes), mentre que la romana parla de setanta-cinc milles (romanes), que, en ambdós casos, fan un total de 111,1 Km. Veure: J.M. Millàs Villacroca, "Els textos d'historiadors musulmans referents a la Catalunya carolíngia", *Quaderns d'Estudi*, XVI (1922), p. 149; J. Bosch Vila, "Los Pirineos según los principales autores árabes de la Edad Media", *Pirineos*, 11-12 (1949), p. 213; J. García Mercadal, *Viajes de extranjeros por España y Portugal, I. Desde los tiempos más remotos hasta finales del siglo XVI*, Madrid 1952, p. 185; F. Pallí, *La Via Augusta en Catalunya*, Bellaterra 1985, pp. 16-18 i 128-129.

antics¹¹⁹.

Gràcies a totes aquestes fonts¹²⁰ comptem amb dades suficients per a reconstruir el possible traçat de la *Via Augusta* al seu pas per l'ager *Tarraconensis*, és a dir, des de Martorell fins al Coll de Balaguer. L'itinerari resultant podria ser el següent¹²¹ (**Fig. 39**): Martorell (*mansio Ad Fines*; s'ha documentat un mil·liari d'època de Magnènci) - la vall de l'Anoia fins a Sant Sadurní, passant per Gelida - segueix per l'actual carretera fins al punt quilomètric 3 on s'inicia un camí que per Can Cartró i el Camí de Casa Vermella es dirigeix a La Granada¹²² - Vilafranca del Penedès - La Ràpita (*mansio Antistiana*; existeixen restes d'un camí romà que comunicava la *Via Augusta* amb Olèrdola, entre la via del tren i el riu Foix i perdura el significatiu topònim Ca'n Vies) - Les Massuques (molt a prop, a Sant Esteve de Castellet, a un lloc dit Molí de Can Llopart, es va trobar un mil·liari d'època de Julià l'Apòstata) - L'Arboç (*mansio Stabulo Novo*) - La Gornal - Bellvei - Camí de Les Calçades - El Vendrell (*mansio Palfuriana*) - Camí de La França (al seu costat s'han trobat els mil·liaris anepigràfics d'El Vendrell i de Sant Vicenç de Calders) - Comarruga - Arc de Berà (1.13.3.)¹²³ - Altafulla (s'ha trobat un altre mil·liari anepigràfic) - Torre dels Escipions (1.17.8.) - Tarragona (la carretera nacional segueix perfectament el traçat de la via; al costat de la Plaça de Braus es va localitzar un mil·liari d'època d'August) - Pont Vell del Francolí (1.17.26.) - Salou (a La Pineda s'ha trobat un mil·liari anepigràfic) - Camí Reial o Ral (entre Salou i Cambrils) - Vilafortuny (carretera i via segueixen un trajecte paral·lel; tenim documentat un mil·liari de l'època de l'emperador Deci)¹²⁴ - Cambrils (entre Cambrils i

¹¹⁹ També són importants les cròniques d'*Al-Makari* i d'*Al-Himyari*, però les informacions que donen sobre la xarxa viària antiga són menors i, en cap cas, es refereixen directament a la regió del nord-est de la Península Ibèrica i, molt menys, a l'àrea que va formar part del *territorium Tarraconensis*. Veure: E. Lafuente Alcántara, *Colección de obras árabes de historia y geografía que publica la Academia de la Historia, I. Ajbar Machmua. Crónica anónima del siglo XI, dada á luz por primera vez*, Madrid 1867, p. 191; E. Lévi-Provençal, *La Péninsule Ibérique au Moyen Age d'après le Kitab ar-Rawd al-mi'tar*, Leiden 1938, pp. 21-71; L. Torres Balbas, "La Vía Augusta y el arrecife musulmán", *Al-Andalus*, XXIV (1959), p. 447; F. Pallí, *La Via Augusta en Catalunya*, Bellaterra 1985, pp. 129-130.

¹²⁰ Respecte a la metodologia d'estudi de les vies romanes val la pena consultar: J.A. Abásolo, "El conocimiento de las vías romanas. Un problema arqueológico", *Simposio La red viaria en la Hispania Romana (Tarragona, 24-26 de septiembre de 1987)*, Institución Fernando El Católico, Saragossa 1990, pp. 7-20; A. Beltrán, "La red viaria en la Hispania romana: Introducción", *ibidem*, pp. 45-53; M. Martín Bueno, "Aspectos y posibilidades en el estudio de las comunicaciones antiguas", *ibidem*, pp. 341-345; P. Sillières, "La búsqueda de las calzadas romanas: desde la foto-interpretación hasta el sondeo", *ibidem*, pp. 411-430.

¹²¹ J.G. Morote, "El trazado de la Via Augusta desde Tarracone a Carthagine Spartaria. Una aproximación a su estudio", *Saguntum*, 14 (1979), pp. 139-164 (resum de la Tesi de Llicenciatura *Aportación al estudio de las vías romanas en el País Valenciano*, València 1979); F. Pallí, "La toponimia de la Via Augusta en Cataluña", *Pyrenae*, 17-18 (1981-82), pp. 343-365; *Idem*, *La Via Augusta en Cataluña*, Bellaterra 1985, pp. 141-144; G. Arias, "Itinerarios romanos del Pirineo a Tarragona", *Repertorio de caminos de la Hispania romana*, G. Arias (ed.), Càdis 1987, pp. 407-412 (original publicat al *Miliario Extravagante*, núm. 14, gener 1968); G. Castellvi, J.-P. Comps, J. Kotarba i A. Pezín (dirs.), *Voies romaines du Rhône à l'Èbre: Via Domitia et Via Augusta*, Documents d'Archéologie Française, 61, París 1997, pp. 119-121; R.J.A. Talbert (ed.), *Barrington Atlas of the Greek and Roman World*, Oxford 2000, p. 25.

¹²² Es coneix l'existència d'una via romana de caire secundari que salvava el massís del Garraf per Begues, passava per l'Hospital de Bonesvalls i que, a l'alçada de La Granada, creuava perpendicularment la *Via Augusta*, continuant vers La Guardiola i La Llacuna. Veure: P. Giró, "Identificación de algunas vías romanas en el Penedés", *Actas y Comunicaciones de la I Asamblea Intercomarcal del Penedés y Conca de Ódena*, Martorell 1950, pp. 110-127 (reed. a *Recull de l'obra dispersa de l'arqueòleg Pere Giró Romeu*, Vilafranca del Penedès 1985, pp. 65-88); J.M. Masachs, "Els vells camins del Penedés", *Micel·lània Penedesenca*, II (1979), pp. 125-143; F. Pallí, *La Via Augusta en Catalunya*, Bellaterra 1985, p. 148.

¹²³ Aquest és l'itinerari que, segons **F. Pallí**, hauria seguit la *Via Augusta* al seu pas pel Penedès. L'autor coincideix, *grosso modo*, amb la teoria tradicional elaborada per **P. Giró**. D'altra banda, **A. Margarit** situa el pas de la via més vers l'est i prefereix pensar que el seu traçat anava per Sant Sebastià dels Gorcs, Sant Cugat Sessgarriagues, Sant Pere Molanta i Olèrdola. Veure: P. Giró, "Identificación de algunas vías romanas en el Penedés", *Actas y Comunicaciones de la I Asamblea Intercomarcal del Penedés y Conca de Ódena*, Martorell 1950, pp. 110-127 (reed. a *Recull de l'obra dispersa de l'arqueòleg Pere Giró Romeu*, Vilafranca del Penedès 1985, pp. 65-88); J.M. Masachs, "Els vells camins del Penedés", *Micel·lània Penedesenca*, II (1979), pp. 125-143; A. Margarit, "Vers la veritat de la Via Augusta", *Tothom*, 582 (1980), pp. 8-9; F. Pallí, *La Via Augusta en Catalunya*, Bellaterra 1985, pp. 141-142.

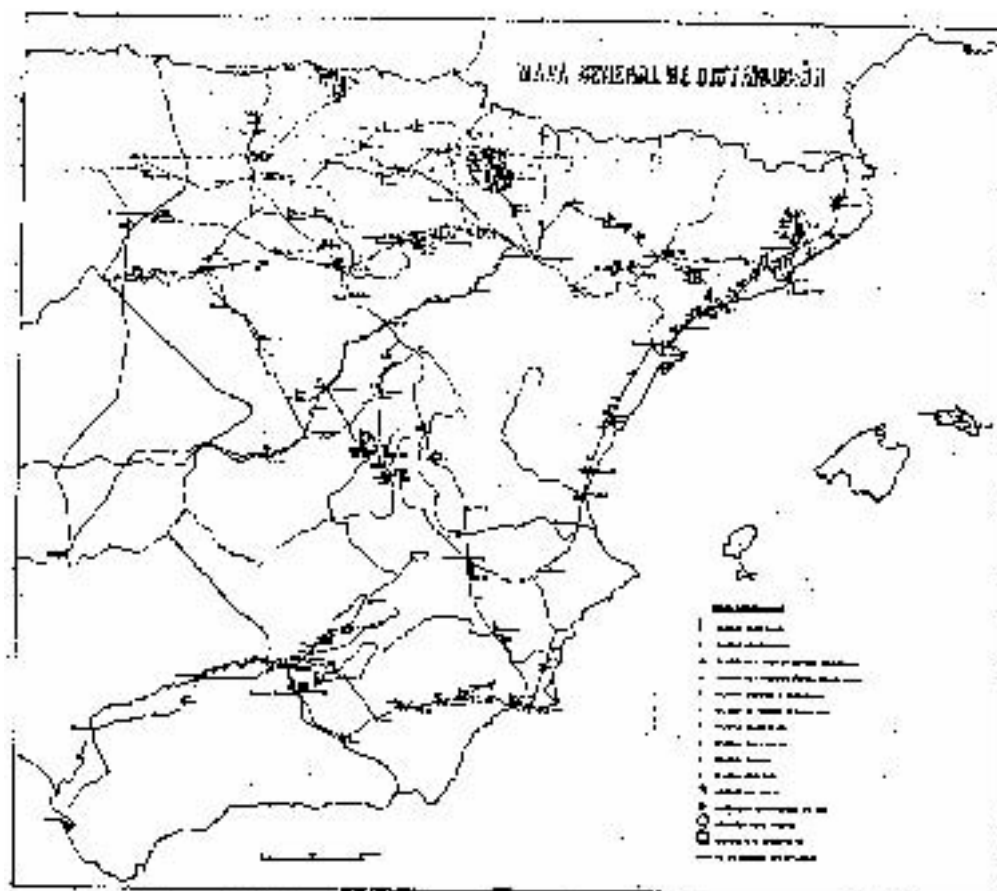
¹²⁴ En contra de l'opinió de **F. Pallí**, el qual afirma que la *Via Augusta*, després de deixar *Tarraco* en direcció a *Dertosà* i de creuar el pont de pedra situat gairebé al mateix lloc on actualment s'aixeca el viaducte de la carretera nacional CN-340, seguia, *grosso modo*, la corba de la costa que forma el Cap de Salou i anava vers Cambrils, passant per Vilafortuny, per l'anomenat Camí Reial o Ral. L'arqueòleg **J. Massó** considera que, més aviat, la via romana seguia, aproximadament, el traçat del Camí Vell de Vila-seca (també conegut com a Camí dels Corretgadors), l'antic camí que en època moderna travessava els aiguamolls de La Pineda i el turó del Cap de Salou i que condueix a Vila-seca (localitat amb un interessant topònim, a partir de la qual el sudsit camí pren la denominació de Camí de Cambrils i va paral·lel a l'actual carretera de València, travessant els barrancs de Barenys i de la Font de la Donzella i arribant al límit amb el terme municipal de Cambrils molt a prop de l'anomenat Mas d'en Bosch), Cambrils, L'Hospitalet de l'Infant i, finalment, el Coll de Balaguer. És significatiu constatar

Montbrió del Camp s'han documentat dos mil·liaris, un d'època de Claudi i l'altre anepigràfic) - L'Hospitalet de L'Infant (*mansio Oleastrum*)¹²⁵ - Coll de Balaguer (*mansio Sub Saltu*).

3.1.- Els mil·liaris trobats al territori de Tarraco.

Un dels indicadors més importants per a poder fixar el recorregut d'una via romana i arribar a conèixer la seva història, són els mil·liaris¹²⁶. El fet que s'hagin trobat molt pocs a l'àrea catalana, dificulta enormement l'estudi de la xarxa viària establerta pels romans. Però, tot i el seu migrat nombre, ens proporcionen valuoses dades (Fig. 47).

Figura 47. Xarxa viària de la Hispània Citerior amb ubicació dels mil·liaris documentats (segons J. Lostal Pros).

que a l'indret conegut com a Mas d'en Bosch (2.9.11.), ubicat al límit entre els termes municipals de Vila-seca i de Cambrils, es suposa l'existència d'un tram de via i que, molt a prop, a Mas Calvó, ja dins el terme municipal de Reus, es tingui constància de la troballa d'un mil·liari anepigràfic. Veure: R. Amigó i Anglès, *Toponímia de Vila-seca de Solcina i del seu terme municipal*, Vila-seca i Salou 1978, p. 85 (núm. 482); F. Pallí, *La Via Augusta en Catalunya*, Bellaterra 1985, p. 143; J. Massó, "La Via Augusta al seu pas per la Costa Daurada. Fixació del Tram Tàrraco-Tria Càpita", *XXIX Assemblea Intercomarcal d'Estudiosos (Sitges, 1984)*, Sitges 1985, pp. 111-119; *Idem*, "Notas sobre un miliario desaparecido de la vía Augusta, entre las mansiones de Tarraco y Oleastrum", *Simposio La red viaria en la Hispania Romana (Tarazona, 24-26 de septiembre de 1987)*, Institución Fernando El Católico, Saragossa 1990, pp. 347-348 (nota 1); G. Castellvi, J.-P. Comps, J. Kotarba i A. Pezin (dirs.), *Voies romaines du Rhône à l'Èbre: Via Domitia et Via Augusta*, Documents d'Archéologie Française, 61, París 1997, p. 120.

¹²⁵ Molt a prop del nucli urbà de L'Hospitalet de L'Infant (Vandellòs, Baix Camp), tot i que dins uns terrenys pertanyents al terme municipal de Mont-roig del Camp, s'han trobat vestigis d'estructures d'habitació d'època romana, un lloc arqueològic que ha estat batejat *Oleastrum* (2.17.2.).

¹²⁶ R. Chevallier, *Les voies romaines*, París 1972, pp. 36-46.

Al llarg de tot aquest apartat, ens intentarem aproximar, seguint un criteri cronològic, al coneixement de les columnes mil·liàries que han estat localitzades fins al moment al *territorium* de *Tarraco*.

A la zona tarragonina només es coneix un mil·liari relacionat amb l'antiga *Via Heraclea*. Es tracta del ja esmentat **Mil·liari de L'Ametlla de Mar (Baix Ebre, Tarragona)**¹²⁷, descobert l'any 1965 per **J. Massip**¹²⁸, una tosca llastra de pedra (*tabula*) de 1,06 m. d'alçada, 52-38 cm. d'amplada i 27-19 cm. de grossària i amb el text «*CLXXII*»¹²⁹ en lletra capital quadrada arcaica¹³⁰. Paleogràficament, és, sens dubte, un mil·liari del període tardo-republicà i això queda recolzat per la forma poc usual de suport (una *tabula*) i la simplicitat del formulari. Es data cap al tercer quart del s. II a.C., fet que el converteix, juntament amb els de Mani Sergi trobats a Osona i el Vallès (IRC I, 175, 176 i 181)¹³¹, en un dels mil·liaris més antics dels coneguts a *Hispania*, coincidint amb les dates que ens aporten les fonts escrites, especialment **Polibi**, qui ens informa de com els romans cap a mitjans del s. II a.C. ja tenien assenyalada la *Via Heraclea* cada vuit estadis (**Polibi**, *Hist.* III, 39, 1-3). Per tant, la *tabula* de l'Ametlla ens està testimoniant la construcció o la remodelació de la primera via romana de la Península Ibèrica, que es va superposar a l'antiga *Via Heraclea* que arribava fins a *Gades*. Actualment, es conserva al Museu Municipal de Tortosa.

D'època d'August, moment de la gran reforma viària, data l'anomenat **Mil·liari de Tarragona (Tarragonès, Tarragona)**¹³², trobat fortuïtament a la Plaça de Braus de la ciutat

¹²⁷ J. Massip, "El lapidari romà de Tortosa", *La Voz del Bajo Ebro*, núm. 548 (1 de març de 1968), p. 10; Mayer i I. Rodà, "Consideraciones sobre el conjunto epigráfico de Dertosa", *XVII Congreso Nacional de Arqueología (Logroño, 1983)*, Saragossa 1985, pp. 707 i 718; *Idem*, "La epigrafía republicana en Cataluña. Su reflejo en la red viaria", *Epigrafía hispánica de época romano-republicana (Zaragoza, 1-3 de diciembre de 1983)*, Saragossa 1986, pp. 157-170; M. Mayer *et alii*, "L'epigrafia romana a Catalunya. Estat de la qüestió i darreres novetats", *Fonaments*, 5 (1985), p. 177; J. Lostal Pros, *Los miliarios de la provincia tarraconense (conventus tarraconense, cesaraugustano, cluniense y cartaginense)*, Institución Fernando El Católico, Saragossa 1992, pp. 11-12 (núm. 1).

¹²⁸ J. Massip, "El lapidari romà de Tortosa", *La Voz del Bajo Ebro*, núm. 548 (1 de març de 1968), p. 10.

¹²⁹ La inscripció fa referència al nombre de milles que n'hi ha des del *Summo Pyreneo*, punt inicial de la via a la seva entrada a *Hispania (caput viae)*, tot i que en aquest cas concret el nombre (cent setanta-dues milles) no coincideixi, un problema estudiat per **M. Mayer i I. Rodà**, pels quals n'hi hauria una via interior que penetraria pel Coll d'Ares i que a l'alçada de la *mansio Ad Fines* s'entroncaria amb la via principal. Exceptuant aquest cas, tota la resta dels mil·liaris coneguts, ja pertanyents a la *Via Augusta* pròpiament dita, compten les seves milles des del *Summo Pyreneo*, que es trobava, concretament, a cent seixanta-nou milles de *Tarraco*. Veure: M. Mayer i I. Rodà, "La epigrafía republicana en Cataluña. Su reflejo en la red viaria", *Epigrafía hispánica de época romano-republicana (Zaragoza, 1-3 de diciembre de 1983)*, Saragossa 1986, p. 162.

¹³⁰ R. Cagnat, *Cours d'epigraphie latine* (4^a ed.), París 1964 (1^a ed. París, 1914), pp. 11 -24.

¹³¹ Estem parlant dels mil·liaris de Santa Eulàlia de Yuiprimer i de Tona (Osona, Barcelona) i del mil·liari de Santa Eulàlia de Ronçana (Vallès Oriental, Barcelona). Veure: G. Fabrè, M. Mayer i I. Rodà, *Inscriptions romaines de Catalogne I. Barcelona (sauf Barcino)*, París 1984, pp. 210-212 i 214-215 (núms. 175, 176 i 181); M. Mayer i I. Rodà, "La epigrafía republicana en Cataluña. Su reflejo en la red viaria", *Epigrafía hispánica de época romano-republicana (Zaragoza, 1-3 de diciembre de 1983)*, Saragossa 1986, pp. 157-170; J. Lostal Pros, *Los miliarios de la provincia tarraconense (conventus tarraconense, cesaraugustano, cluniense y cartaginense)*, Institución Fernando El Católico, Saragossa 1992, pp. 12-15 (núms. 2-4).

¹³² B. Hernández Sanahuja, "Una columna miliaria", *Diario de Tarragona*, núm. 199-202 (22-25 d'agost de 1883); *Idem*, "Nuevos descubrimientos arqueológicos de Tarragona", *Boletín de la Real Academia de la Historia*, VI (1885), pp. 234-236; *Idem*, *Historia de Tarragona desde los más remotos tiempos hasta la época de la restauración cristiana. Editada, anotada y continuada hasta nuestros días por D. Emilio Morera Llauredó*, I, Tarragona 1892, pp. 172-173; B. Hernández Sanahuja i A. del Arco, *Catálogo del Museo Arqueológico de Tarragona con la clasificación hecha en 1878*, Tarragona 1894, p. 95; E. Morera Llauredó, *Tarragona antigua y moderna. Descripción histórico-arqueológica de todos sus monumentos y edificios públicos civiles, eclesiásticos y militares y guía para su fácil visita, examen e inspección*, Tarragona 1894, p. 224 (reed. en facsímil de la primera edició, València 1998); *Idem*, *Provincia de Tarragona, Geografía General de Catalunya*, F. Carreras i Candí (dir.), vol. IV, Barcelona 1910, p. 211; A. Beltrán, "El tramo de la vía romana entre Ilerda y Celsa y otros datos para el conocimiento de los Monegros", *I Congreso Internacional del Pirineo. Principios de un método para la elaboración de los mapas históricos de un atlas pirenaico*, CSIC, Saragossa 1952, p. 7; J. Sánchez Real, "Los enterramientos romanos de la vía Augusta", *Boletín Arqueológico*, èp. IV, 113-120 (1971-72), pp. 176-177; *Idem*, "La Vía Augusta y el puente del Francolí", *Butlletí Arqueològic*, èp. V, 10-11 (1988-1989), pp. 135-144; F. Pallí, *La Vía Augusta en Catalunya*, Bellaterra 1985, pp. 108-110 (núm. 16); TED'A, "El pas de la Vía Augusta per la mansió de Tàrraco", *Butlletí Arqueològic*, èp. V, 10-11 (1988-1989), p. 129 (també publicat en francès a G. Castellvi, J.-P. Comps, J. Kotarba i A. Pezin (dirs.), *Voies romaines du Rhône à l'Èbre: Via Domitia et Via Augusta*, Documents d'Archéologie Française, 61, París 1997, p. 172); AA.VV., "Tarragona", *Hispana Epigraphica*, 1 (1989), p. 153 (núm. 599); J. Lostal Pros, *Los miliarios de la provincia tarraconense (conventus tarraconense, cesaraugustano, cluniense y cartaginense)*, Institución Fernando El Católico, Saragossa 1992, pp. 19-20 (núm. 9).

l'abril de 1883 i estudiat per **B. Hernández Sanahuja**¹³³, una de les figures paradigmàtiques de l'arqueologia tarraconense del s. XIX¹³⁴. Pel que sembla, el susdit mil·liari es va trobar derribat i trencat, però *in situ* al costat de l'antic traçat de la *Via Augusta*. Es tracta d'una columna de pedra caliza porosa i grisenca de 1,67 m. d'alçada per 68 cm. de diàmetre amb una inscripció incompleta, en lletra capital quadrada monumental clàssica¹³⁵, bastant degradada per l'erosió (RIT 934 = CIL II, 6240)¹³⁶. Aquest mil·liari augustià es data d'acord amb l'undècim consolat del *princeps*, entre el 23 i el 6 a.C., però l'estudi comparat amb altres mil·liaris del mateix *conuentus* o dels colindants, especialment el de Vilassar de Mar (IRC I, 183) i el de Barcelona (IRC I, 184)¹³⁷, permet concretar la seva datació entre l'1 de juliol del 8 i el 30 de juny del 7 a.C.¹³⁸. En l'actualitat es conserva al Museu Nacional Arqueològic de Tarragona.

Molt a prop de la ciutat de Tarragona, al costat del Camí Reial entre Cambrils i Montbrió del Camp, es va trobar l'agost de 1803 l'anomenat **Mil·liari de Cambrils-I (Baix Camp, Tarragona)**¹³⁹, juntament amb altre de caràcter anepigràfic conegut com a Mil·liari de Cambrils-II. Ambdues columnes mil·liàries foren transformades en sarcòfags i formarien part d'una necròpolis ubicada molt a prop de la *Via Augusta*. El Mil·liari de Cambrils-I s'ha perdut, però gràcies a la descripció feta per **J.F. Albiñana** i **A. de Bofarull** coneixem la inscripció epigràfica (RIT 935 = CIL II, 4954)¹⁴⁰ i les seves dimensions aproximades, 2,31 m. d'alçada i 42 cm. de diàmetre¹⁴¹. La peça es data entre l'1 de gener del 43 i el 31 de desembre del 46 d.C., període durant el qual Claudi ostentà el consolat per tercera vegada, però si

¹³³ B. Hernández Sanahuja, "Una columna miliaria", *Diario de Tarragona*, núm. 199-202 (22-25 d'agost de 1883); *Idem*, "Nuevos descubrimientos arqueológicos de Tarragona", *Boletín de la Real Academia de la Historia*, VI (1885), pp. 234-236; *Idem*, *Historia de Tarragona desde los más remotos tiempos hasta la época de la restauración cristiana. Editada, anotada y continuada hasta nuestros días por D. Emilio Morera Llauredó*, I, Tarragona 1892, pp. 172-173.

¹³⁴ Sobre l'obra de **B. Hernández Sanahuja** (Tarragona, 1810-1891), un dels principals artífexs de la modernització de l'arqueologia tarraconense, fins aleshores hereva plenament de la tasca realitzada pels antiquaris que des del s. XVI havien estudiat els monuments romans de la regió, i que, com a director del museu local i inspector d'antiguitats, va seguir atentament les obres de transformació urbanística de la ciutat i va aconseguir crear un important nucli d'estudis arqueològics que van trencar definitivament amb l'antiquarisme precedent, tant en referència a la pròpia investigació com a les formes d'organització i producció, assimilant, per exemple, el concepte estratigràfic de la geologia com a mètode per a obtenir informació dels processos històrics, podeu consultar bàsicament: J. Nogués, "Bibliografía de Bonaventura Hernández Sanahuja", *Butlletí Arqueològic*, èp. III, 55 (1936), pp. 169-172; C. Babot, "Un manuscrito de D. Buenaventura Hernández Sanahuja", *Boletín Arqueológico. Miscelanea Sánchez Real*, èp. IV, 93-96 (1966), pp. 217-228; E. Riu, "«Del mismo modo que el geólogo explica las edades de la piedra...». La reflexión estratigráfica de B. Hernández y Sanahuja en Tarragona (h. 1850-1870)", *Historiografía de la Arqueología y de la Historia Antigua en España (siglos XVIII-XX)*, J. Arce i R. Olmos (coord.), Ministerio de Cultura, Madrid 1991, pp. 85-90.

¹³⁵ R. Cagnat, *Cours d'epigraphie latine* (4^a ed.), París 1964 (1^a ed. París, 1914), pp. 11 -24.

¹³⁶ «*Imp(erator)·]Caes(ar· divi· f(ilius)] / Aug(ustus)·]co(n)s(ul) XI· imp(erator)· XIII] / trib(unicia)· pot(estate)·]X[V]· pontif(ex) / max(imus)· Via· Augusta] / CL[---]*» (RIT 934 = CIL II Suppl., 6240).

¹³⁷ G. Fabrè, M. Mayer i I. Rodà, *Inscriptions romaines de Catalogne I. Barcelona (sauf Barcino)*, París 1984, pp. 216-218 (núms. 183 i 184); F. Pallí, *La Via Augusta en Catalunya*, Bellaterra 1985, pp. 91-98 (núms. 6 i 8); J. Lostal Pros, *Los miliarios de la provincia tarraconense (conventus tarraconense, cesaraugustano, cluniense y cartaginense)*, Institución Fernando El Católico, Saragossa 1992, pp. 16-19 (núms. 7-8).

¹³⁸ R. Cagnat, *Cours d'epigraphie latine* (4^a ed.), París 1964 (1^a ed. París, 1914), pp. 178 -179; I. Calabi, *Epigrafía latina* (3^a ed.), Milà 1974, p. 479.

¹³⁹ J. Villanueva, *Viaje literario a las iglesias de España*, vol. XX, Madrid 1851, p. 94; A. de Laborde, *Voyage pittoresque et historique de l'Espagne*, I, París 1806, p. 60 (edició catalana d'O. Valls i J. Massot, *Viatge pintoresc i històric. I. El Principat*, Publicacions de l'Abadía de Montserrat, Barcelona 1974); J.F. Albiñana i A. de Bofarull, *Tarragona monumental*, Tarragona 1849, pp. 335-336; F. Fita, "Noticias", *Boletín de la Real Academia de la Historia*, XII (1888), p. 361; E. Morera Llauredó, *Provincia de Tarragona, Geografía General de Catalunya*, F. Carreras i Candi (dir.), vol. IV, Barcelona 1910, p. 212; F. Pallí, *La Via Augusta en Catalunya*, Bellaterra 1985, pp. 113-114 (núm. 21); AA.VV., "Tarragona", *Hispana Epigraphica*, 1 (1989), p. 152 (núm. 591); J. Lostal Pros, *Los miliarios de la provincia tarraconense (conventus tarraconense, cesaraugustano, cluniense y cartaginense)*, Institución Fernando El Católico, Saragossa 1992, p. 53 (núm. 46); AA.VV., "Tarragona", *Hispana Epigraphica*, 5 (1995), p. 230 (núm. 757).

¹⁴⁰ «*Ti(berius)·]Claudi(us· Drusi· f(ilius)] / Caesar(Augustus) / Germa(nicus· po)n(tifex)· max(imus)·]trib(unicia)· po]t(estate)· III] / co(n)s(ul)·]III·]i(m)p(erator)· VIII] / pater(patriae) / CXI[---]*» (RIT 935 = CIL II, 4954).

¹⁴¹ J.F. Albiñana i A. de Bofarull, *Tarragona monumental*, Tarragona 1849, pp. 335-336.

s'accepta una restitució recolzada en els exemples complets més pròxims, els de Guimerà (Urgell, Lleida) (IRC II, 94) i de Tamarite de Litera (Osca) (CIL II Suppl., 6324), ambdós pertanyents al ramal de la *Via Augusta* que penetrava vers l'interior de la província¹⁴², la cronologia del nostre mil·liari es pot concretar entre el 25 de gener del 44 d.C. i el 31 de desembre del mateix any, a partir de la quarta *tribunicia potestas* i del vuitè mandat imperial de l'emperador que es troben enregistrats en aquestes dues columnes mil·liàries¹⁴³. Aquest mil·liari de la *Via Augusta* es va localitzar molt a prop de les *mansiones Sub Saltu i Oleastrum*, aquesta darrera únicament documentada a l'Itinerari d'Antoní (*It. Ant.* 399, 2).

D'època de Deci datava un mil·liari trobat el 1855 entre Salou i Cambrils, abans d'arribar a Vilafortuny, prop del Mas d'en Gran i al costat del Camí de Barenys, que es conegut com **Mil·liari de Vilafortuny o de Mas d'en Gran (Baix Camp, Tarragona)**¹⁴⁴. Actualment, no es conserva, ja que al poc temps de ser descobert fou destruït i els seus fragments s'utilitzaren en la construcció d'una paret. Es tractava d'una columna troncopiramidal de 1,11 m. d'alçada per 61 de diàmetre amb una inscripció deteriorada en algunes de les seves línies (RIT 936 = CIL II, 4953)¹⁴⁵. El mil·liari de Vilafortuny es data, concretament, entre el maig o el juny del 250 d.C., moment en què Herenni Etrusc, fill de l'emperador Deci, és nomenat Cèsar, i les darreries del mateix any, quan Deci esgota el seu segon consolat¹⁴⁶. Aquest mil·liari respon a una actuació restauradora de Deci sobre la *Via Augusta*, a l'igual que els de Subirats (Alt Penedès, Barcelona) (IRC I, 167) i de Borriol (Castelló) (CIL II, 4949)¹⁴⁷.

L'anomenat **Mil·liari de Martorell (Baix Llobregat, Barcelona)**¹⁴⁸ es va localitzar en el transcurs d'unes excavacions realitzades l'any 1975 a l'Ermita de Santa Margarida de Martorell. La peça, de pedra caliza amb fòssils, que es va trobar fragmentada en dues parts i que en total assoleix 1,43 m. d'alçada i té 59 cm. de diàmetre, havia estat reutilitzada com a material de construcció del susdit temple cristià i, en conseqüència, es va trobar fora de

¹⁴² G. Fabré, M. Mayer i I. Rodà, *Inscriptions romaines de Catalogne II. Lérida*, París 1985, pp. 133-134 (núm. 94); J. Lostal Pros, *Los miliarios de la provincia tarraconense (conventus tarraconense, cesaraugustano, cluniense y cartaginense)*, Institución Fernando El Católico, Saragossa 1992, pp. 53-55 (núms. 47-48).

¹⁴³ R. Cagnat, *Cours d'épigraphie latine* (4ª ed.), París 1964 (1ª ed. París, 1914), p. 185; I. Calabi, *Epigrafía latina* (3ª ed.), Milà 1974, p. 480.

¹⁴⁴ B. Hernández Sanahuja, *Historia de Tarragona desde los más remotos tiempos hasta la época de la restauración cristiana. Editada, anotada y continuada hasta nuestros días por D. Emilio Morera Llauredó*, I, Tarragona 1892, pp. 63-64 i 161; A.M. Gibert, *Ciutats focenses del litoral cosetà*, Barcelona 1900, p. 84; E. Morera Llauredó, *Tarragona antigua y moderna. Descripción histórico-arqueológica de todos sus monumentos y edificios públicos civiles, eclesiásticos y militares y guía para su fácil visita, examen e inspección*, Tarragona 1894, p. 207 (reed. en facsímil de la primera edició, València 1998); *Idem*, *Provincia de Tarragona, Geografía General de Catalunya*, F. Carreras i Candí (dir.), vol. IV, Barcelona 1910, pp. 211-212; L. Vilaseca, "Lápida romana del mas del Bisbe (Cambrils)", *Boletín Arqueológico*, èp. IV, 35-40 (1952), pp. 54-55; F. Pallí, *La Via Augusta en Catalunya*, Bellaterra 1985, pp. 111-112 (núm. 18); J. Massó, "Notas sobre un miliario desaparecido de la vía Augusta, entre las mansiones de Tarraco y Oleastrum", *Símposio La red viaria en la Hispania Romana (Tarazona, 24-26 de septiembre de 1987)*, Institución Fernando El Católico, Saragossa 1990, pp. 347-354; J. Lostal Pros, *Los miliarios de la provincia tarraconense (conventus tarraconense, cesaraugustano, cluniense y cartaginense)*, Institución Fernando El Católico, Saragossa 1992, pp. 117-118 (núm. 114).

¹⁴⁵ «[Imp(eratori) Caes(ari) G(aio) Messio] / [Q(uinto) Traiano Decio Invic] / [to Pio Felici Aug(usto) Dac(ico) max(imo) et] / [Q(uinto)] Herennio [Etrusco] / {C} Messio D-e-[ecio] Nobil / -li-ssi{a}mo [C]aes(ari) -p-on-t-(ifici) / m-ax-(imo) / tri-b-(unicia) p-o-(estate) -I-II co(n)s(uli) / -I-I p(atri) p(atricia) / proc(o)n(s)uli] Via Aug(usta) / m(ilia) p(assuum) CLXXX» (RIT 936 = CIL II, 4953).

¹⁴⁶ R. Cagnat, *Cours d'épigraphie latine* (4ª ed.), París 1964 (1ª ed. París, 1914), pp. 219 -220; I. Calabi, *Epigrafía latina* (3ª ed.), Milà 1974, p. 486.

¹⁴⁷ G. Fabré, M. Mayer i I. Rodà, *Inscriptions romaines de Catalogne I. Barcelone (sauf Barcino)*, París 1984, pp. 204-205 (núm. 167); *Idem*, "Las inscripciones romanas de la provincia de Barcelona", *Caesaraugusta*, 63 (1986), p. 99; F. Pallí, *La Via Augusta en Catalunya*, Bellaterra 1985, p. 104 (núm. 12); J. Lostal Pros, *Los miliarios de la provincia tarraconense (conventus tarraconense, cesaraugustano, cluniense y cartaginense)*, Institución Fernando El Católico, Saragossa 1992, pp. 116-117 i 118-120 (núms. 113 i 115).

¹⁴⁸ M. Mayer i I. Rodà, *La Romanització del Vallès segons l'epigrafia*, Sabadell 1984, p. 41; G. Fabré, M. Mayer i I. Rodà, *Inscriptions romaines de Catalogne I. Barcelone (sauf Barcino)*, París 1984, p. 203 (núm. 164); *Idem*, "Las inscripciones romanas de la provincia de Barcelona", *Caesaraugusta*, 63 (1986), pp. 99 i 101; F. Pallí, *La Via Augusta en Catalunya*, Bellaterra 1985, pp. 103-104 (núm. 11); J. Lostal Pros, *Los miliarios de la provincia tarraconense (conventus tarraconense, cesaraugustano, cluniense y cartaginense)*, Institución Fernando El Católico, Saragossa 1992, pp. 188-189 (núm. 181).

context, desplaçat del seu indret original. Tot i això, s'ha de considerar en aquest sentit el fet que l'ermita fos construïda sobre les runes d'un assentament d'època romana, possiblement una vil·la, fins i tot, l'emplaçament de la *mansio Ad Fines*, que s'ubicava molt a prop del Pont del Diable de Martorell (**Fig. 38**), construït sobre el Llobregat, l'antic *Rubricatum flumen*, per les legions IV, VI i X en temps d'August. El mil·liari de Martorell es data entre el 18 de gener del 350 i l'11 d'agost del 353 d.C., durant el govern de l'emperador Magnenci¹⁴⁹, el *cognomen* del qual apareix al formulari, realitzat en lletra capital quadrada monumental degenerada¹⁵⁰, constituent, d'aquesta manera i al contrari d'allò que passa al nord-oest de la península on es troba àmpliament testimoniada, l'única peça epigràfica referent a aquest emperador que es coneix al nord-est peninsular (IRC I, 164)¹⁵¹.

En darrer lloc, seguint el criteri cronològic, hem de referir-nos al **Mil·liari de Les Massuques (Alt Penedès, Barcelona)**¹⁵² trobat a Sant Esteve de Castellet, prop de Les Massuques, a un indret anomenat Molí de Can Llopart, per **M. Trens** l'any 1927¹⁵³. Aquest mil·liari realitzat en pedra caliza de color blanc, de 2,35 m. d'alçada per 65 cm. de diàmetre, presenta dos inscripcions realitzades en lletra capital quadrada monumental degenerada¹⁵⁴, de difícil lectura, a causa de la notable erosió que ha patit la seva superfície, però la segona de les quals es conserva gairebé completa (IRC I, 165)¹⁵⁵. Aquesta columna mil·liària de la *Via Augusta*, ubicada al sud de la *mansio Antistiana*, en el tram on la via, després de salvar la Serralada Prelitoral, arriba a la costa a l'alçada d'El Vendrell, prop de la *mansio Palfuriana*, es data entre febrer de l'any 360 i el 26 de juny del 363 d.C., en temps de l'emperador Julià l'Apòstata¹⁵⁶. Actualment, es conserva al Museu d'Arqueologia de Catalunya.

D'altra banda, es coneixen sis mil·liaris anepigràfics, és a dir, sense inscripció, fet que no permet una datació concreta, però que amb seguretat pertanyen a la *Via Augusta*.

• En primer lloc, cal fer referència al **Mil·liari d'El Vendrell (Baix Penedès, Tarragona)**¹⁵⁷ que fou descobert per **J. Solé** l'any 1947 a l'anomenat Camí de la França, a pocs metres de la carretera de Tarragona, dos quilòmetres al sud de la localitat d'El Vendrell. Aquesta columna mil·liària de la *Via Augusta* ubicada molt a prop de la *mansio Palfuriana*, amb 2,22 m. d'alçada per 60 cm. de diàmetre, es troba tan deteriorada per l'erosió que es fa

¹⁴⁹ R. Cagnat, *Cours d'épigraphie latine* (4^a ed.), París 1964 (1^a ed. París, 1914), p. 244.

¹⁵⁰ R. Cagnat, *Cours d'épigraphie latine* (4^a ed.), París 1964 (1^a ed. París, 1914), pp. 11 -24.

¹⁵¹ «[D(omino) n(ostro) M]ag[n]o / [Mag]nentio / [Vict]o[i] ac Triumphatori semper Augusto?» (IRC I, 164).

¹⁵² M. Almagro et alii, *Carta Arqueológica de España. Barcelona*, Madrid 1945, p. 131; P. Giró, "Identificación de algunas vías romanas en el Penedés", *Actas y Comunicaciones de la I Asamblea Intercomarcal del Penedés y Conca de Ódena*, Martorell 1950, pp. 111-115 (reed. a *Recull de l'obra dispersa de l'arqueòleg Pere Giró Romeu*, Vilafranca del Penedès 1985, pp. 65-88); *Idem*, "Una lápida romana en Sant Pere", *Ampurias*, XXI (1959), p. 305; *Idem*, "Notas de arqueología de Cataluña y Baleares", *ibidem*, XXX (1968), p. 328; X. Virella, *Catàleg arqueològic de Castellet i La Gornal*, Vilafranca del Penedès 1983, p. 56; G. Fabré, M. Mayer i I. Rodà, *Inscriptions romaines de Catalogne I. Barcelone (sauf Barcino)*, París 1984, pp. 203-204 (núm. 165); F. Pallí, *La Via Augusta en Catalunya*, Bellaterra 1985, pp. 104-106 (núm. 13); G. Arias, "Itinerarios romanos del Pirineo a Tarragona", *Repertorio de caminos de la Hispania romana*, G. Arias (ed.), Càdis 1987, p. 411 (original publicat al *Miliario Extravagante*, núm. 14, gener 1968); J. Lostal Pros, *Los miliarios de la provincia tarraconense (conventus tarraconense, cesaraugustano, cluniense y cartaginense)*, Institución Fernando El Católico, Saragossa 1992, pp. 188-189 (núm. 181).

¹⁵³ M. Trens, "Un mil·liari romà a Castellet", *Quaderns Mensuals d'Acció*, I (1926-27), pp. 107-110.

¹⁵⁴ R. Cagnat, *Cours d'épigraphie latine* (4^a ed.), París 1964 (1^a ed. París, 1914), pp. 11 -24.

¹⁵⁵ «August[o] / -----" i "D(omino) n(ostro) Invictissimo / [Pi]jissimo Victorio ? / sissimo Princ[ipi] / Iuliano A<u>gusto» (IRC I, 165).

¹⁵⁶ R. Cagnat, *Cours d'épigraphie latine* (4^a ed.), París 1964 (1^a ed. París, 1914), p. 245; I. Calabi, *Epigrafia latina* (3^a ed.), Milà 1974, p. 491.

¹⁵⁷ P. Giró, "Identificación de algunas vías romanas en el Penedés", *Actas y Comunicaciones de la I Asamblea Intercomarcal del Penedés y Conca de Ódena*, Martorell 1950, pp. 115-116 (reed. a *Recull de l'obra dispersa de l'arqueòleg Pere Giró Romeu*, Vilafranca del Penedès 1985, pp. 65-88); *Idem*, "Notas de arqueología de Cataluña y Baleares", *Ampurias*, XXX (1968), p. 328; F. Pallí, *La Via Augusta en Catalunya*, Bellaterra 1985, p. 106 (núm. 14); J. Lostal Pros, *Los miliarios de la provincia tarraconense (conventus tarraconense, cesaraugustano, cluniense y cartaginense)*, Institución Fernando El Católico, Saragossa 1992, p. 205 (núm. 209).

difícil saber si en origen tingué inscripció o fou autènticament un mil·liari anepígraf. Avui dia, la peça es conserva a la Plaça de l'Onze de Setembre de la Bisbal del Penedès.

- En segon lloc, tenim el conegut com a **Mil·liari de Sant Vicenç de Calders (Baix Penedès, Tarragona)**¹⁵⁸, trobat al Mas El Francàs i editat per primer cop per **P. Giró**¹⁵⁹. Originàriament, es tractava d'una columna cilíndrica de 2,13 m. d'alçada i 62 cm. de diàmetre, però va ser retallada per la seva part superior i transformada en un prisma (1,28 m. X 37 cm. X 40 cm.) amb una elevada base cilíndrica (85 cm. X 62 de diàmetre). També presenta la particularitat d'haver estat cristianitzada amb la incisió anàrquica de dotze creus. Actualment, el mil·liari, conservat a l'entrada sud de la localitat d'El Vendrell, es troba fragmentat en dues meitats, a causa dels problemes sorgits durant el seu trasllat en primera instància al Museu Municipal d'El Vendrell. Aquesta columna mil·liària de la *Via Augusta* es localitzava molt a prop de la *mansio Palfuriana*, al marge de l'anomenat Camí de la França que encara conserva un tram d'empedrat romà, i d'ell ja ens parla un document de l'any 1180¹⁶⁰.

- En tercer lloc, tenim el **Mil·liari d'Altafulla o d'El Trull (Tarragonès, Tarragona)**¹⁶¹, trobat al costat del punt quilomètric 255,8 de la carretera nacional CN-340, a la seva dreta en direcció Barcelona, és a dir, aproximadament un quilòmetre al sud de la Torre dels Escipions (1.17.8.), dins la finca del Restaurant "El Trull" (1° 18' 52" E / 41° 07' 59" N). Actualment, la peça, realitzada en pedra calcària i de 2,40 m. d'alçada i un diàmetre que oscil·la entre els 60 i els 80 cm, es troba bastant degradada i erosionada i es conserva molt a prop del seu emplaçament original. Sens dubte, pertany a la *Via Augusta* i es situava entre les *mansiones* de *Palfuriana* i de *Tarraco*.

- En quart lloc, hem de referir-nos al **Mil·liari de Nostra Senyora de La Pineda (Salou, Tarragonès, Tarragona)**¹⁶², columna mil·liària de la *Via Augusta*, ubicada entre les *mansiones* de *Tarraco* i d'*Oleastrum*, de la qual només tenim testimoni per una carta que **Ll. Pons d'Icart** va dirigir al seu mestre, l'arquebisbe **Antoni Agustí**, el 12 de març de 1576.

- En cinquè lloc, tenim el **Mil·liari de Mas Calvó (Reus, Baix Camp, Tarragona)**¹⁶³, descobert als anys 50 per **S. Vilaseca** i **A. Schulten** a un lloc no determinat entre Mas Calvó i Cambrils, al costat de l'autovia Reus-Salou. Aquest mil·liari, que pertanyia

¹⁵⁸ P. Giró, "Un miliario en San Vicente de Calders", *Dionysos*, 125 (1968) (reed. a *Recull de l'obra dispersa de l'arqueòleg Pere Giró Romeu*, Vilafranca del Penedès 1985, pp. 217-221); *Idem*, "Notas de arqueología de Cataluña y Baleares", *Ampurias*, XXX (1968), pp. 328-329; *Idem*, "La Pedra mil·liar del Francàs trencada", *Olerdulae* (juliol de 1979); F. Pallí, *La Via Augusta en Catalunya*, Bellaterra 1985, p. 107 (núm. 15); J. Lostal Pros, *Los miliarios de la provincia tarraconense (conventos tarraconense, cesaraugustano, cluniense y cartaginense)*, Institución Fernando El Católico, Saragossa 1992, pp. 205-206 (núm. 210).

¹⁵⁹ P. Giró, "Un miliario en San Vicente de Calders", *Dionysos*, 125 (1968) (reed. a *Recull de l'obra dispersa de l'arqueòleg Pere Giró Romeu*, Vilafranca del Penedès 1985, pp. 217-221); *Idem*, "Notas de arqueología de Cataluña y Baleares", *Ampurias*, XXX (1968), pp. 328-329.

¹⁶⁰ El document en qüestió parla del *vilare* de Comarruga i, al fer la confrontació dels límits de la propietat per l'est, diu, fent clarament al·lusió al mil·liari, «...sicut est terminatum et fixuriatus de ipsa columna que sita est in ipsa calciata usque ipsam aquam que descendit de s. oliva...». Veure: J. Rius, *Cartulario de Sant Cugat del Vallès*, vol. III, Barcelona 1947 (doc. núm. 1.132, any 1180).

¹⁶¹ M. Mayer *et alii*, "L'epigrafia romana a Catalunya. Estat de la qüestió i darreres novetats", *Fonaments*, 5 (1985), p. 177; X. Dupré, "Els monuments romans de la Via Augusta", *Guia Arqueològica Tarraconense*, cap. 15, Tarragona 1987, pp. 121-128 (especialment pàgina 121); J. Lostal Pros, *Los miliarios de la provincia tarraconense (conventos tarraconense, cesaraugustano, cluniense y cartaginense)*, Institución Fernando El Católico, Saragossa 1992, p. 206 (núm. 211).

¹⁶² F.M. Rosell, "Epistolario Antonio Agustín. Ms 53 de la Biblioteca Universitaria de Barcelona", *Analecta Sacra Tarraconensia*, XIII (1937-40), p. 164; F. Pallí, *La Via Augusta en Catalunya*, Bellaterra 1985, pp. 110-111 (núm. 17); J. Lostal Pros, *Los miliarios de la provincia tarraconense (conventos tarraconense, cesaraugustano, cluniense y cartaginense)*, Institución Fernando El Católico, Saragossa 1992, p. 206 (núm. 212).

¹⁶³ A. Schulten, *Cincuenta y cinco años de investigaciones en España*, Reus 1953, p. 72; F. Pallí, *La Via Augusta en Catalunya*, Bellaterra 1985, pp. 112-113 (núm. 19); M. Mayer *et alii*, "L'epigrafia romana a Catalunya. Estat de la qüestió i darreres novetats", *Fonaments*, 5 (1985), p. 177; J. Lostal Pros, *Los miliarios de la provincia tarraconense (conventos tarraconense, cesaraugustano, cluniense y cartaginense)*, Institución Fernando El Católico, Saragossa 1992, pp. 206-207 (núm. 213).

a la *Via Augusta* i es situava entre les *mansiones* de *Tarraco* i d'*Oleastrum*, posseeix 1,26 m. d'alçada i 62,5-63,5 cm. de diàmetre i, actualment, es conserva al Museu Arqueològic "Salvador Vilaseca" de Reus.

• En darrer lloc, s'ha de fer referència al **Mil·liari de Cambrils-II (Baix Camp, Tarragona)**¹⁶⁴, avui desaparegut, que es va localitzar al costat del Mil·liari de Cambrils-I d'època de Claudi que tampoc es conserva. Tot i això, gràcies a les informacions transmises per **J.F. Albiñana** i **A. de Bofarull**, sabem que aquest mil·liari anepigràfic de la *Via Augusta*, que, com els dos anteriors, es situava també entre les antigues *mansiones* de *Tarraco* i d'*Oleastrum*, tenia 2,26 m. d'alçada i 70 de diàmetre¹⁶⁵,

També coneixem diversos mil·liaris que ens permeten una aproximació al traçat del ramal de la *Via Augusta* que, a l'alçada de *Tarraco*, una vegada s'havia creuat el riu Francolí, s'endinsava vers l'interior peninsular en direcció *Ilerda* i que a l'itinerari d'Antoní apareix amb la denominació de *Via de Italia in Hispanias* (*It. Ant.* 387, 4-395, 4) (**Figs. 39 i 47**)¹⁶⁶.

De fet, a la vall del Francolí, a El Morell, localitat situada a quinze quilòmetres al nord-oest de Tarragona, es va trobar, a mitjans dels anys 70, un mil·liari, conegut com a **Mil·liari d'El Morell (Tarragonès, Tarragona)**¹⁶⁷, amb una inscripció escrita en una elegant capital quadrada monumental¹⁶⁸, datable en època de Valerià i de Gal·liè, concretament entre el 253 i el 256 d.C.¹⁶⁹, i que, actualment, es conserva al Museu Nacional Arqueològic de Tarragona¹⁷⁰.

¹⁶⁴ A. de Laborde, *Voyage pittoresque et historique de l'Espagne*, I, París 1806, p. 37 (edició catalana d'O. Valls i J. Massot, *Viatge pitoresc i històric, I. El Principat*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona 1974); J.F. Albiñana i A. de Bofarull, *Tarragona monumental*, vol. I, Tarragona 1849, p. 181; F. Pallí, *La Via Augusta en Catalunya*, Bellaterra 1985, p. 113 (núm. 20); J. Lostal Pros, *Los miliarios de la provincia tarraconense (conventus tarraconense, cesaraugustano, cluniense y cartaginense)*, Institución Fernando El Católico, Saragossa 1992, p. 207 (núm. 214).

¹⁶⁵ J.F. Albiñana i A. de Bofarull, *Tarragona monumental*, vol. I, Tarragona 1849, p. 181.

¹⁶⁶ Tradicionalment, es considera que la *Via de Italia in Hispanias*, que remuntava el Francolí, comunicant les antigues *Tarraco* i *Ilerda*, i de la que, tan sols, tenim com indicatiu segur la troballa de l'anomenat Mil·liari d'El Morell, del qual seguidament parlarem, passava per la riba occidental del susdit riu i el seu traçat s'identifica, *grosso modo*, amb el de l'actual carretera T-7220, que va de Tarragona fins a Montblanc passant per La Riba i Vilaverd, mentre que la carretera nacional CN-240, entre Tarragona i Montblanc, però passant per Valls i el Coll de Lilla, construïda a principis del s. XIX, es considerada com un itinerari amb orígens en època moderna. La cartografia històrica antiga mostra una clara preferència pel pas de La Riba-Vilaverd i per l'itinerari de la riba oest del Francolí, que, actualment, es bifurca, a l'alçada de la localitat de La Masó, entre la carretera T-7220 i l'anomenat Camí Ral de Tarragona a Montblanc, un camí, tallat avui dia per la petroquímica de la Pobla de Mafumet, que al seu pas pel terme municipal de Constantí passa pel costat de la vil·la romana de Centelles (1.3.2.), que ja ens apareix esmentat a un document del s. XII i que, malgrat trobar-se molt a prop del marge del riu, no s'ubica a la àrea directament inundable. Juntament amb el Camí Ral de Tarragona a Montblanc, també reforçaria l'itinerari pel pas de La Riba el Camí de Reus-Alcover-La Riba, anomenat per **E. Morera** Camí de la Creu dels Morts, una via que des del s. XV va unir els diferents nuclis de poblament de la conca del Francolí amb el principal port de la regió, el de Salou, i que presentaria un traçat coincident amb el de l'actual carretera comarcal C-240. D'altra banda, a favor de l'itinerari per la riba oriental del Francolí i pel pas del Coll de Lilla tenim el fet que aquesta ruta ja ens aparegui a la cartografia històrica anterior al s. XIX, abans de la construcció de la carretera CN-240, i la confluència, en el susdit pas, del Camí de Vilafranca del Penedès a Montblanc. Veure: E. Morera Llauredó, *Provincia de Tarragona, Geografía General de Catalunya*, F. Carreras i Candi (dir.), vol. IV, Barcelona 1910, p. 213; P. Carrillo Murcia, "La via romana del Summo Pyreneo a Caesaraugusta", *Seminario de Arte Aragonés*, III (1951), pp. 31-45; J. Iglésies, *Els noms de lloc de les terres catalanes: La Riba*, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona 1953, p. 48; F. Pallí, *La Via Augusta en Catalunya*, Bellaterra 1985, p. 148; G. Arias, "El triángulo Tarraco-Osca-Caesaraugusta", *Repertorio de caminos de la Hispania romana*, G. Arias (ed.), Càdis 1987, pp. 412-424 (especialment pàgines 413-415) (original publicat al *Miliario Extravagante*, núm. 14, gener 1968); J. López Vilar, "Localització d'un tram de la Via Tarraco-Ilerda al Puig Cabrer", *Butlletí Arqueològic*, èp. V, 12 (1990), pp. 103-109; R.J.A. Talbert (ed.), *Barrington Atlas of the Greek and Roman World*, Oxford 2000, p. 25.

¹⁶⁷ F.J. Montón, "El miliario de Morell", *Boletín Arqueológico*, èp. IV, 133-140 (1976-77), pp. 44-47; F. Pallí, *La Via Augusta en Catalunya*, Bellaterra 1985, p. 148; J. Lostal Pros, *Los miliarios de la provincia tarraconense (conventus tarraconense, cesaraugustano, cluniense y cartaginense)*, Institución Fernando El Católico, Saragossa 1992, pp. 127-128 (núm. 124).

¹⁶⁸ R. Cagnat, *Cours d'épigraphie latine* (4^a ed.), París 1964 (1^a ed. París, 1914), pp. 11-24.

¹⁶⁹ R. Cagnat, *Cours d'épigraphie latine* (4^a ed.), París 1964 (1^a ed. París, 1914), pp. 221-223; I. Calabi, *Epigrafia latina* (3^a ed.), Milà 1974, p. 487.

¹⁷⁰ «*Im[eratori]· Caes[ari]· [P]ublio· Lici[nio]· [Valeriano]· [P]io· [Filici]· [Invicto]· [Aug(usto)]· pontifici· [maximo]· tri[bunicia]· [p]otes[ta] / [te]· co[n]s[ul]i / [I]m[eratori]· [Cae]s[ari]· p[atriae] / pr[oco]n[ul]i / [I]m[eratori]· [Cae]s[ari]· P[ublio]· Licinio· Valerio· Gallieno / [P]io· [Filici]· Invicto / Aug(usto)· pontifici· maximo / tribunicia· [p]otes[ta] / te· con[ul]i· p[atri]· p[atriae]· proco[n]s[ul]i / P· P· [O]++[---] / -----».*

La columna mil·liària d'El Morell ens indica el traçat d'aquesta via romana a la sortida de *Tarraco* vers l'interior, remuntant el riu Francolí, fins a la zona de Montblanc, passant per la *mansio Ad Septimum Decimum* (que, possiblement, es trobava a Vilaverd)¹⁷¹, per on la susdita via superava la Serralada Prelitoral Catalana per a ficar-se a les planes lleidatanes on s'han documentat un total de quatre mil·liaris:

- el **Mil·liari de Lleida-I (Segrià, Lleida)**¹⁷², del que es tenen referències des del s. XVI¹⁷³, que es data a començaments del govern de Neró, cap al 55 d.C.¹⁷⁴, i que, a l'actualitat, no es conserva (CIL II, 4926 i 4928 = IRC II, 90)¹⁷⁵;

- el **Mil·liari de Lleida-II**¹⁷⁶, també conegut des del s. XVI¹⁷⁷, pertanyent a temps de Nerva, amb una datació compresa entre l'octubre o el novembre del 97 d.C., moment en qual rep el títol de Germànic, i el 25 de gener del 98 d.C., data de la seva mort¹⁷⁸, que tampoc ens ha arribat (CIL II, 4927 = IRC II, 91)¹⁷⁹;

- el **Mil·liari de Vinaixa-I (Les Garrigues, Lleida)**¹⁸⁰, descobert al s. XVI, sobre el tram viari que quedaria comprés entre les actuals localitats de Vinaixa i de Les Borges Blanques (Les Garrigues), que posseeix la mateixa cronologia que l'anterior (és a dir,

¹⁷¹ Vilaverd es troba molt a prop del límit administratiu que, actualment, separa l'Alt Camp de la Conca de Barberà. Ubicat entre les Muntanyes de Prades i la Serra de Miramar, Vilaverd, junt al riu Francolí, constitueix el punt de pas més fàcil per salvar l'arc de muntanyes que limita el Camp de Tarragona. L'altra alternativa, una mica més complicada, seria el Coll de Lilla, que es troba, aproximadament, tres quilòmetres a l'est de Vilaverd. Mentre que F. Pallí creu que la *mansio Septimum Decimum* s'ha de situar a Vilaverd, P. Carrillo Murcia la identifica amb Vimodí. Veure: P. Carrillo Murcia, "La vía romana del Summo Pyreneo a Caesaraugusta", *Seminario de Arte Aragonesé*, III (1951), pp. 31-45; F. Pallí, *La Vía Augusta en Catalunya*, Bellaterra 1985, p. 148.

¹⁷² J. Villanueva, *Viaje literario a las iglesias de España*, vol. XVI, Madrid 1851, p. 57; J. Pleyán, *Apuntes de Historia de Lérida*, Lleida 1873, p. 59; J.A. Tarragó, "Materiales de Arqueología de la ciudad de Lérida", *Ilerda*, II-III (1944), pp. 406-407 i 426-432; A. Beltrán, "El tramo de la vía romana entre Ilerda y Celsa y otros datos para el conocimiento de los Monegros", *I Congreso Internacional del Pirineo. Principios de un método para la elaboración de los mapas históricos de un atlas pirenaico*, CSIC, Saragossa 1952, p. 19; R. Pita, "La vía romana desde Lérida a Bujaraloz", *Ilerda*, XXVII-XXVIII (1963-65), pp. 51-57; J. Lladonosa, *Historia de Lleida*, Tàrraga 1972, p. 35; M. Beltrán et alii, *Colonia Victrix Iulia Lepida-Celsa (Velilla de Ebro, Zaragoza). I. La arquitectura de la "Casa de los Delfines"*, I, Saragossa 1984, p. 40; G. Fabré, M. Mayer i I. Rodà, *Inscriptions romaines de Catalogne II. Lérida*, París 1985, pp. 130-131 (núm. 90); J. Lostal Pros, *Los miliarios de la provincia tarraconense (conventos tarraconense, cesaraugustano, cluniense y cartaginense)*, Institución Fernando El Católico, Saragossa 1992, pp. 59-60 (núm. 53).

¹⁷³ R. Bourdelotus, *Itinerarium Hispaniam et Portugalam*, 1581 (*Codex Vaticanus*), f. 36.

¹⁷⁴ R. Cagnat, *Cours d'épigraphie latine* (4ª ed.), París 1964 (1ª ed. París, 1914), p. 187; I. Calabi, *Epigrafía latina* (3ª ed.), Milà 1974, p. 480.

¹⁷⁵ «Nero· Claudius· diuii / Claudi· f(i)lius· Ge(r)manici· Caes(ar)is· n(epos) / Ti(beri)· Caes(ar)is· Aug(usti)· pron(epos)· diuii / Aug(usti)· ab n(epos)· C(aes(ar)· Aug(ustus)· / Ger(manicus) / pont(i)fix· max(imus)· trib(unicia)· pot(estate)· / co(n)s(ul) / imp(erator)· / Via· Aug(usta)» (CIL II, 4926 = IRC II, 90).

¹⁷⁶ J.M. Pinos i Corts, *Memorias catalanas*, Lleida 1866, p. 46; J. Pleyán, *Guía. Cicerone de Lérida*, Lleida 1887, p. 81; J.A. Tarragó, "Materiales de Arqueología de la ciudad de Lérida", *Ilerda*, II-III (1944), pp. 432-433; A. Beltrán, "El tramo de la vía romana entre Ilerda y Celsa y otros datos para el conocimiento de los Monegros", *I Congreso Internacional del Pirineo. Principios de un método para la elaboración de los mapas históricos de un atlas pirenaico*, CSIC, Saragossa 1952, p. 19; R. Pita, "La vía romana desde Lérida a Bujaraloz", *Ilerda*, XXVII-XXVIII (1963-65), p. 70; M. Beltrán et alii, *Colonia Victrix Iulia Lepida-Celsa (Velilla de Ebro, Zaragoza). I. La arquitectura de la "Casa de los Delfines"*, I, Saragossa 1984, p. 40; G. Fabré, M. Mayer i I. Rodà, *Inscriptions romaines de Catalogne II. Lérida*, París 1985, pp. 131-132 (núm. 91); J. Lostal Pros, *Los miliarios de la provincia tarraconense (conventos tarraconense, cesaraugustano, cluniense y cartaginense)*, Institución Fernando El Católico, Saragossa 1992, pp. 68-69 (núm. 62).

¹⁷⁷ R. Bourdelotus, *Itinerarium Hispaniam et Portugalam*, 1581 (*Codex Vaticanus*), f. 36.

¹⁷⁸ R. Cagnat, *Cours d'épigraphie latine* (4ª ed.), París 1964 (1ª ed. París, 1914), p. 192; I. Calabi, *Epigrafía latina* (3ª ed.), Milà 1974, p. 481.

¹⁷⁹ «Imp(erator)· Ner-u-[a· Caes(ar)] / Aug(ustus)· Ger(manicus) / p(ontifex)· m(aximus)· trib(unicia) / [· pot(estate)· II] / [co(n)s(ul)· III·]p(ater)· p(atricia)· Via / [· Aug(usta) / mil(ia)· p(assuum)· C[---]» (CIL II, 4927 = IRC II, 91).

¹⁸⁰ J. Gruter, *Inscriptiones antiquae totius orbis romani, in corpus absolutissimum redactae* (3ª ed.), Amsterdam 1707, p. 245; J.F. de Masdeu, *Historia crítica de España y de la cultura española*, vol. XIX, Madrid 1800, p. 79; J.A. Cean Bermúdez, *Sumario de las antigüedades romanas que hay en España*, Madrid 1832, p. 31; N. Feliu, *Anales de Cataluña*, Barcelona 1709, p. 113; J. Finestres, *Sylloge inscriptionum romanorum quae in principatu Catalauniae*, Cervera 1762, p. 33; G. Fabré, M. Mayer i I. Rodà, *Inscriptions romaines de Catalogne II. Lérida*, París 1985, p. 134 (núm. 95); J. Lostal Pros, *Los miliarios de la provincia tarraconense (conventos tarraconense, cesaraugustano, cluniense y cartaginense)*, Institución Fernando El Católico, Saragossa 1992, pp. 67-68 (núm. 61).

que pertany també a l'època de l'emperador Nerva)¹⁸¹, i que, igualment, s'ha perdut (CIL II, 4930 = IRC II, 95)¹⁸²;

• i, en darrer lloc, el **Mil·liari de Vinaixa (?)**-II¹⁸³, que, pel que sembla, fou localitzat també a l'actual població de Vinaixa, molt a prop de la *mansio Ad Nova* de la via *Tarraco-Ilerda*¹⁸⁴, una peça que tampoc se'ns conserva, però de la qual, gràcies a les notícies conservades, coneixem, fins i tot, la inscripció que portava, la qual cosa ens permet datar-lo, sens dubte, en època de Maximí i Màxim (CIL II, 4887)¹⁸⁵. Gràcies als estudis comparatius realitzats amb altres mil·liaris més complets pertanyents a aquests dos emperadors, el més proper dels quals seria el localitzat a Sarrià de Ter (Gironès, Girona) (CIL II Suppl., 6243)¹⁸⁶, la seva datació es podria fixar a la primera meitat de l'any 238 d.C.¹⁸⁷.

Per últim, abans de finalitzar amb aquest apartat dedicat als mil·liaris, hem d'incidir en la importància de la toponímia en la localització de columnes mil·liàries que no ens han arribat, la qual cosa ens aporta també dades fonamentals per a la reconstrucció dels antics traçats viaris romans.

Pel que fa al territori de l'actual Catalunya, cal assenyalar que els topònims que indiquen la ubicació de mil·liaris són diversos i mentre uns es refereixen al material en què estava fet el mil·liari ("pedra", "padró", "pedrós", "perafita", "fita", "molló" o "coloma")¹⁸⁸, altres fan referència al nombre de milles que el separaven d'una determinada ciutat (sobretot, "quart"). Malauradament, a les comarques tarragonines n'hi han pocs topònims d'aquest tipus, és a dir, que ens permetin reconstruir el traçat de les vies romanes allà on no han quedat

¹⁸¹ R. Cagnat, *Cours d'épigraphie latine* (4^a ed.), París 1964 (1^a ed. París, 1914), p. 192; I. Calabi, *Epigrafia latina* (3^a ed.), Milà 1974, p. 481.

¹⁸² «*Imp(erator)· Nerva· C(aesar)· Aug(ustus)· Germanicus {inferior} / pont(ificus)· max(imus) / trib(unicia)· pot(estate)[· II] / co(n)s(ul)· III· p(ater)· p(atriciae)· Via· Aug(usta) / [mil(ia)· p(assuum)---]*» (CIL II, 4930 = IRC II, 95).

¹⁸³ J. Gruter, *Inscriptiones antiquae totius orbis romani, in corpus absolutissimum redactae* (3^a ed.), Amsterdam 1707, p. 1019; J.F. de Masdeu, *Historia crítica de España y de la cultura española*, vol. V, Madrid 1788, p. 410; J.C. Argote, *Memorias para a Historia eclesiastica do arcebispado de Braga*, vol. II, 1832, p. 576; C. Beça, "Estrada militar romana de Braga a Astorga por Bragança com varias noticias de antiguidades referentes a esta regio", *O Arqueologo Português*, XX (1915), p. 87; J. Lostal Pros, *Los miliarios de la provincia tarraconense (conventos tarraconense, cesaraugustano, cluniense y cartaginense)*, Institución Fernando El Católico, Saragossa 1992, pp. 106-107 (núm. 103).

¹⁸⁴ F. Pallí, *La Via Augusta en Catalunya*, Bellaterra 1985, p. 148. D'altra banda, **P. Carrillo Murcia** identifica la *mansio Ad Nova* amb La Floresta no amb Vinaixa. Veure: P. Carrillo Murcia, "La vía romana del Summo Pyreneo a Caesaraugusta", *Seminario de Arte Aragonesa*, III (1951), pp. 31-45.

¹⁸⁵ «*[Imp(erator) Caes(ar) C(aius) Iul(ius) Verus / Maximinus P(ius) F(elix) Aug(ustus) / Germanic(us) max(imus) Dac(icus) max(imus) / Sarmat(icus) max(imus) pontif(ex) max(imus) / trib(uniciae) potestatis V imp(erator) VII p(ater) / p(atriciae) co(n)s(ul) proco(n)s(ul) et C(aius) / Iul(ius) Verus Maximus Nobilissimus Caes(ar) / Germanic(us) max(imus) Dac(icus) max(imus) / Sarmat(icus) max(imus) princeps iuventutis filius / d(omini) n(ostri) Imp(eratoris) C(aii) Iul(ii) Veri / Maximini P(ii) F(elicis) Aug(usti) vias et pontes / tempore vetustatis] conlapsos· restituerunt· / [cur]ante / -Q(uinto)- Decio· leg(ato)· aug(ustorum)· / pr(o)· pr(aetore)· c(larissimo)· u(iro) / Via· Aug[usta] / m(ilia)· p(assuum)· C[---]*» (CIL II, 4887).

¹⁸⁶ F. Fita, "Miliario romano e inscripciones hebreas de Gerona", *Revista Histórica*, III, núm. 25 (1876), pp. 135-138; J. Botet i Sisó, "De Gerona a Francia", *Revista de Gerona*, II (1878), pp. 114-115; *Idem*, *Provincia de Girona, Geografía General de Catalunya*, F. Carreras i Candi (dir.), Barcelona 1920, pp. 216-217; N. Heras de Puig, "Las vías romanas en la provincia de Gerona", *ibidem*, VI (1882), p. 365; J. Puig i Cadafalch, *L'arquitectura romana a Catalunya*, Barcelona 1934, p. 268 (reedició de J. Puig i Cadafalch, A. de Falguera i J. Goday, *L'arquitectura romànica a Catalunya. Precedents. L'arquitectura pre-romànica*, vol. I, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona 1909; 2^a ed. facsímil, Barcelona 1983); J. Pla Cargol, *La provincia de Gerona*, Girona 1946, p. 434; M. Oliva Prat, "Museo Arqueológico de Gerona. Restos romanos del Museo. Sección lapidaria (instalaciones de 1948)", *Memorias de los Museos Arqueológicos Provinciales*, IX-X (1950), pp. 74-88; J. Casas i Genoves, "Aproximació a l'estudi de la Via Augusta a les comarques de Girona", *Revista de Girona*, 87 (1979), pp. 117-118; F. Pallí, *La Via Augusta en Cataluña*, Bellaterra 1985, pp. 81-84 (núm. 2); J. Lostal Pros, *Los miliarios de la provincia tarraconense (conventos tarraconense, cesaraugustano, cluniense y cartaginense)*, Institución Fernando El Católico, Saragossa 1992, pp. 105-106 (núm. 102).

¹⁸⁷ R. Cagnat, *Cours d'épigraphie latine* (4^a ed.), París 1964 (1^a ed. París, 1914), p. 215; I. Calabi, *Epigrafia latina* (3^a ed.), Milà 1974, p. 485.

¹⁸⁸ En opinió d'**E. Rodríguez Colmenero**, els derivats del terme llatí *petra*, que han originat al nord-oest peninsular topònims com "padrón" o "padrós", gairebé sempre reflecteixen l'existència d'un antic mil·liari. Veure: E. Rodríguez Colmenero, "La red viaria romana del sudeste de Galicia", *Hispania Antiqua*, IV (1974), pp. 233-239.

vestigis materials¹⁸⁹.

3.2.- Les *mansiones* del territori tarraconense.

Per a la reconstrucció del traçat de la *Via Augusta*, i dels seus diversos ramals, també és imprescindible la ubicació de les diferents *mansiones*, és a dir, els llocs de parada que la jalaven i que coneixem per les fonts escrites i, especialment, per diversos itineraris antics: els Vasos de *Vicarello*¹⁹⁰, l'Itinerari d'Antoni¹⁹¹, la *Tabula Peutingeriana*¹⁹², l'Anònim de

¹⁸⁹ F. Pallí, "La toponímia de la Via Augusta en Catalunya", *Pyrenae*, 17-18 (1981-82), pp. 343-365; *Idem*, *La Via Augusta en Catalunya*, Bellaterra 1985, pp. 18-20. Concretament, dins el nostre àmbit d'estudi, el Camp de Tarragona, hem trobat diversos topònims referents a numerals, com Mas dels Quarts (1.8.1.), Quartó (1.13.1.), La Quarterada (1.13.2.), Los Quartons (2.8.1.), Los Quarts (2.17.1.), Les Quarterades (2.20.3.), Plans de Quart (2.20.4.), Quart (2.20.6.), Quintana (2.20.9.), Los Quints (3.2.2.), Los Quints (3.8.1.) i La Quarterada (3.10.2.), que es podrien interpretar en alguns casos com una parada del camí, que es trobaria a una determinada distància del nucli urbà (quatre o cinc milles), o com l'indret on s'ubicaria el mil·liari que indicaria una determinada milla a partir de l'*urbs* (la quarta o la cinquena). En aquest sentit, hem trobat altre tipus de topònims o microtopònims, com Perafort (1.8.2.) (del llatí *petra forte*, és a dir, pedra forta, encara que no es rebutja un origen àrab de *barah al-wurd*, plana rosada), Peralta (1.11.1.) (de *pera*, pedra, alta), La Costa de Peralta (1.11.2.), Planes de Peralta (1.11.3.), Pedrafita (1.11.4.) (de *pera*, pedra, i del llatí *ficta*, és a dir, ficada a terra, clavada, fita, molló), Torrent de Peralta (1.11.5.), Els Pedregalets (1.12.1.), Los Pedrets (2.7.1.), Mas Querol (2.9.2.), Mas de Tallapedra (2.20.2.), Camí de la Pedra Estela (2.20.7.), Pedralons (2.25.4.), La Pedra Cremada (3.5.1.), Querol (3.16.1.) (del cèltic *quer*, penya, roca, més sufix diminutiu llatí *-olum*, equivalent, doncs, a pedra petita), El Pedrós (3.22.1.), Els Pedrosos (3.22.2.), Plana de Pedrafita (3.23.2.) i Pedrafita (3.23.3.), estarien relacionats també amb possibles fites, algunes de les quals podrien constituir el darrer testimoni d'elements de senyalització i de divisió dels terrenys d'època antiga. D'altra banda, és interessant ressenyar l'existència de topònims que, possiblement, constitueixen un índex de la presència de cruïlles de camins importants d'origen antic, com Els Quatre Camins (1.20.1.), Los Quatre Camins (2.9.1.), Les Quatre Carreteres (2.20.5.), Els Cinc Camins (2.20.8.), Barranc dels Cinc Camins (o de Pedret) (2.20.10.), Els Quatre Camins (3.15.1.) i Les Quatre Carreteres (3.23.1.). També podrien fer referència a la xarxa viària antiga topònims com Vila-seca (1.21.1.) i Lo Vilasec (3.2.1.), doncs, tal i com suggereixen **M.J. Rubiera** i **J. Vallvé**, deriven, possiblement, del llatí *villa* (vila) i de l'àrab clàssic (*as-*) *sikka* (el camí), i, per tant, podrien reflectir, en efecte, el pas d'una antiga via romana (en el cas concret de l'actual localitat de Vila-seca de Solcina, la seva relació amb el pas de la *Via Augusta* sembla clara, fet que quedaria recolzat per l'abundància d'establiments romans de tipus "vil·la" localitzats al seu terme municipal). Veure: M.J. Rubiera, "El vocablo árabe 'sikka' en su acepción de vía y sus posibles arabismos en la toponímia hispánica: Aceca, Seca i Villa Seca", *Sharq al-Andalus*, III (1986), pp. 129-132; J. Vallvé, "Toponímia de España y Portugal II (Fuentes Árabes)", *Boletín de la Real Academia de la Historia*, CXIV, quadern I (gener-abril de 1997), pp. 1-70. Creiem important assenyalar el fet que, fins al moment, no hem trobat a la zona el significatiu topònim "albalat" (del àrab clàssic *al-Balat*, o sigui, la calçada, la via) ni derivats de les paraules àrabs *al-rasif* (camí o via empedrada) i (*as-*) *sanán* (el caminet) (tan sols podríem contemplar aquesta darrera possibilitat al topònim Senan, a la Conca de Barberà, fora de la nostra àrea d'estudi, que també podria derivar del nom personal germànic Sisnand o Sesenand). Durant el nostre estudi microtoponímic, tampoc hem localitzat les formes llatines *strata*, *calciata*, o *via*, referents al pas de vies de comunicació antigues, topònims que sí trobem a altres àrees de la geografia catalana, especialment, de la Catalunya Vella, regió on no es va donar la transformació toponímica produïda per la presència àrab que sí es va experimentar a les contrades de l'anomenada Catalunya Nova entre les quals s'inclouen les terres que comprenen el Camp de Tarragona (en aquest sentit, cal destacar el fet que al Penedès, regió compresa dins l'antic *ager Tarraconensis*, s'hagin trobat topònims d'aquest tipus, com Ca'n vies o Les Calçades als termes municipals de La Ràpita i Santa Oliva, respectivament). Sí que hem detectat al Camp de Tarragona la presència de topònims com Els Hospitals (1.5.2.), Els Hostalet (1.7.1.), L'Hostialet de L'Infant (2.25.1.), L'Hostialet (2.25.2.), Planes de L'Hostialet (2.25.3.), Los Hospitals (2.28.2.), Pont de l'Hostialet (3.12.1.) i Hostialet del Lladre (3.16.2.), que, sens dubte, fan referència, en alguns casos, a parades de vies de comunicació que podrien remuntar-se a temps antics i tenir els seus orígens a *mansiones* d'època romana com sembla que seria el cas de l'actual població de L'Hostialet de L'Infant. En aquest mateix sentit també resultarien reveladors microtopònims com Mas Palau (1.17.3.), Mas d'en Palau (3.1.2.), Bosc del Mas d'en Palau (3.1.3.), Palau del Reig (3.6.1.), Cal Palatí (3.6.2.), El Palau de Reig de Baix (3.21.1.) i El Palau de Reig de Dalt (3.21.2.), tot i que els hem de reconèixer com molt dubtosos, doncs els hem documentat només mitjançant un ràpid cop d'ull a la cartografia utilitzada. Sobre el terme "palau" podeu consultar el breu article de **R. Martí**, "Palaus o almunies fiscals a Catalunya i Al-Andalus", *Hommages à P. Bonnassie*, Toulouse (en premsa), en el qual l'autor sintetitza part dels resultats que es deriven del projecte genèric *Organització territorial i institucions d'Estat durant l'Alta Edat Mitjana a l'àrea de Catalunya* (PB96-1189). Per últim, hauríem de referir-nos a l'existència dins el terme municipal de Cambrils (en el qual, d'altra banda, s'han localitzat diversos mil·liaris de la *Via Augusta*) dels topònims "Camí Reial" o "Ral" (de Salou a Cambrils), que designa un camí modern però, freqüentment, amb un origen més antic (medieval o, fins i tot, romà), i "Mare de Déu del Camí", que dona nom a una ermita i que, possiblement, fa referència a la construcció de la susdita capella en relació al pas de la via (consultar Mapa 11, Annex V). Veure: F. Pallí, "La toponímia de la Via Augusta en Catalunya", *Pyrenae*, 17-18 (1981-82), pp. 343-365; *Idem*, *La Via Augusta en Catalunya*, Bellaterra 1985, pp. 7-23.

¹⁹⁰ Els Vasos de *Vicarello*, també coneguts com a Vasos Apol·linars, datats a principis del s. I d.C. (segons **J. Heurgon**, els tres primers datarien dels inicis del principat d'August, tenint present que els números II i III són una mica anteriors que el número I, mentre que el número IV dataria de finals del govern d'August o de principis del de Tiberi), foren trobats l'any 1852 (el darrer el 1863) a la localitat italiana de *Vicarello*. Aquests quatre vasos de plata i forma cilíndrica (amb alçades compreses entre els 9,5 i els 13,5 cm.), porten inscrits a les seves parets la ruta de *Gades* a Roma, indicant les *mansiones* i el nombre de milles (CIL XI, 3281-3284). Es tracta d'una font de primera mà i, per tant, no hi ha possibilitat d'interpolacions i errades degudes a copistes posteriors. Els quatre vasos parlen de la mateixa ruta, però entre ells hi ha petites diferències, considerant-se el tercer vas com el més correcte de tots quatre. En opinió d'**Heurgon**, aquests vasos no estaven destinats a les *Aquae Apollinares* ubicades a *Vicarello*, sinó que la seva troballa a la susdita localitat fou un fet casual, i constitueixen simplement una reproducció en miniatura d'un monument en el qual constarien les etapes de la via que anava de *Gades* a Roma. Respecte al nostre territori tots quatre vasos coincideixen i citen les següents *mansiones*: *Subsalto*, *Tarracone*, *Palfuriana*, *Antistiana* i *Ad Fines*. Veure: J. Heurgon, "La date des gobelets de Vicarello", *Révue des Études Anciennes*, LIV (1952), pp. 39-50; A. Balil, "La fecha de los vasos de Vicarello", *Archivo Español de Arqueología*, 26 (1953), pp. 187-189; R. Chevallier, *Les voies romaines*, París 1972, pp. 46-49; I. Calabi, *Epigrafía latina* (3ª ed.), Milà 1974, pp. 306-308; J.M. Roldán Hervás, *Itineraria Hispana. Fuentes antiguas para el estudio de las vías romanas en la Península Ibérica*, Valladolid 1975, pp. 149-160; J. Casas, "Vías romanas en Catalunya", *Revista de Arqueología*, 7 (1981), pp. 8-9; F. Pallí, *La Via Augusta en Catalunya*, Bellaterra 1985, pp. 63-66; G. Arias, "Itinerarios romanos del Pirineo a Tarragona",

Ravenna¹⁹³, la *Guidonis Geographica*¹⁹⁴ i la *Tegula* de València¹⁹⁵.

Repertorio de caminos de la Hispania romana, G. Arias (ed.), Càdis 1987, pp. 407-412 (original publicat al *Miliario Extravagante*, núm. 14, gener 1968); *Idem*, "Apéndice II. Vasos de Vicarelo (Parte hispánica)", *ibidem*, pp. 503-505; J. Estrada, "Itinerari dels Vasos Apol·linars en el trajecte de Granollers a Tarragona", *Jornades Internacionals d'Arqueologia Romana. De les estructures indígenes a l'organització provincial romana de la Hispania Citerior*, Documents de Treball, Granollers 1987, pp. 336-351 (també publicat a *Itaca. Annexos*, 1, Barcelona 1998); G. Castellvi, J.-P. Comps, J. Kotarba i A. Pezin (dirs.), *Voies romaines du Rhône à l'Èbre: Via Domitia et Via Augusta*, Documents d'Archéologie Française, 61, París 1997, p. 284.

¹⁹¹ Actualment, es pensa que l'Itinerari d'Antoní és un document original d'època de Dioclecià, redactat entre els anys 280 i 290 d.C. La seva funcionalitat ha estat objecte d'una gran controvèrsia entre diversos especialistes, doncs no sabem ben bé si fou un document oficial, privat, militar o administratiu. Mentre que J.W. Kubitschek opina que tenia un caràcter privat, K. Miller assenyala que les rutes principals ressenyades a l'Itinerari condueixen en última instància als principals estacionaments de legions, opinió compartida per J.M. Roldán Hervás. M.D. van Berchem pensa que les *mansiones* de l'Itinerari estaven destinades al cobrament d'impostos en espècie de les regions circumdants i al seu emmagatzematge, servint al mateix temps per a l'avitallament de les tropes, i que, per tant, els llocs de cobrament de l'*annona* estarien repartits per les rutes de marxa i dirigits cap als emplaçaments de les guarnicions militars. L'*Itinerarium Antonini*, del que es coneixen diversos manuscrits que van del s. VII al XII i que ha estat editat diverses vegades des del s. XVI, ha constituït la principal base per al traçat i l'estudi de les principals vies romanes. La comparació amb altres *itineraria* ha permès comprovar l'existència d'algunes errades (o omissions conscients) en els noms i les distàncies que ens transmet. A més d'aquestes errades de l'autor de l'Itinerari, hem d'afegir les errades de copia dels copistes, molt nombroses, que s'han detectat al comparar els diferents manuscrits. A l'apartat que ens interessa de l'Itinerari d'Antoní, és a dir, el referent al territori de Tarraco, trobem les *mansiones* d'*Ad Fines*, *Antistiana*, *Stabulo Novo*, *Palfuriana*, *Terracone* i *Oleastrum* per a la *Via Augusta*, i les de *Tarracone*, *Ad Septimum Decium* i *Ad Novas* per a la *Via de Italia in Hispanias*, denominació que l'Itinerari Antoní aplica a la via que penetrava des de Tarraco cap a l'interior de la província passant per Ilerda. Veure: K. Miller, *Itineraria Romana*, Stuttgart 1916, LIV (reed. Roma 1964); J.W. Kubitschek, "Itinerarien", *Pauly's Real-Encyclopädie der Klassischen Altertumswissenschaft*, IX, 2, Stuttgart 1916, col. 2336; M.D. van Berchem, "L'annone militaire dans l'empire romain au IIIème siècle", *Mémoires de la Société Nationale des Antiquaires de France*, X, París 1937, pp. 167-169 i 180-181; R. Chevallier, *Les voies romaines*, París 1972, pp. 30-33; J.M. Roldán Hervás, *Itineraria Hispana. Fuentes antiguas para el estudio de las vías romanas en la Península Ibérica*, Valladolid 1975, pp. 19-101 (pp. 20-22); J. Casas, "Vías romanas en Cataluña", *Revista de Arqueología*, 7 (1981), pp. 8-9; F. Pallí, *La Via Augusta en Cataluña*, Bellaterra 1985, pp. 49-56; G. Arias, "Capítulo Segundo. Buscando las claves de los itinerarios romanos", *Repertorio de caminos de la Hispania romana*, G. Arias (ed.), Càdis 1987 (recopilació d'articles publicats al *Miliario Extravagante*, núms. 1-14, agost de 1963-gener de 1968), pp. 85-126; *Idem*, "Itinerarios romanos del Pirineo a Tarragona", *ibidem*, pp. 407-412 (original publicat al *Miliario Extravagante*, núm. 14, gener 1968); *Idem*, "Apéndice I. Itinerario de Antonino (Parte hispánica)", *ibidem*, pp. 487-501; G. Castellvi, J.-P. Comps, J. Kotarba i A. Pezin (dirs.), *Voies romaines du Rhône à l'Èbre: Via Domitia et Via Augusta*, Documents d'Archéologie Française, 61, París 1997, pp. 284-285.

¹⁹² La *Tabula Peutingeriana* o *Tabula de Peutinger* data del s. XIII d.C. i constitueix la copia més antiga que es conserva d'un mapa original romà del s. III d.C. La *Tabula* és un mapa del món romà que va des de la costa oriental de Gran Bretanya fins a la Xina i en ell s'assenyalen els principals accidents geogràfics, les vies, les *mansiones* i les distàncies que separen a aquestes. Malauradament, la part corresponent a *Hispania* ha estat gairebé destruïda i s'ha hagut de reconstruir amb l'ajuda de l'Anònim de Ravenna, que fou realitzat amb les mateixes fonts que la *Tabula de Peutinger*. Sembla que la font originària de la *Tabula* fou la mateixa que la de l'Itinerari d'Antoní. Les *mansiones* que ens apareixen referents al tram que ens interessa són les següents: *Ad Fines*, *Antistiana*, *Palturia*, *Tarracona* i *Saltu*. Veure: K. Miller, *Itineraria Romana*, Stuttgart 1916, LXII (reed. Roma 1964); J.W. Kubitschek, "Karten. Die Tabula Peutingeriana", *Pauly's Real-Encyclopädie der Klassischen Altertumswissenschaft*, X, 2, Stuttgart 1919, col. 2126-2143; A. Levi, *Itineraria picta. Contributo allo studio della Tabula Peutingeriana*, Roma 1967; R. Chevallier, *Les voies romaines*, París 1972, pp. 23-30; J.M. Roldán Hervás, *Itineraria Hispana. Fuentes antiguas para el estudio de las vías romanas en la Península Ibérica*, Valladolid 1975, pp. 106-110; J. Casas, "Vías romanas en Cataluña", *Revista de Arqueología*, 7 (1981), pp. 8-9; L. Bosio, *La Tabula Peutingeriana. Una descrizione pittorica del mondo antico*, Rímìni 1983; F. Pallí, *La Via Augusta en Cataluña*, Bellaterra 1985, pp. 56-58; G. Arias, "Itinerarios romanos del Pirineo a Tarragona", *Repertorio de caminos de la Hispania romana*, G. Arias (ed.), Càdis 1987, pp. 407-412 (original publicat al *Miliario Extravagante*, núm. 14, gener 1968); P. Arnaud, "L'Origine, la date de rédaction et la diffusion de l'archétype de la table de Peutinger", *Bulletin de la Société Nationale des Antiquités*, París 1988, pp. 302-321; G. Castellvi, J.-P. Comps, J. Kotarba i A. Pezin (dirs.), *Voies romaines du Rhône à l'Èbre: Via Domitia et Via Augusta*, Documents d'Archéologie Française, 61, París 1997, p. 284; N.M. Amich i J. Casas, "La Tabula Peutingeriana i la xarxa viària al nord-est de Catalunya. Una nova lectura", *Comerç i vies de comunicació (1000 aC – 700 dC). XI Col·loqui Internacional d'Arqueologia (Puigcerdà, 31 d'octubre i 1 de novembre de 1997)*, Institut d'Estudis Ceretans, Puigcerdà 1998, pp. 175-182.

¹⁹³ La referència més antiga que es conserva de l'Anònim de Ravenna és un manuscrit del s. VII d.C. Les seves fonts semblen les mateixes que les utilitzades a la *Tabula de Peutinger*, però una obra no depèn de l'altra, sinó que ambdues es basen en una font comú, el mapa romà del s. III d.C. Respecte al territori de Tarraco, cita les següents *mansiones*: *Ad Fines*, *Antistiana*, *Palturia* o *Palturiana*, *Tarsagona/Tarraconem* i *Saguntum/Saltum*. Veure: R. Chevallier, *Les voies romaines*, París 1972, pp. 35-36; J.M. Roldán Hervás, *Itineraria Hispana. Fuentes antiguas para el estudio de las vías romanas en la Península Ibérica*, Valladolid 1975, pp. 111-142; J. Casas, "Vías romanas en Cataluña", *Revista de Arqueología*, 7 (1981), pp. 8-9; F. Pallí, *La Via Augusta en Cataluña*, Bellaterra 1985, pp. 59-61; G. Castellvi, J.-P. Comps, J. Kotarba i A. Pezin (dirs.), *Voies romaines du Rhône à l'Èbre: Via Domitia et Via Augusta*, Documents d'Archéologie Française, 61, París 1997, p. 285.

¹⁹⁴ El manuscrit més antic que es conserva de la *Guidonis Geographica* o Geografia de Guido data del s. XIII. Aquesta font es va basar, principalment, en les dades subministrades per l'Anònim de Ravenna amb noves errades i omissions. Cita les *mansiones* d'*Ad Fines*, *Ancistiana*, *Palturiana*, *Terragona* i *Saltum*. Veure: J.M. Roldán Hervás, *Itineraria Hispana. Fuentes antiguas para el estudio de las vías romanas en la Península Ibérica*, Valladolid 1975, pp. 143-148; J. Casas, "Vías romanas en Cataluña", *Revista de Arqueología*, 7 (1981), pp. 8-9; F. Pallí, *La Via Augusta en Cataluña*, Bellaterra 1985, pp. 61-63; G. Castellvi, J.-P. Comps, J. Kotarba i A. Pezin (dirs.), *Voies romaines du Rhône à l'Èbre: Via Domitia et Via Augusta*, Documents d'Archéologie Française, 61, París 1997, p. 285.

¹⁹⁵ La *Tegula* de València, un document epigràfic actualment desaparegut, ens dona una informació molt parcial i reduïda. Possiblement, seria la ruta *Valentia-Narbo* i només cita les ciutats importants, és a dir, que pel que fa al nostre àmbit geogràfic d'estudi només es refereix a *Tarracona*. Veure: J.M. Roldán Hervás, *Itineraria Hispana. Fuentes antiguas para el estudio de las vías romanas en la Península Ibérica*, Valladolid 1975, pp. 161-162; F. Pallí, *La Via Augusta en Cataluña*, Bellaterra 1985, pp. 66-67.

Els itineraris antics citen un total de vint-i-dues *mansiones* en el territori comprés entre els Pirineus i l'Ebre, la major part de les quals (deixant de banda aquelles que es corresponen amb centres urbans com *Barcino* o *Tarraco*, que no ofereixen cap problema al tractar-se de llocs d'importància perfectament coneguts) només han pogut ser ubicades de manera hipotètica a partir de les distàncies donades en milles romanes per aquestes fonts documentals, doncs no disposem de dades arqueològiques (ni toponímiques) suficients que ens permetin concretar les ubicacions de les *mansiones* i corroborar les informacions aportades pels *itineraria* antics.

Dins el *territorium Tarraconensis* hauríem de comptabilitzar, a partir de la informació aportada per les fonts itineràries, un total de set *mansiones* de la *Via Augusta* (Fig. 39):

• **Fines o Ad Fines (Martorell, Baix Llobregat, Barcelona).** Es considera el lloc fronterer entre els *territoria* o *perticae* de *Tarraco* i de *Barcino* (41° 28' N - 1° 56' E) i que, prèviament, havia marcat el límit entre els cèssets i els laietans (*Vicarell*. I, II, III i IV -*Ad Fines*; *It. Ant.* 398, 5 -*Fines*; *Rav.* IV, 42, 303, 10 i V, 3, 342, 2 -*Fines*; *Guido.* 81, 514, 17 -*Fines*)¹⁹⁶. Hem d'assenyalar que a Martorell s'ha trobat un miliari de la *Via Augusta* d'època de Magnènci (IRC I, 164)¹⁹⁷ i un lloc d'enterraments cristians, al costat mateix del pas de la via, que, sens dubte, ha donat origen al topònim actual, que ja tenim testimoni a un document del s. XI, en el qual es parla del *forum martorelium*¹⁹⁸, derivant directament de la paraula llatina *martyrium*, amb la que es feia referència a un cementiri amb sepultures atribuïdes a màrtirs cristians¹⁹⁹. Frequentment, des dels primers temps cristians, es

¹⁹⁶ Es tracta d'una estació viària que ha estat situada a molt diversos llocs (com Gelida, tal i com suggereix F. Pallí, o Sant Sadurní d'Anoia, entre altres), però que, finalment, s'ha localitzat de manera clara, a partir de les distàncies contingudes als *itineraria* antics, molt a prop de Martorell, concretament vers l'església de Santa Margarida, al voltant de la qual s'ha trobat significativament un nombre important de restes arqueològiques, amb cronologies que arriben, fins i tot, a l'època paleocristiana o pròpiament medieval. Sobre la *mansio Ad Fines* consultar: F. Duran, *Història de Martorell*, Martorell 1936, pp. 5-6; J.M. Roldán Hervás, *Itineraria Hispana. Fuentes antiguas para el estudio de las vías romanas en la Península Ibérica*, Valladolid 1975, p. 237; J. Casas, "Vías romanas en Cataluña", *Revista de Arqueología*, 7 (1981), p. 10; M. Pagès, *Les esglésies pre-romàniques a la comarca del Baix Llobregat*, Barcelona 1984, pp. 44-66; F. Pallí, *La Via Augusta en Catalunya*, Bellaterra 1985, p. 155; G. Arias, "Itinerarios romanos del Pirineo a Tarragona", *Repertorio de caminos de la Hispania romana*, G. Arias (ed.), Càdis 1987, p. 411 (original publicat al *Miliario Extravagante*, núm. 14, gener 1968); J. Estrada, "Itinerari dels Vasos Apol·linars en el trajecte de Granollers a Tarragona", *Jornades Internacionals d'Arqueologia Romana. De les estructures indígenes a l'organització provincial romana de la Hispania Citerior*, Documents de Treball, Granollers 1987, p. 344 (també publicat a *Iaca. Annexos*, I, Barcelona 1998); *Idem*, "El itinerario de los Vasos Apoloniares en el trayecto de Girona a Tarragona", *Voies romaines du Rhône à l'Èbre: Via Domitia et Via Augusta*, G. Castellvi, J.-P. Comps, J. Kotarba i A. Pezín (dirs.), Documents d'Archéologie Française, 61, París 1997, p. 154; A. Tovar, *Iberische Landeskunde. Tarraconensis*, III, Baden-Baden 1989, p. 449; F.X. Menéndez i J.M. Solías, "La via Augusta de Barcelona a Martorell", *Voies romaines du Rhône à l'Èbre: Via Domitia et Via Augusta*, G. Castellvi, J.-P. Comps, J. Kotarba i A. Pezín (dirs.), Documents d'Archéologie Française, 61, París 1997, pp. 162-163; G. Castellvi, J.-P. Comps, J. Kotarba i A. Pezín (dirs.), *Voies romaines du Rhône à l'Èbre: Via Domitia et Via Augusta*, Documents d'Archéologie Française, 61, París 1997, p. 132; AA.VV., *Tabula Imperii Romani. Tarraco-Baliare*, CSIC, Madrid 1997, p. 31. Sobre la toponímia de la zona veure: J. Morán Ocerinjauregui, "Toponímia del Pla de Barcelona", *Homenatge a J.M. Casacuberta*, vol. I, Barcelona 1981, pp. 103-115; *Idem*, "Els noms de lloc al Baix Llobregat", *Jornades sobre el Baix Llobregat*, Martorell 1982, pp. 31-44. Respecte a les excavacions arqueològiques realitzades al voltant de l'església de Santa Margarida consultar: R. Navarro i A. Maurí, "L'aplicació del mètode Harris a l'excavació de la necròpoli de Santa Margarida", *Harris Matrix. Sistemes de registre en Arqueologia*, vol. II, Lleida 1992, pp. 48-75.

¹⁹⁷ La importància viària de Martorell queda constatada, en primer lloc, per la presència de l'anomenat Miliari de Magnènci, descobert el 1975 a Santa Margarida, al costat de les restes d'una vil·la de considerables dimensions i que, segons X. Barral, podria correspondre a una *mansio*, i per l'existència de topònims tan significatius com "duodecimo", localitzat a Sant Pere del Romaní i testimoni a l'Alta Edat Mitjana, un topònim que podria referir-se a la presència del dotzè miliari de la *Via Augusta* a partir de *Barcino*. Veure: X. Barral, *L'art prerromànic a Catalunya*, Barcelona 1981, p. 243; G. Fabrè, M. Mayer i I. Rodà, *Inscriptions romaines de Catalogne I. Barcelone (sauf Barcino)*, París 1984, p. 203 (núm. 164); *Idem*, "À propos du Pont de Martorell: La participation de l'armée a l'aménagement du réseau routier de la tarraconaise orientale sous Auguste", *Epigraphie Hispanique. Problèmes du Méthode et d'Édition*, París 1984, pp. 282-288; M. Mayer i I. Rodà, *La Romanització del Vallès segons l'epigrafia*, Sabadell 1984, p. 41; F. Pallí, *La Via Augusta en Catalunya*, Bellaterra 1985, pp. 103-104 (núm. 11); G. Fabrè, M. Mayer i I. Rodà, "Las inscripciones romanas de la provincia de Barcelona", *Caesaraugusta*, 63 (1986), pp. 99 i 101; J. Lostal Pros, *Los miliarios de la provincia tarraconense (conventus tarraconense, caesaraugustano, cluniense y cartaginense)*, Institución Fernando El Católico, Saragossa 1992, pp. 188-189 (núm. 181). Sobre el topònim "duodecimo" a Martorell consultar l'obra de J. Bastardas, *Glossarium Mediae Latinitatis Cataloniae*, que recull els següents documents: ACA, Ramon Borrell 64 (any 1002), "in locum qui dicunt duodecimo"; *L. Antiq.*, I, 51, fol. 28 (any 1010), "prope civitate barchinona qui cognominatur vico Mizano"; *C. St. Cugat*, II, 774, p. 432 (any 1098), "quod est in Duodecimo sive in Mizano"; *L. Antiq.*, I, 911, fol. 323 (any 1140): "in loco quem vocant sanctum petrum de dudisme". També veure: J. Morán Ocerinjauregui, "Toponímia del Pla de Barcelona", *Homenatge a J.M. Casacuberta*, vol. I, Barcelona 1981, pp. 103-115.

¹⁹⁸ J. Rius, *Cartulario de Sant Cugat del Vallès*, II, Barcelona 1946, p. 186 (doc. núm. 529, any 1033).

¹⁹⁹ F. Pallí, "La toponímia de la Via Augusta en Catalunya", *Pyrenae*, 17-18 (1981-82), pp. 343-365; *Idem*, *La Via Augusta en Catalunya*, Bellaterra 1985, p. 21. Respecte a la toponímia de Martorell podeu consultar específicament: I. Clopas Batlle, *Toponímia històrica de*

santificaren els llocs pagans amb l'edificació de capelles²⁰⁰ i es va produir la formació de cementiris cristians a indrets anteriorment considerats pagans, sorgint d'aquesta manera àrees d'enterrament cristianes al costat de les rutes, en substitució de les grans necròpolis paganes que jalonaven les antigues vies romanes²⁰¹. A Martorell, també es constata l'existència d'un pont d'època medieval, però amb un origen romà, que creua el riu Llobregat (l'antic *Rubricatum flumen*) i que es coneix amb el nom de Pont del Diable o de Sant Bartomeu (Fig. 38)²⁰². Aquest pont, construït l'any 1283 i que venia a substituir el d'època romana, que havia estat destruït per una crescuda del riu l'any 1143, enc ara conserva gran part de l'estructura original romana que, gràcies a la conservació de tot un seguit de marques (n'hi ha un total de disset) en les quals es poden llegir les xifres «L.III», «L.VI» i «L.X» (IRC I, 1), sabem que fou obra de les legions *IV Macedonia*, *VI Victrix* i *X Gemina*, unitats militars que a les darreries del s. I a.C., després d'intervenir a les campanyes augustianes del nord-oest peninsular finalitzades l'any 19 a.C., van participar en la fundació de les colònies augustianes de *Caesaraugusta* i de *Barcino* i desenvoluparen intenses tasques de construcció viària²⁰³. L'arc que serveix d'entrada al pont per la riba esquerra del Llobregat, sembla que marcava el límit entre els territoris de *Tarraco* i de *Barcino* i en opinió de **G. Fabré**, **M. Mayer** i **I. Rodà**, que han estudiat profundament el monument, és inqüestionable el seu caràcter

Martorell, Martorell 1991.

²⁰⁰ Com ja hem comentat, al terme municipal de Cambrils, en el qual s'han testimoniat diversos mil·lars juntament amb el topònim "Camí Reial" o "Ral", molt significatiu, doncs indica l'existència d'un camí modern, tot i que amb possibles orígens medievals o, fins i tot, romans, documentem també el topònim "Mare de Déu del Camí" que, possiblement, fa referència a la construcció d'una capella en relació a la via. Veure: F. Pallí, "La toponímia de la Via Augusta en Catalunya", *Pyrenae*, 17-18 (1981-82), pp. 343-365; *Idem*, *La Via Augusta en Catalunya*, Bellaterra 1985, pp. 12 i 21.

²⁰¹ F. Pallí, "La toponímia de la Via Augusta en Catalunya", *Pyrenae*, 17-18 (1981-82), pp. 343-365; *Idem*, *La Via Augusta en Catalunya*, Bellaterra 1985, pp. 20-23.

²⁰² Sobre el Pont del Diable de Martorell podeu consultar: A. de Laborde, *Voyage pittoresque et historique dans l'Espagne*, I, París 1906, p. 12 i 58 (edició catalana d'O. Valls i J. Massot, *Viatge pintoresc i històric, I. El Principat*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona 1974, pp. 56-60); C. Gomis, *Provincia de Barcelona, Geografía General de Catalunya*, F. Camerás i Candi (dir.), Barcelona 1916, pp. 376-378; J.R. Melida, *Monumentos Romanos de España*, Madrid 1925, pp. 27 i 126; *Idem*, "El arte en España durante la época romana", *Historia de España*, R. Menéndez Pidal (dir.), II, Madrid 1962, pp. 573-574 (fig. 329); J. Puig i Cadafalch, *L'arquitectura romana a Catalunya*, Barcelona 1934, pp. 180-182, 264 i 283-284 (figs. 233, 234, 237, 329 i 331) (reedició de J. Puig i Cadafalch, A. de Falguera i J. Goday, *L'arquitectura romànica a Catalunya. Precedents. L'arquitectura pre-romànica*, vol. I, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona 1909; 2ª ed. facsímil, Barcelona 1983); M. Almagro, J. de C. Serra Ràfols i J. Colominas, *Carta Arqueològica de España. Barcelona*, Madrid 1945, pp. 127-128 (fig. 19); I. Clopas Batlle, *Resumen histórico de Martorell, relacionado con la historia de Catalunya*, Martorell 1945, p. 30; *Idem*, "Notas de Arqueología de Catalunya y Baleares. Martorell", *Ampurias*, XXII-XXIII (1960-61), pp. 340-341; *Idem*, "El puente del Diablo de Martorell", *San Jorge*, 45 (1962), pp. 34-39; *Idem*, *Historia y leyenda del puente del Diablo de Martorell*, Martorell 1963, pp. 31 i 38-39; *Idem*, *Toponímia històrica de Martorell*, Martorell 1991; B. Taracena, *Arte Romano, Ars Hispaniae*, II, Madrid 1947, p. 15; G.A. Mansuelli, "El arco honorífico en el desarrollo de la arquitectura romana", *Archivo Español de Arqueología*, 27 (1954), pp. 130-152; A. García Bellido, *Arte Romano*, Madrid 1972 (2a ed.); C. Fernández Casado, *Historia del Puente en España. Puentes romanos*, Madrid 1981; G. Fabré, M. Mayer i I. Rodà, "À propos du Pont de Martorell: La participation de l'armée à l'aménagement du réseau routier de la tarraconaise orientale sous Auguste", *Epigraphie Hispanique. Problèmes du Méthode et d'Édition*, Paris 1984, pp. 282-288; F. Pallí, *La Via Augusta en Catalunya*, Bellaterra 1985, pp. 17-18, 164-165 i 168-169; M. Mayer, "Les marques de legions del pont de Martorell i llur transcendència", *Baix Llobregat*, 12 (1987); F.X. Menéndez i J.M. Solías, "La via Augusta de Barcelone à Martorell", *Voies romaines du Rhône à l'Èbre: Via Domitia et Via Augusta*, G. Castellvi, J.-P. Comps, J. Kotarba i A. Pezin (dirs.), Documents d'Archéologie Française, 61, Paris 1997, pp. 161-162; P. Izquierdo, "Intervenció arqueològica al Pont del Diable (Martorell, Baix Llobregat; Castellbisbal, Vallès Occidental). Resultats de la primera fase", *Tribuna d'Arqueologia 1997-1998*, pp. 39-53. Sobre la part inferior de la vall del Llobregat i la situació del riu a l'Antiguitat, així com sobre les variacions del litoral podeu veure: M.A. Marqués, "Algunes característiques del litoral del Llobregat", *Cuadernos de Arqueología e Historia de la Ciudad*, XVII (1977), pp. 11-16 (especialment pàgina 13).

²⁰³ En opinió de **G. Fabré**, **M. Mayer** i **I. Rodà**, el Pont del Diable de Martorell, ubicat uns 25 Km. a l'oest de Barcelona, al costat de l'antiga *mansio Ad Fines* o *Fines* de la *Via Augusta*, a un indret amb condicions geogràfiques i geològiques adients per a travessar el riu Llobregat, per on, inevitablement havia de passar l'itinerari que anava de *Barcino* a *Tarraco*, la capital provincial, hauria estat construït amb la intervenció de les legions *IV Macedonia*, *VI Victrix* i *X Gemina*, entre els anys 16/13 (dates probables de la fundació de *Caesaraugusta*) i 8 a.C. (data en què es va dur a terme la de *Barcino*), en el marc de les reorganitzacions ordenades per August durant la seva segona visita a *Hispania*. Veure: G. Fabré, M. Mayer i I. Rodà, "À propos du Pont de Martorell: La participation de l'armée à l'aménagement du réseau routier de la tarraconaise orientale sous Auguste", *Epigraphie Hispanique. Problèmes du Méthode et d'Édition*, Paris 1984, pp. 282-288; F.X. Menéndez i J.M. Solías, "La via Augusta de Barcelone à Martorell", *Voies romaines du Rhône à l'Èbre: Via Domitia et Via Augusta*, G. Castellvi, J.-P. Comps, J. Kotarba i A. Pezin (dirs.), Documents d'Archéologie Française, 61, Paris 1997, pp. 161-162. En opinió de **J.O. Granados**, les legions *IV Macedonia*, *VI Victrix* i *X Gemina* no només van erigir el Pont de Martorell, sinó que també s'encarregaren de construir el tram de la *Via Augusta* comprés entre *Barcino* i la *mansio Ad Fines* i, fins i tot, les muralles alto-imperials de *Barcino*. Veure: J.O. Granados, "La primera fortificació de la colònia de *Barcino*", *Papers in Iberian Archaeology*, T.F.C. Blagg, R.F.J. Jones i S.J. Keay (eds.), vol. I, B.A.R. International Series, 193, Oxford 1984, pp. 267-319.

territorial²⁰⁴. Els topònims de ponts, ja siguin antics o moderns, o la troballa de les seves restes arquitectòniques, constitueixen, sens dubte, una prova irrefutable del pas de la ruta per aquell lloc²⁰⁵. Altre testimoni del pas de la *Via Augusta* per Martorell ho trobem en el topònim “carrer de l'Estrada”²⁰⁶. El mot llatí *strata* (estrada) designava un camí antic empedrat de certa importància, i fou utilitzat pels documents medievals fins que aquest tipus de camins desaparegué, quedant tan sols reflectits a la toponímia²⁰⁷. Sembla que a l'indret on estava ubicada la *mansio Ad Fines* conflueixen el tram interior de la *Via Augusta*, continuació de la *Via Heraclea* anterior, que des del Pirineu, passant per *Tarraco*, anava vers *Gades*, i la nova desviació marítima d'aquesta que, travessant la plana litoral laietana, connectava la nova colònia augustiana de *Barcino* a la xarxa viària peninsular, una ciutat amb un paper d'aglutinant administratiu i polític d'aquest territori. Possiblement, també des d'aquí sortia una via secundària que connectava directament amb *Ilerda*, sense haver de passar per *Tarraco*²⁰⁸. Sens dubte, la *mansio Ad Fines* i el Pont de Martorell, amb el seu arc territorial, s'ubiquen a un clar límit geogràfic, a una zona que marca el final de la unitat geogràfica formada pel Maresme, el Barcelonès i el Baix Llobregat, la fèrtil plana costanera laietana, i que a més coincideix amb el congost del riu Llobregat i una cruïlla de la xarxa viària romana²⁰⁹. En definitiva, el conjunt de dades obtingut a Martorell sembla indicar que aquest indret constituïa, en efecte, un *carrefour* essencial dins la xarxa viària de la Tarraconense oriental.

• **Antistiana (La Ràpita, Alt Penedès, Barcelona).** La major part de la investigació suposa que s'ubicava al costat de l'actual població de La Ràpita, concretament a un indret anomenat Els Pins d'en Sellarés, proper a l'Ermita de Santa Tecla, en el qual s'han trobat nombroses restes d'assentaments rurals romans, tant d'època tardo-republicana com imperial (41° 18' N - 1° 38' E), encara que, tot s'ha de dir, no existeix unanimitat a l'hora de fixar la seva ubicació²¹⁰. El nom d'*Antistiana* (*Vicarell. I -Antistianam, II i III -Antistiana-* i

²⁰⁴ En efecte, és molt probable que el límit entre els territoris de les colònies de *Tarraco* i de *Barcino* es trobés a Martorell, a la *mansio Ad Fines*, i, més concretament, a l'arc del Pont del Diabla. La similitud amb una *mansio* homònima del sud peninsular, la qual indica clarament la presència d'un límit administratiu, reforçaria aquesta hipòtesi (*It. Ant.* 426,6 i 427,1-2; *Rav.* 317, 16-19). Veure: E. Albertini, *Les divisions administratives de l'Espagne romane*, París 1923, pp. 39-40; J.M. Roldán Hervás, *Itineraria Hispana. Fuentes antiguas para el estudio de las vías romanas en la Península Ibérica*, Valladolid 1975, pp. 50, 120 i 237; G. Fabrè, M. Mayer i I. Rodà, “À propos du Pont de Martorell: La participation de l'armée à l'aménagement du réseau routier de la tarraconaise orientale sous Auguste”, *Epigraphie Hispanique. Problèmes du Méthode et d'Édition*, París 1984, p. 284; M.L. Cortijo Cerezo, *La administración territorial de la Bética romana*, Còrdova 1993, pp. 77-79 i 221.

²⁰⁵ F. Pallí, “La toponímia de la Via Augusta en Catalunya”, *Pyrenae*, 17-18 (1981-82), pp. 343-365; *Idem*, *La Via Augusta en Catalunya*, Bellaterra 1985, pp. 17-18.

²⁰⁶ B. Pedemonte, *Notes per a la història de la Baronia de Castellvell de Rosanes, Martorell, Abrera, Castellví de Rosanes, Castellbisbal, Sant Andreu de la Barca i Sant Esteve Sasrovires*, Barcelona 1929, p. 14 (nota 3); F. Pallí, “La toponímia de la Via Augusta en Catalunya”, *Pyrenae*, 17-18 (1981-82), pp. 343-365; *Idem*, *La Via Augusta en Catalunya*, Bellaterra 1985, p. 9.

²⁰⁷ J. André, “Les noms latins du chemin et de la rue”, *Revue des Études Latines*, XXVIII (1950), pp. 104-134.

²⁰⁸ G. Fabrè, M. Mayer i I. Rodà, “À propos du Pont de Martorell: La participation de l'armée à l'aménagement du réseau routier de la tarraconaise orientale sous Auguste”, *Epigraphie Hispanique. Problèmes du Méthode et d'Édition*, París 1984, pp. 282-283.

²⁰⁹ J. Guitart, “Quelques réflexions sur les caractéristiques de l'enceinte Augustéenne de Barcino (Barcelone)”, *Les enceintes augustéennes dans l'occident romain (Nîmes, 1985)*, Nîmes 1987, pp. 125-127.

²¹⁰ Existeix una gran controvèrsia entorn a la ubicació de la *mansio Antistiana*. N'hi han hipòtesis que la situen a Olèrdola, a Vilafranca del Penedès, a La Bisbal del Penedès, a La Llacuneta, a Banyeres del Penedès, a La Granada, a Sant Cugat Sescarrigues i, fins i tot, a Vilanova i La Geltrú (com G. Arias que la localitza a un lloc anomenat Torre Veguer, immediatament al nord de Vilanova i La Geltrú). La hipòtesi més probable, defensada per P. Giró, F. Pallí, A. Tovar o J. Estrada (aquest darrer en un principi es decantava per localitzar-la vers Vilafranca del Penedès), és probablement aquella que situa aquesta *mansio* al costat de La Ràpita. Veure: P. Giró, “Identificación de algunas vías romanas en el Penedés”, *Actas y Comunicaciones de la I Asamblea Intercomarcal de Investigadores del Penedés y la Conca de Odena*, Martorell 1950, pp. 119-120 (reed. a *Recull de l'obra dispersa de l'arqueòleg Pere Giró Romeu*, Vilafranca del Penedès 1985, pp. 65-88); J.M. Roldán Hervás, *Itineraria Hispana. Fuentes antiguas para el estudio de las vías romanas en la Península Ibérica*, Valladolid 1975, p. 213; F. Pallí, *La Via Augusta en Catalunya*, Bellaterra 1985, pp. 155-156; G. Arias, “Itinerarios romanos del Pirineo a Tarragona”, *Repertorio de caminos de la Hispania romana*, G. Arias (ed.), Càdis 1987, p. 411 (original publicat al *Miliario Extravagante*, núm. 14, gener 1968); J. Estrada, “Itinerari dels Vasos Apol·linars en el trajecte de Granollers a Tarragona”, *Jornades Internacionals d'Arqueologia Romana. De les estructures indígenes a l'organització provincial romana de la Hispania Citerior*, Documents de Treball, Granollers 1987, pp. 344-345 (també publicat a *Ítaca. Annexos*, I, Barcelona 1998); *Idem*, “El itinerario de los Vasos Apolinaros en el trajecto de Girona a

IV -*Antestiana*; *It. Ant.* 398, 6 -*Antistiana*; *Rav.* IV, 42, 303, 11 -*Antistiana*- i V, 3, 342, 3 -*Ancistiano*; *Guido.*, 81, 514, 18 -*Ancistiana*) sembla derivar de l'existència a la zona d'un *fundus* pertanyent a un *Antistius* o *Antistianus*, la qual cosa ens podria estar documentant la presència a territori català de la prestigiosa *gens Antistia*, de categoria senatorial, corroborant les dades atorgades per algunes fonts literàries antigues com **Florus** (*Epit.* II, 33, 51), **Veleius Paterculus** (*Hist. rom.* II, 90), **Plutarc** (*Caes.* 5) i **Suetoni** (*Caes.* 7) i per l'epigrafia (RIT 507). Hem de tenir en compte, que els *Antistii*, estigueren íntimament relacionats amb els territoris hispànics, doncs alguns dels seus membres ocuparen càrrecs de govern en ells. Per exemple, sabem que *Caius Antistius Vetus* fou *pro praetor Hispania Ulterioris* l'any 69-68 a.C., i que sota el seu comandament va servir el mateix Cèsar com a *quaestor*, i que el seu fill homònim va arribar a ser cònsol *suffectus* l'any 30 a.C.²¹¹.

• **Stabulum Novum (L'Arboç, Baix Penedès, Tarragona)**. Aquesta *mansio*, situada entre *Antistiana* i *Palfuriana* i que només apareix a un dels *itineraria* antics, concretament, a l'*Itinerari Antoní* (*It. Ant.* 390, 6 i 433, 3 -*Stabulo Novo*), sembla que s'ha d'ubicar a L'Arboç, probablement, al lloc conegut com el "Solar Roig" (41° 15' N - 1° 36' E), tot i que, a l'igual que en el cas anterior, s'han proposat també altres localitzacions i, ara per ara, resulta impossible poder precisar amb total rotunditat la seva ubicació concreta²¹². El seu nom, purament funcional, significa "mansió nova" i la diferenciaria d'una *mansio* anterior, més antiga, que es trobaria molt a prop, possiblement *Antistiana*, situada a només cinc milles. A la zona de L'Arboç, Bellvei i Santa Oliva, s'ha constatat la significativa presència del mot llatí *calciata*, "calçada" (molt utilitzat a la documentació medieval a partir del s. X, però que fa referència a una ruta més antiga i empedrada), concretament, als topònims "Les Calçades" (Bellvei-L'Arboç) i "Camí de les Calçades" (Bellvei-Santa Oliva), que, en efecte, ens podrien estar reflectint el pas de l'antiga via²¹³. Al respecte, cal assenyalar que a les comarques tarragonines, només s'ha documentat el mot "via", l'utilitzat

---

Tarragona", *Voies romaines du Rhône à l'Èbre: Via Domitia et Via Augusta*, G. Castellvi, J.-P. Comps, J. Kotarba i A. Pezin (dirs.), Documents d'Archéologie Française, 61, París 1997, p. 155; A. Tovar, *Iberische Landeskunde. Tarraconensis*, III, Baden-Baden 1989, pp. 450-451; G. Castellvi, J.-P. Comps, J. Kotarba i A. Pezin (dirs.), *Voies romaines du Rhône à l'Èbre: Via Domitia et Via Augusta*, Documents d'Archéologie Française, 61, París 1997, p. 134.

²¹¹ P. Giró, "Identificación de algunas vías romanas en el Penedés", *Actas y Comunicaciones de la I Asamblea Intercomarcal de Investigadores del Penedés y la Conca de Ódena*, Martorell 1950, pp. 110-127 (reed. a *Recull de l'obra dispersa de l'arqueòleg Pere Giró Romeu*, Vilafranca del Penedès 1985, pp. 65-88); J.M. Roldán Hervás, *Itineraria Hispana. Fuentes antiguas para el estudio de las vías romanas en la Península Ibérica*, Valladolid 1975, p. 213; F. Pallí, *La Via Augusta en Catalunya*, Bellaterra 1985, pp. 155-156; J. Pons, "Propietats agràries d'itèlics a Catalunya: consideracions a l'entorn de les mansions de la Via Augusta que duen el sufix -ana", *Pyrenae*, 21 (1985), p. 130; G. Arias, "Itinerarios romanos del Pirineo a Tarragona", *Repertorio de caminos de la Hispania romana*, G. Arias (ed.), Càdis 1987, pp. 407-412 (original publicat al *Miliario Extravagante*, núm. 14, gener 1968); A. Tovar, *Iberische Landeskunde. Tarraconensis*, III, Baden-Baden 1989, pp. 450-451; AA.VV., *Tabula Imperii Romani. Tarraco-Baliares*, CSIC, Madrid 1997, p. 35; G. Castellvi, J.-P. Comps, J. Kotarba i A. Pezin (dirs.), *Voies romaines du Rhône à l'Èbre: Via Domitia et Via Augusta*, Documents d'Archéologie Française, 61, París 1997, pp. 133-134.

²¹² Aquesta *mansio* ha estat situada al solar Roig de L'Arboç per **F. Pallí** (seguint la proposta d'investigadors com **A. Schulten** o **G. Arias**, que ja la situaven a L'Arboç, en contra de l'opinió que la localitzava més vers la costa, prop de Cubelles), a *El Vendrell* per **A. Tovar** o, fins i tot, segons l'opinió dels partidaris de fer passar la via romana per les costes del Garraf, a Calafell, com indica **P. Giró**, o a Sitges, tal i com defensen, per exemple, **J.M. Roldán Hervás** i **F. Pallarés**. Veure: P. Giró, "Identificación de algunas vías romanas en el Penedés", *Actas y Comunicaciones de la I Asamblea Intercomarcal de Investigadores del Penedés y la Conca de Ódena*, Martorell 1950, pp. 110-127 (reed. a *Recull de l'obra dispersa de l'arqueòleg Pere Giró Romeu*, Vilafranca del Penedès 1985, pp. 65-88); *Idem*, "Notas de arqueología de Cataluña y Baleares", *Ampurias*, XXX (1968), pp. 326-330; J.M. Roldán Hervás, *Itineraria Hispana. Fuentes antiguas para el estudio de las vías romanas en la Península Ibérica*, Valladolid 1975, pp. 268-269; F. Pallarés, "La topografía i els orígens de la Barcelona romana", *Cuadernos de Arqueología e Historia de la Ciudad*, XVI (1975), pp. 5-48 (trad. de l'article "La topografía e le origini di Barcelona romana", aparegut a *Omaggio a Fernand Benoît*, IV, *Rivista di Studi Liguri*, XXXVI, 1970, pp. 63-102); J. Casas, "Vías romanas en Cataluña", *Revista de Arqueología*, 7 (1981), p. 10; G. Fabré, M. Mayer i I. Rodà, "À propos du Pont de Martorell: La participation de l'armée à l'aménagement du réseau routier de la tarraconaise orientale sous Auguste", *Epigraphie Hispanique. Problèmes du Méthode et d'Édition*, París 1984, pp. 282-288; F. Pallí, *La Via Augusta en Catalunya*, Bellaterra 1985, pp. 76 i 156; G. Arias, "Itinerarios romanos del Pirineo a Tarragona", *Repertorio de caminos de la Hispania romana*, G. Arias (ed.), Càdis 1987, pp. 409 i 412 (original publicat al *Miliario Extravagante*, núm. 14, gener 1968); A. Tovar, *Iberische Landeskunde. Tarraconensis*, III, Baden-Baden 1989, p. 460; AA.VV., *Tabula Imperii Romani. Tarraco-Baliares*, CSIC, Madrid 1997, p. 146; G. Castellvi, J.-P. Comps, J. Kotarba i A. Pezin (dirs.), *Voies romaines du Rhône à l'Èbre: Via Domitia et Via Augusta*, Documents d'Archéologie Française, 61, París 1997, p. 134.

²¹³ F. Pallí, "La toponimia de la Via Augusta en Catalunya", *Pyrenae*, 17-18 (1981-82), pp. 343-365; *Idem*, *La Via Augusta en Catalunya*, Bellaterra 1985, p. 10.

veritablement pels romans, al topònim “Mas de Via”, detectat a L’Aldea (Tortosa), és a dir, fora del marc geogràfic del nostre estudi²¹⁴.

• **Palfuriana (El Vendrell, Baix Penedès, Tarragona).** Sembla que es trobava entre El Vendrell i la costa, a Altafulla, Creixell o Roda de Berà (41° 13’ N - 1° 32’ E), uns vint-i-cinc quilòmetres a l’est de Tarragona²¹⁵. Dins aquesta zona s’han evidenciat nombroses restes d’assentaments rurals romans i, a més, es conserva un tram de camí romà empedrat, conegut amb el topònim de “Camí de la França”, al costat del qual es van trobar els mil·liaris d’El Vendrell i de Sant Vicenç de Calders. Una mica més enllà, a l’àrea d’Altafulla Torredembarra, trobem el topònim “Camí Fondo” que fa referència a la situació topogràfica de la via romana en aquesta zona i ens documenta el seu pas²¹⁶. Aquesta *mansio* es trobava a un lloc estratègic, on la *Via Augusta* arribava a les costes de tarragonines després d’haver creuat el Penedès. El nom de la *mansio*, *Palfuriana* (*Vicarell. I -Palfurianam*, II, III i IV -*Palfuriana*; *It. Ant.* 398, 7 -*Palfuriana*; *Rav.* IV, 42, 303, 12 -*Palturia-* i V, 3, 342, 4 -*Palturiana*; *Guido.* 81, 514, 19 -*Palturiana*), indica “propietat de *Palfurius*”, nom que apareix a l’epigrafia hispànica, i que, en opinió **M. Cortés López**²¹⁷, derivaria del nom d’un membre de la classe senatorial, Marc Palfuri Sura, citat per **Suetoni** (*Domit.*, 13), **Juvenal** (*Sat.* IV, 53) i, possiblement, pel filòsof estoic **Epíctet** (*Dissertationes ab Arriano Digestae*, III, 17, 4)²¹⁸. La identificació de la *mansio Palfuriana* amb el senador Marc Palfuri Sura, va portar a **J. Pons** a plantejar una relació de parentesc entre la senatorial *gens Palfuria* i el també senador i tres vegades cònsol Luci Licini Sura²¹⁹, a qui, tradicionalment, s’atribueix la construcció de l’Arc de Berà (1.13.3.)²²⁰, a partir de la coincidència geogràfica entre l’arc i un *praedium* dels *Palfurii* i la concomitància entre els *cognomina* d’ambdós senadors²²¹. **Pons** considerava probable que Luci Licini Sura, el qual adquirí els màxims honors durant l’època de Trajà (98-117 d.C.), hagués heretat el *fundus* dels *Palfurii*, després de la mort de Marc Palfuri Sura, que fou disposada per l’emperador Nerva (96-98 d.C.) a causa de les seves intrigues i conspiracions²²². Sens dubte, és important constatar, gràcies als Vasos de

²¹⁴ F. Pallí, “La toponímia de la Via Augusta en Catalunya”, *Pyrenae*, 17-18 (1981-82), pp. 343-365; *Idem*, *La Via Augusta en Catalunya*, Bellaterra 1985, p. 10.

²¹⁵ J.M. Roldán Hervás, *Itineraria Hispana. Fuentes antiguas para el estudio de las vías romanas en la Península Ibérica*, Valladolid 1975, p. 257; F. Pallí, *La Via Augusta en Catalunya*, Bellaterra 1985, pp. 156-157; G. Arias, “Itinerarios romanos del Pirineo a Tarragona”, *Repertorio de caminos de la Hispania romana*, G. Arias (ed.), Càdis 1987, p. 411 (original publicat al *Miliario Extravagante*, núm. 14, gener 1968); A. Tovar, *Iberische Landeskunde. Tarraconensis*, III, Baden-Baden 1989, p. 460; AA.VV., *Tabula Imperii Romani. Tarraco-Baliares*, CSIC, Madrid 1997, p. 115. Alguns ubiquen la *mansio Palfuriana* a l’anomenat Hostal del Garrofer, prop de l’estació de Sant Viçens de Calders. Veure: J. Estrada, “Itinerari dels Vasos Apol·linars en el trajecte de Granollers a Tarragona”, *Jornades Internacionals d’Arqueologia Romana. De les estructures indígenes a l’organització provincial romana de la Hispania Citerior*, Documents de Treball, Granollers 1987, p. 345 (també publicat a *Itaca. Annexos*, I, Barcelona 1998); *Idem*, “El itinerario de los Vasos Apolínares en el trayecto de Girona a Tarragona”, *Voies romaines du Rhône à l’Èbre: Via Domitia et Via Augusta*, G. Castellvi, J.-P. Comps, J. Kotarba i A. Pezin (dirs.), Documents d’Archéologie Française 61, París 1997, p. 155; G. Castellvi, J.-P. Comps, J. Kotarba i A. Pezin (dirs.), *Voies romaines du Rhône à l’Èbre: Via Domitia et Via Augusta*, Documents d’Archéologie Française, 61, París 1997, p. 134.

²¹⁶ F. Pallí, *La Via Augusta en Catalunya*, Bellaterra 1985, p. 11.

²¹⁷ M. Cortés López, *Diccionario Geográfico histórico de la España Antigua Tarraconense, Bética y Lusitania*, vol. III, Madrid 1836, p. 271.

²¹⁸ A. Caballos, *Los senadores hispanoromanos y la romanización de Hispania (siglos I-III)*, I. *Prosopografía* (2 vols.), vol. 1, Écija 1990, pp. 184-185 (núm. 103).

²¹⁹ A. Caballos, *Los senadores hispanoromanos y la romanización de Hispania (siglos I-III)*, I. *Prosopografía* (2 vols.), vol. 1, Écija 1990, pp. 183-193 (núm. 103).

²²⁰ J. Pons, “Propietats agràries d’itàlics a Catalunya: consideracions a l’entorn de les mansions de la Via Augusta que duen el sufix -ana”, *Pyrenae*, 21 (1985), pp. 129-139; *Idem*, *Territori i societat a Catalunya (dels inicis al Baix Imperi)*, Edicions 62, Barcelona 1994, pp. 123-124 i 157.

²²¹ J. Pons, “Propietats agràries d’itàlics a Catalunya: consideracions a l’entorn de les mansions de la Via August que duen el sufix -ana”, *Pyrenae*, 21 (1985), p. 134.

²²² J. Pons, “Propietats agràries d’itàlics a Catalunya: consideracions a l’entorn de les mansions de la Via August que duen el sufix -ana”, *Pyrenae*, 21 (1985), p. 136.

*Vicarello*²²³, la presència d'una *mansio Palfuriana*, als inicis del govern d'August, que, en definitiva, ens indica l'existència d'un *praedium* o *fundus* de la *gens Palfuria* a vint-i-cinc quilòmetres al nord-est de *Tarraco*. Per a **X. Dupré**, el caràcter senatorial dels *Palfurii* i l'extensió d'una propietat rural d'aquesta família, que havia d'estar en relació amb la riquesa que corresponia a un senador, permet deduir que, possiblement, l'Arc de Berà fos erigit en terres que eren o havien estat de la *gens Palfuria* i, per tant, s'hauria de pensar en l'adquisició, total o parcial, d'aquesta propietat per part d'un tal *Lucius Licinius Sura*, fill de *Lucius*, pertanyent a la tribu *Sergia*, que va morir al darrer quart del s. I a.C.²²⁴. Més que una adquisició per compra-venda, hauríem de pensar, segons **Dupré**, en algun tipus de lligam parentesc, basant-se en la coincidència del *cognomen*, de la que ja ens parlava **Pons**²²⁵. El susdit personatge, avantpassat homònim del gran senador de l'època de Trajà, pot ser identificat, hipotèticament, amb el *praefectus* de *duumvir* de l'any 39 a.C. de la *colonia Victrix Iulia Lepida/Celsa* (actual Velilla de Ebro, Saragossa), que, possiblement, va emigrar a *Tarraco*, la capital provincial, a principis del govern d'August²²⁶. Els casos d'homonímia coneguts en època romana són realment nombrosos i no constitueixen quelcom d' excepcional. Segons **Dupré**, l'Arc de Berà fou construït per disposició testamentària d'aquest personatge d'època augustiana²²⁷, quadrant perfectament amb la cronologia de finals del s. I a.C., que el mateix **Dupré** atribueix al monument a partir de l'anàlisi estilística dels seus elements arquitectònics, bàsicament quatre capitells originals, i de l'estudi epigràfic de la seva inscripció²²⁸.

• **Tarracone (Tarragona, Tarragonès, Tarragona)**. Aquesta *mansio* s'identifica sense discussions amb *Tarraco* (41° 7' N - 1° 15' E), la capital de la *Hispania Citerior*, que va constituir un important nus de comunicacions, doncs era creuada per la *Via Augusta* i d'ella sortia la *Via de Italia in Hispanias* o *Via Aurelia*, és a dir, la via que anava de *Tarraco* a *Ilerda*, a la qual es van referir **Cèsar**, a mitjans del s. I a.C. (**Cèsar**, *B.C. I*, 73, 2), i el poeta bilbilà **Marcial**, ja a la segona meitat del s. II d.C. (**Marcial**, *Epigr.* X, 104, 1-7), i que, segons **Estrabó**, mesurava quatre-cents seixanta estadis entre aquestes dues localitats (**Estrabó**, *Geogr.* III, 4, 10) (*Vicarell. I -Tarraconem*, II, III i IV -*Tarracona*; *It. Ant.* 391, 396, 2, 399, 1, 448, 3 i 452, 5 -*Tarracone*; *Rav.* IV, 42, 303, 13 -*Tarsagona*, IV, 43, 309, 1-2 -*Tarsagonam*- i V, 3, 342, 5 -*Tarraconem*; *Guido.* 81, 514, 20 -*Terragona*)²²⁹.

²²³ Sobre la cronologia dels Vasos de Vicarello veure: J. Heurgon, "La date des gobelets de Vicarello", *Révue des Études Anciennes*, LIV (1952), pp. 39-50.

²²⁴ X. Dupré, *L'arc romà de Berà (Hispania Citerior)*, Monografies de la Secció Històrico-arqueològica, III, Barcelona 1994, pp. 234-244.

²²⁵ X. Dupré, *L'arc romà de Berà (Hispania Citerior)*, Monografies de la Secció Històrico-arqueològica, III, Barcelona 1994, p. 255.

²²⁶ A. Caballos, *Los senadores hispanoromanos y la romanización de Hispania (siglos I-III)*, I. *Prosopografía* (2 vols.), vol. 1, Écija 1990, pp. 188-189 (núm. 103).

²²⁷ X. Dupré, *L'arc romà de Berà (Hispania Citerior)*, Monografies de la Secció Històrico-arqueològica, III, Barcelona 1994, p. 244.

²²⁸ X. Dupré, *L'arc romà de Berà (Hispania Citerior)*, Monografies de la Secció Històrico-arqueològica, III, Barcelona 1994, p. 231; X. Dupré, "Els capitells corintis de l'Arc de Berà", *Empúries*, 45-46 (1983-1984), Barcelona 1987, pp. 308-315 (també publicat a *Forum* 6, Tarragona 1986).

²²⁹ J.M. Roldán Hervás, *Itineraria Hispana. Fuentes antiguas para el estudio de las vías romanas en la Península Ibérica*, Valladolid 1975, p. 257; F. Pallí, *La Via Augusta en Catalunya*, Bellaterra 1985, pp. 156-157; J. Massó, "La Via Augusta al seu pas per la Costa Daurada. Fixació del Tram Tàrraco-Tria Càpita", *XXIX Assemblea Intercomarcal d'Estudiosos (Sitges, 1984)*, Sitges 1985, pp. 111-119; *Idem*, "Notas sobre un miliario desaparecido de la vía Augusta, entre las mansiones de Tarraco y Oleastrum", *Simposio La red viaria en la Hispania Romana (Tarazona, 24-26 de septiembre de 1987)*, Institución Fernando El Católico, Saragossa 1990, pp. 347-354; J. Estrada, "Itinerari dels Vasos Apol·linars en el trajecte de Granollers a Tarragona", *Jornades Internacionals d'Arqueologia Romana. De les estructures indígenes a l'organització provincial romana de la Hispania Citerior*, Documents de Treball, Granollers 1987, p. 345 (també publicat a *Itaca. Annexos*, I, Barcelona 1998); A. Tovar, *Iberische Landeskunde. Tarraconensis*, III, Baden-Baden 1989, pp. 453-460; AA.VV., *Tabula Imperii Romani. Tarraco-Baliares*, CSIC, Madrid 1997, pp. 150-154; G. Castellvi, J.-P. Comps, J. Kotarba i A. Pezin (dirs.), *Voies romaines du Rhône à l'Èbre: Via Domitia et Via Augusta*, Documents d'Archéologie Française, 61, París 1997, pp. 135-138.

• **Oleastrum (L'Hospitalet de l'Infant, Baix Camp, Tarragona).** Sembla que es trobava al costat del petit riu Llastres (hereu del seu nom)²³⁰, enfront de L'Hospitalet de l'Infant, localitat pertanyent al terme municipal de Vandellòs (49° 59' N - 0° 55' E). De fet, ha estat localitzat en aquesta zona, tot i que dintre del terme de Mont-roig del Camp, un jaciment d'època romana, de natura i cronologia imprecises, que s'ha relacionat hipotèticament amb aquesta *mansio* (2.17.2.). També existeixen notícies respecte a la possible existència d'un pont romà sobre el susdit curs fluvial, del qual, actualment, no queda cap vestigi²³¹. Només apareix citada a l'Itinerari d'Antoni, a quatre milles de la *mansio Sub Saltu*, que no cita aquest itinerari, fet que indica que a la via existirien aquestes dues opcions i que, al trobar-se tan properes ambdues *mansiones*, només era necessari citar una d'elles (*It. Ant.* 399, 2 -*Oleastrum*)²³². El nom de la *mansio* pot derivar-se del fet que s'ubicava a una zona productora d'oli, ja que el mot llatí *oleaster* significa "ullastre". Un indicador de la possible presència d'una *mansio* antiga en aquest lloc ho tenim en el fet que, durant els períodes medieval i modern, n'hagué un hospital junt a la via, probablement una continuació de l'antiga *mansio* romana, del qual deriva el topònim del poble actual, L'Hospitalet de l'Infant²³³. Estrabó parla de la ciutat d'*Oleastron* prop del riu Ebre, que podria correspondre a la *mansio Oleastrum* (Estrabó, *Geogr.* III, 4, 6).

• **Saltum o Sub Saltu (Coll de Balaguer, Baix Camp, Tarragona).** S'ubica al costat nord del Coll de Balaguer (40° 58' N - 0° 51' E), accident geogràfic que sembla marcar el límit sud de la *regio Kessetania* i del posterior *ager Tarraconensis* (Vicarell. I -*Sub*

²³⁰ F. Pallí, *La Via Augusta en Catalunya*, Bellaterra 1985, p. 13.

²³¹ B. Hernández Sanahuja, *Historia de Tarragona desde los más remotos tiempos hasta la época de la restauración cristiana*. Editada, anotada y continuada hasta nuestros días por D. Emilio Morera Llauredó, vol. I, Tarragona 1892, p. 173; Idem, "Ruinas del antiguo pueblo de Oleastrum", *Quaderns d'Història Local*, 1 (1991) (ed. a càrrec de J. Massó i J. Menchón de l'original publicat per la Real Academia de la Historia l'any 1865). Respecte a la hipotètica ubicació de la *mansio Oleastrum*, cal dir que, en efecte, s'han trobat vestigis d'estructures d'habitació d'època romana molt a prop del nucli urbà de L'Hospitalet de l'Infant (Vandellòs, Baix Camp), tot i que dins uns terrenys pertanyents al terme municipal de Mont-roig del Camp, un jaciment que ha estat batejat, significativament, amb el nom d'*Oleastrum* (2.17.2.). Però, la vinculació de la *mansio* en qüestió amb el lloc arqueològic que acabem d'esmentar, no ha estat l'única opinió que ha sorgit en relació amb aquesta problemàtica, tot i que sembla la més factible, i, per exemple, A. Schulten la va identificar amb el jaciment de La Pobla (2.17.4.), també dins el terme de Mont-roig del Camp. Veure: A. Schulten, *Cincuenta y cinco años de investigación en España*, Reus 1953, p. 73.

²³² J.M. Roldán Hervás, *Itineraria Hispana. Fuentes antiguas para el estudio de las vías romanas en la Península Ibérica*, Valladolid 1975, p. 254; J.G. Morote, "El trazado de la Via Augusta desde Tarracone a Carthagine Spartaria. Una aproximación a su estudio", *Saguntum*, 14 (1979), pp. 139-164 (resum de la Tesi de Llicenciatura *Aportación al estudio de las vías romanas en el País Valenciano*, València 1979); F. Pallí, *La Via Augusta en Cataluña*, Bellaterra 1985, pp. 157-158; J. Massó, "La Via Augusta al seu pas per la Costa Daurada. Fixació del Tram Tàrraco-Tria Càpita", *XXIX Assemblée Intercomarcal d'Estudiosos (Sitges, 1984)*, Sitges 1985, pp. 111-119; Idem, "Notas sobre un miliario desaparecido de la vía Augusta, entre las mansiones de Tarraco y Oleastrum", *Simposio La red viaria en la Hispania Romana (Tarazona, 24-26 de septiembre de 1987)*, Institución Fernando El Católico, Saragossa 1990, pp. 347-354; A. Tovar, *Iberische Landeskunde. Tarraconensis*, III, Baden-Baden 1989, p. 448; AA.VV., *Tabula Imperii Romani. Tarraco-Balíaes*, CSIC, Madrid 1997, pp. 112-113; G. Castellvi, J.-P. Comps, J. Kotarba i A. Pezin (dirs.), *Voies romaines du Rhône à l'Èbre: Via Domitia et Via Augusta*, Documents d'Archéologie Française, 61, París 1997, p. 138.

²³³ Les *mansiones*, que, lògicament, s'aixecaven junt als grans camins, doncs eren llocs de parada pels viatgers, han deixat una clara empremta toponímica de la seva existència. Les *mansiones* no foren un fenomen exclusiu d'època romana, i, per tant, els establiments romans es foren renovant al llarg del temps. En conseqüència, hem de concloure que els topònims de diferents èpoques ens estan informant de la reutilització de la ruta. Existeixen tot un seguit de localitats actuals que tenen com a denominador comú el mot "palau". El fet que es trobin a poca distància de l'antic traçat de la *Via Augusta*, fa pensar en una relació amb ella, constituint una mena de *mansiones* medievals. A Catalunya n'hi han diversos exemples i a la nostra zona d'estudi, en concret, hem detectat els microtopònims Mas Palau (1.17.3.), Mas d'en Palau (3.1.2.), Bosc del Mas d'en Palau (3.1.3.), Palau del Reig (3.6.1.), Cal Palatí (3.6.2.), El Palau de Reig de Baix (3.21.1.) i El Palau de Reig de Dalt (3.21.2.), que considerem molt dubtoses i que hem documentat, únicament, mitjançant una ràpida i poc rigorosa ullada al material cartogràfic emprat. També hem pogut localitzar al Camp de Tarragona diversos topònims referents a hostals i a hospitals, que aparegueren durant les èpoques medieval i moderna, i que, igualment, ens indiquen els punts per on va passar l'antic camí, com Els Hospitals (1.5.2.), Els Hostaletes (1.7.1.), L'Hospitalet de l'Infant (2.25.1.), L'Hospitalet (2.25.2.), Planes de L'Hospitalet (2.25.3.), Los Hospitals (2.28.2.), Pont de l'Hospitalet (3.12.1.) i Hostalet del Lladre (3.16.2.), que, sens dubte, fan referència a parades de vies de comunicació algunes de les quals podrien remuntar-se a temps antics i tenir els seus orígens a *mansiones* d'època romana com sembla que seria el cas de l'actual població de L'Hospitalet de l'Infant (consultar Mapa 11, Annex V). Veure: E. Fort i Cogull, "Els Hospitals del Coll de Balaguer", *Estudis d'Història Medieval*, III (1970), pp. 11-37; F. Pallí, "La toponímia de la Via Augusta en Catalunya", *Pyrenae*, 17-18 (1981-82), pp. 343-365; Idem, *La Via Augusta en Cataluña*, Bellaterra 1985, pp. 13-16; J. Massó, J. Jordana i E. Ramon, "La mansió romana d'Oleastrum i l'hospital medieval de L'Hospitalet de l'Infant", *XXXI Assemblée Intercomarcal d'Estudiosos*, L'Hospitalet de Llobregat 1986; R. Martí, "Palaus o almúnies fiscals a Catalunya i Al-Andalus", *Hommages à P. Bonnassie*, Toulouse (en premsa).

Saltum, II, II, IV -*Sub Saltu*; *Rav.* V, 3, 342, 6 -*Saltum*; *Guido.* IV, 42, 303, 14 -*Saguntum*, per una errada- i 81, 514, 21 -*Saltum*)²³⁴. El mot llatí *saltus* defineix perfectament el lloc on es trobava la *mansio* ja que significa, d'una banda, “regió de boscos i monts” i, d'altra, “penya-segat”, “pas de muntanya” o “un indret a través d'un bosc”. Cal remarcar que tenim constància de l'existència, durant les èpoques medieval i moderna, d'un hostel o hospital al costat mateix de la via, al seu pas pel Coll de Balaguer, segurament una continuació de la *mansio* romana original²³⁵.

Pel que fa a les *mansiones* de l'anomenada *Via de Italia in Hispanias* incloses dins el *territorium Tarraconensis*, una via que, com ja hem comentat, sortia de *Tarraco* remuntant el riu Francolí (en aquest sentit, el ja mencionat mil·liari d'El Morell constituiria un testimoni empíric prou evident), arribant a *Ilerda* i, després a *Caesaraugusta* i a altres ciutats de l'interior de la província, tenim documentades dues, tant a les fonts literàries antigues com a l'itinerari d'Antoní, tot i que la seva ubicació exacta resulta problemàtica i està sotmesa a debat (Fig. 39)²³⁶:

- **Ad Septimum Decium**, que s'ubicaria, possiblement, a Vilaverd (41° 21' N - 1° 17' E), per on la *Via de Italia in Hispanias* superava la Serralada Prelitoral Catalana per arribar a la plana ilerdense, tot i que **P. Carrillo Murcia** l'ha identificat amb la localitat de Vimbodí (*It. Ant.* 452, 4)²³⁷;

- i **Ad Novas**, que s'ha localitzat a Vinaixa (41° 25' N - 0° 59' E), població on s'han trobat dues columnes mil·liàries, tot i que autors com **P. Carrillo Murcia** prefereixen localitzar-la a La Floresta²³⁸. **Titus Livi** (*Ab Urb.* XXII, 21, 6) ens cita la *mansio Ad Novam Classem* al parlar d'aquesta via de penetració cap a l'interior de la península, que es podria correspondre amb la *mansio Ad Novas* de l'itinerari d'Antoní (*It. Ant.* 452, 3), anomenada *Nobas* a l'Anònim de Ràvena (*Rav.* IV 43, 309, 4)²³⁹.

²³⁴ J.M. Roldán Hervás, *Itineraria Hispana. Fuentes antiguas para el estudio de las vías romanas en la Península Ibérica*, Valladolid 1975, pp. 264-265; J.G. Morote, “El trazado de la Via Augusta desde Tarracone a Carthagine Spartaria. Una aproximación a su estudio”, *Saguntum*, 14 (1979), pp. 139-164 (resum de la Tesi de Llicenciatura *Aportación al estudio de las vías romanas en el País Valenciano*, València 1979); F. Pallí, *La Via Augusta en Cataluña*, Bellaterra 1985, p. 158; A. Tovar, *Iberische Landeskunde. Tarraconensis*, III, Baden-Baden 1989, p. 465; AA.VV., *Tabula Imperii Romani. Tarraco-Baliares*, CSIC, Madrid 1997, p. 147; G. Castelli, J.-P. Comps, J. Kotarba i A. Pezin (dirs.), *Voies romaines du Rhône à l'Èbre: Via Domitia et Via Augusta*, Documents d'Archéologie Française, 61, París 1997, p. 139.

²³⁵ E. Fort i Cogull, “Els Hospitals del Coll de Balaguer”, *Estudis d'Història Medieval*, III (1970), pp. 11-37; *Idem*, *El trànsit pel Coll de Balaguer. Del Perelló a l'Hospitalet de l'Infant*, Barcelona 1974, pp. 20-21.

²³⁶ B. Hernández Sanahuja, *Historia de Tarragona desde los más remotos tiempos hasta la época de la restauración cristiana*, vol. I, 2, Tarragona 1892, pp. 173 i 174; P. Carrillo Murcia, “La vía romana del Summo Pyreneo a Caesaraugusta”, *Seminario de Arte Aragonés*, III (1951), pp. 31-45; J.A. Pérez Almoguera, *La vía romana de Ilerda a Osca*, Barcelona 1974 (Tesi de Llicenciatura inèdita); G. Arias, “El triángulo Tarraco-Osca-Caesaraugusta”, *Repertorio de caminos de la Hispania romana*, G. Arias (ed.), Càdis 1987, pp. 412-424 (especialment pàgines 413-415) (original publicat al *Miliario Extravagante*, núm. 14, gener 1968); J. López Vilar, “Localització d'un tram de la Via Tàrraco-Ilerda al Puig Cabrer”, *Butlletí Arqueològic*, èp. V, 12 (1990), pp. 103-109. A més d'aquestes dues *mansiones*, es podria contemplar la possibilitat, a partir de la toponímia, d'un hipotètic punt de parada més de la *Via de Roma in Hispanias*. Aquest s'ubicaria, probablement, a l'actual localitat de La Masó, amb un topònim derivat del llatí *mansio* (“etapa del camí” o “lloc de descans”) i que es troba molt a prop del lloc per on devia passar l'antiga via romana que unia *Tarraco* i *Ilerda* (tot i que també podria derivar de l'àrab *Mazhúd*, nom propi de persona). Al respecte, resulta igualment interessant el topònim de la població de Nulles, derivat del llatí *ad novulas*, referint-se a unes edificacions noves bastides sobre unes restes anteriors, i que ha fet que es consideri la possibilitat de l'existència en aquest indret d'un punt de parada, una *mansio*, pertanyent a una de les vies romanes que penetraven vers l'interior.

²³⁷ P. Carrillo Murcia, “Via romana del Summo Pyreneo a Caesaraugusta”, *Seminario de Arte Aragonés*, III (1951), pp. 31-45; J.M. Roldán Hervás, *Itineraria Hispana. Fuentes antiguas para el estudio de las vías romanas en la Península Ibérica*, Valladolid 1975, p. 267; F. Pallí, *La Via Augusta en Cataluña*, Bellaterra 1985, p. 148; A. Tovar, *Iberische Landeskunde. Tarraconensis*, III, Baden-Baden 1989, p. 452; AA.VV., *Tabula Imperii Romani. Tarraco-Baliares*, CSIC, Madrid 1997, pp. 31-32; R.J.A. Talbert (ed.), *Barrington Atlas of the Greek and Roman World*, Oxford 2000, p. 25.

²³⁸ P. Carrillo, “Via romana del Summo Pyreneo a Caesaraugusta”, *Seminario de Arte Aragonés*, III (1951), pp. 31-45.

²³⁹ J.M. Roldán Hervás, *Itineraria Hispana. Fuentes antiguas para el estudio de las vías romanas en la Península Ibérica*, Valladolid 1975, p. 252; F. Pallí, *La Via Augusta en Cataluña*, Bellaterra 1985, p. 148; A. Tovar, *Iberische Landeskunde. Tarraconensis*, III, Baden-Baden 1989, p. 414; AA.VV., *Tabula Imperii Romani. Tarraco-Baliares*, CSIC, Madrid 1997, pp. 31; R.J.A. Talbert (ed.), *Barrington Atlas of the Greek and Roman World*, Oxford 2000, p. 25.

Abans de finalitzar, hauríem d'incidir en el fet que no totes les *mansiones* tenien la mateixa importància i categoria. Sabem que existia una jerarquia entre elles i que, lògicament, aquelles ubicades a grans ciutats com *Barcino* o *Tarraco*, gaudiren d'una consideració més elevada. En aquest sentit, s'ha d'assenyalar que ni els Vasos de *Vicarello*, ni l'Itinerari d'Antoní, ni la *Tabula Peutingeriana*, ni l'Anònim de Ràvena, indicaven les categories de les diferents *mansiones*, però sabem de l'existència d'aquestes per l'Itinerari Burdigalense, una font que no abasta l'actual territori català, en la qual s'estableix la diferència, de major a menor, entre *ciuitates*, *mansiones* i *mutationes* (aquestes últimes serien simplement llocs de rellevament de cavalleries i de descans eventual).

També hauríem d'afegir que les *mansiones* podien tenir noms de procedència molt diversa: noms d'origen pre-romà, com en el cas de la mateixa *Tarraco*; noms de lloc o antropònims, com *Antistiana* o *Palfuriana*; noms de caràcter geogràfic, com *Ad Fines* o *Sub Saltu*; noms relacionats amb la vegetació de la zona, com *Oleastrum*; o noms referents a les característiques de la *mansio* en qüestió, com *Stabulo Novo*.

Per últim, només ens restaria per destacar l'equilibri existent en relació a les distàncies existents entre les diferents *mansiones*, tot i que les seves respectives ubicacions puguin semblar, a primera vista, aleatòries²⁴⁰.

4.- EVOLUCIÓ DEL POBLAMENT INDÍGENA AL CAMP DE TARRAGONA I LA SEVA INTEGRACIÓ EN EL MÓN ROMÀ (ss. III-I a.C.). ANÀLISI I INTERPRETACIÓ DE LES DADES ARQUEOLÒGIQUES.

Al llarg del present capítol, ens intentarem aproximar a l'evolució del poblament indígena a l'*hinterland* de Tarragona durant l'època tardo-republicana romana (o Ibèric Final)²⁴¹. Per a realitzar aquesta tasca, hem procurat recollir la màxima quantitat de dades que ens ha estat possible sobre cadascun dels jaciments constats a la nostra àrea d'estudi amb cronologies compreses entre l'Ibèric Ple i el període imperial, una informació que apareix sintetitzada a l'Annex I del present treball, en el qual es recull l'inventari de jaciments i es procedeix al seu comentari individualitzat²⁴².

Per a la confecció del present apartat, hem utilitzat, bàsicament, les dades extretes de la Carta Arqueològica del Servei d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya i de les memòries arqueològiques elaborades per l'equip anglo-català d'investigadors dirigit per **S.J. Keay**, del Departament d'Arqueologia de la *Southampton University*, que va realitzar, a

---

²⁴⁰ F. Pallí, *La Via Augusta en Catalunya*, Bellaterra 1985, pp. 161-162.

²⁴¹ Hem optat per utilitzar les denominacions "tardo-republicà" i, especialment, "ibèric final" per a referir-nos a la darrera fase de desenvolupament de la civilització ibèrica. Amb la primera, volem remarcar la significació que tingué la intervenció romana sobre els afers indígenes, mentre que, amb la segona, la que utilitzem més sovint, volem destacar la importància de l'element indígena enfront del romà, doncs, en definitiva, fou el protagonista de les transformacions esdevingudes, tot i que aquestes foren induïdes per l'acció de Roma. A la bibliografia trobem altres denominacions, com "ibèric tardà", "romà republicà" o, el més habitual, "ibero-romà", aquesta darrera la més correcta segons **J. Sanmartí**, doncs reflectiria perfectament el fet que es tractés d'un període en el qual coexistiren dins un mateix territori dos sistemes culturals diferents, però que des de la nostra perspectiva resulta bastant ambigu. Veure: J. Sanmartí, "El món ibèric de la plenitud a la dissolució (segles II-I aC)", *II Curs d'Història Monetària d'Hispania. La moneda en la societat ibèrica* (Barcelona, 26-27 de novembre de 1998), Barcelona 1998, p. 9.

²⁴² A l'Annex I es recullen les fitxes de cadascun dels jaciments, informació que es véu complementada per un important aparell gràfic (Annex II, Mapes 1-6). Concretament, s'han realitzat sis mapes, un que engloba la totalitat dels jaciments detectats (Mapa 1) i cinc més que corresponen a cadascuna de les fases cronològiques determinades al Capítol 4 de la Part III del present treball, els quals ens permeten observar d'una manera gràfica i directa els canvis experimentats pel patró d'assentament al Camp de Tarragona durant el període tardo-republicà romà (o Ibèric Final) (Mapes 2-6). Per a superposar totes les dades arqueològiques obtingudes, hem utilitzat, fonamentalment, una detallada base cartogràfica especialment representada per mapes topogràfics d'escala 1:25.000 i, sobretot, pels comarcals 1:50.000. A nivell conceptual, donada la novetat que suposava per a nosaltres el treballar amb materials cartogràfics de precisió, hem consultat les aclaridores obres de **F. Vázquez Maure** i **J. Martín López**, que ens han servit magníficament com a introducció al complicat treball cartogràfic: F. Vázquez Maure i J. Martín López, *Vocabulario de términos geográficos*, Instituto Geográfico Nacional, Madrid 1987; *Idem, Lectura de Mapas*, Ministerio de Obras Públicas y Urbanismo, Instituto Geográfico Nacional, Madrid 1987 (reed. Madrid 1993).

finals dels anys 80 i principis dels 90, tot un seguit de campanyes de prospecció arreu de l'ager *Tarraconensis*, amb especial incidència sobre les comarques del Tarragonès i de l'Alt Camp, importants per aproximar-se a l'evolució del poblament al territori tarragoní i als efectes que tingué la colonització romano-itàlica tardo-republicana i que han aconseguit localitzar un gran nombre de nous assentaments, els resultats de les quals han estat divulgats també a diverses publicacions²⁴³. Tot i això, les dades obtingudes d'aquestes dues fonts d'informació fonamentals han estat contrastades amb les aconseguides a partir de la lectura de la diversa bibliografia arqueològica existent sobre els jaciments tardo-republicans localitzats al Camp de Tarragona, la qual cosa ens ha portat, en no poques ocasions, a diferir notablement de les conclusions contemplades per la Carta Arqueològica i per **Keay**, pel que fa, tant a la natura com a la cronologia dels jaciments.

Hem optat per establir un total de cinc períodes, d'aproximadament cinquanta anys cadascun, doncs, donada la manca de dades, ha estat impossible més precisió i fixar períodes més ajustats, dins els quals hem anant agrupant cadascun dels jaciments segons els materials arqueològics que s'han pogut constatar en ells, una tasca extremadament difícil si tenim en compte que la gran majoria dels jaciments no han estat excavats, sinó simplement prospectats i alguns fa molt temps, la qual cosa significa treballar amb dades insegures i confuses que dificulten enormement l'estudi individualitzat de cada jaciment i la definició de la seva natura i cronologia, fonamentals per a poder arribar a conèixer i a comprendre l'evolució de l'hàbitat al nostre territori durant el període tardo-republicà o ibèric final (Gràfiques 1 i 2).

- Dins el primer període establert, **L'Ibèric Ple (ss. IV-III a.C.)**, hem agrupat, lògicament, els jaciments amb materials, segons la Carta Arqueològica i la bibliografia consultada, que indiquen cronologies de l'Ibèric Ple, és a dir, ceràmica àtica i proto-campaniana (dels tallers de les Petites Estampilles, de Nikia-Iwn, de Roses, de les Tres Palmetes Radials, etc...), produccions típiques dels darrers moments de l'època ibèrica plena, juntament amb fragments d'àmfores púniques, massaliotes i greco-itàliques i, pel que fa a les produccions pròpiament indígenes, de ceràmica ibèrica a mà o a torn i de peces típiques, com el *guttus*.

- A la segona etapa cronològica definida, **Finals del s. III a.C. i primera meitat del s. II a.C.**, que correspon al primer moment de l'actuació romana, hem englobat els jaciments amb evidències cronològiques d'ocupació compreses entre les darreries del s. III a.C. i mitjans del s. II a.C. Ens hem fixat, quan les dades recollides ens ho han permès, en la presència de campaniana A "antiga", doncs és una època caracteritzada per l'arribada d'aquestes produccions itàliques (especialment de les formes Lamboglia 23, 28 i 42), i d'àmfores greco-itàliques i púniques, tant cartagineses com eivissenques (sobretot, de les formes PE-12, 13 i 14).

- Dins el tercer període concretat, **Segona meitat del s. II a.C.**, moment en què s'intensifica la intervenció de Roma, s'han considerat tots aquells jaciments en els quals s'ha detectat la presència de campanianes A de variant "mitjana", les quals, malauradament, ofereixen datacions massa amples (especialment, les formes Lamboglia 31, 36 i 68), campanianes B (que comencen a arribar a Empúries vers el 125 a.C., tot i que en menors proporcions que la campaniana A, però que anirà guanyant importància)²⁴⁴ i àmfores itàliques

²⁴³ S.J. Keay, "The impact of the foundation of Tarraco upon the indigenous settlement pattern of the ager *Tarraconensis*", *I Jornades Internacionals d'Arqueologia Romana. De les estructures indígenes a l'organització provincial romana de la Hispania Citerior*, Granollers 1987, pp. 53-58; S.J. Keay, J.M. Carreté i M. Millet, "Ciutat i camp en el món romà: prospeccions a l'ager *Tarraconensis*", *Tribuna d'Arqueologia 1988-1989*, pp. 121-129; *Idem*, *A Roma Provincial Capital and its Hinterland. The survey of the territory of Tarragona, Spain 1985-1990*, Journal of Roman Archaeology Supplementary Series Number Fifteen, Oxford 1995; VV.AA., *Anuari d'intervencions arqueològiques a Catalunya. Època romana. Antiguitat Tardana (Campanyes 1982-1989)*, Excavacions Arqueològiques a Catalunya, 1, Barcelona 1993, p. 263.

²⁴⁴ La cronologia de les ceràmiques de vernís negre evidenciada a Empúries, estudiades per **E. Sanmartí Greco**, encara continua constituint un element de datació fonamental. Veure: E. Sanmartí Greco, *La ceràmica campaniense de Emporion y Rhode*, I-II, Monografies Emporitanes, IV, Barcelona 1978.

Dressel 1A. També és habitual començar a trobar materials constructius romans, sobretot, *tegula-imbrex*.

- Al quart període cronològic establert, **Primera meitat del s. I a.C.**, hem agrupat els llocs arqueològics en els quals, a partir de les informacions recollides de les nostres fonts, s'han evidenciat campanianes B, que coexistiran amb les campanianes A "mitjanes" i "tardanes" fins al primer quart del s. I a.C., moment a partir del qual s'imposaren clarament²⁴⁵.

- A la cinquena i darrera etapa que hem establert, **Segona meitat del s. I a.C. i l'època d'August**, hem recollit tots aquells jaciments, que, a partir de les dades obtingudes de la lectura de la Carta Arqueològica i de la bibliografia consultada, ens ha aportat cronologies pertanyents a la segona meitat del s. I a.C. i als inicis de l'època imperial, fonamentalment, pre-aretines, Terra Sigil·lata i envasos amfòrics de producció local (sobretot, Dressel 2-4 i 7-11)²⁴⁶.

²⁴⁵ Tot i la importància de les ceràmiques campanianes com elements de datació, existeixen molts problemes que ens fan dubtar de les informacions que ens puguin aportar per a fixar la cronologia d'un determinat jaciment, doncs, en el cas de que tinguem els materials, es presenten diversos inconvenients. D'una banda, la campaniana A "tardana" no sempre va ser identificada als treballs antics i en alguns casos, és possible, que hagi estat considerada com a campaniana A més antiga, i, d'altra banda, s'han identificat diverses produccions de campanianes B-oïdes de cronologies diverses, abans desconegudes, que, sens dubte, poden canviar a l'guna de les informacions conegudes. A més, els estudis realitzats per **M. Py** al jaciment de *Lattara* a França, ens indiquen que no es pot establir una cronologia rígida de les campanianes A, doncs s'han documentat formes de campaniana A en contextos de primer quart del s. II a.C. Tot i això, la divisió entre campaniana A "antiga", "mitjana" i "tardana", es continua utilitzant, doncs, malgrat no constituir fases tancades, sí que es detecta una evolució en aquesta línia, observant-se com a partir del 200-125 a.C. i, especialment, del 150-125 a.C., es produeix un augment de la diversitat formal i una decadència de les formes ceràmiques més antigues. Segons **M. Bats**, les formes "antigues" (Lamboglia 23, 28ab, 27ab i 42bc) predominarien entre el 225 i el 175 a.C., per a després entrar en crisi, mentre que les formes "mitjanes" (Lamboglia 27b, 31, 33ab i 36), tot i haver aparegut al període 225-175 a.C., no predominarien fins als segments cronològics compresos entre el 175 i el 125 a.C. i, sobretot, entre el 125 i el 75 a.C. Altrament, les formes "tardanes" (Lamboglia 5 i 5/7), tot i aparèixer al període 175-125 a.C., no predominarien fins al 75-25 a.C. Respecte a les campanianes B (dites "de producció etrusca" o "veritables B"), assenyalar que van començar a arribar a Occident vers el 150 a.C., tot i que a Empúries no es documenten de manera significativa fins al 125 a.C. Tot i això, sembla que van haver algunes produccions més antigues, algunes de les quals van arribar també a terres catalanes, doncs **E. Sanmartí Greco** ha constatat troballes datables a la primera meitat del s. II a.C. i **X. Dupré** i **I. Fernández Lillo** han documentat a *Tarraco* campanianes B "etrusques" de la forma Morel 4750 que han datat dins la segona meitat del s. II a.C., moment en el qual ja comencen a ser més abundants als contextos arqueològics. L'augment de la presència de campaniana B "etrusca" a partir de mitjans del s. II a.C., podria relacionar-se amb la forta transformació que, com a continuació veurem, es produeix a nivell territorial en aquest moment cronològic. Pel que fa a les campanianes B-oïdes, assenyalar que ja han estat documentades als campaments militars romans de Numància, és a dir, abans del 133 a.C. i, per tant, presentarien una cronologia similar a les campanianes B "etrusques". D'altra banda, l'estudi dels materials amfòrics, gairebé inexistent als treballs antics, si bé no ens pot aportar datacions massa precises, és útil a l'hora de diferenciar períodes més amplis, sent evident el pas de les àmfores greco-itàliques a la Dressel 1A. Segons **A. Hesnard**, l'aparició de la Dressel 1A s'hauria de situar entre el 140 i el 120 a.C., considerant que abans del 140 a.C. no n'hi havia Dressel 1A i que després del 120 a.C. ja no existia la greco-itàlica, una cronologia que s'hauria de matitzar a partir de les noves dades obtingudes a *Lattara* o als campaments de Numància. També, cada cop sembla més evident la relació existent entre l'aparició de les Dressel 1 i l'arribada de les campanianes B, ja apuntada per **J.-P. Morel**, que es produeix en un moment de profundes transformacions i canvis com és la segona meitat del s. II a.C., durant el qual Roma, experimenta un radical canvi en la seva actitud imperialista. Veure: J.-P. Morel, "À propos des céramiques campaniennes de France et d'Espagne", *Journées d'Étude de Montpellier sur la céramique Campanienne (décembre 1977)*. *Archéologie en Languedoc*, Montpellier 1978, pp. 149-168; *Idem*, "La céramique campanienne: acquis et problèmes", *Céramiques hellénistiques et romaines I*, Besançon 1980, pp. 85-122; *Idem*, *La céramique campanienne. Les formes*, Bibliothèque de l'École Française d'Archéologie de Rome, 244, Paris 1981; *Idem*, "Aperçu sur la chronologie des céramiques à vernis noir aux IIe et Ier siècles avant J.-C.", *Gaule interne et Gaule Méditerranéenne aux IIe et Ier siècles avant J.-C. Confrontations chronologiques*, Narbonne 1990, pp. 55-69; E. Sanmartí Greco, *La cerámica campaniense de Emporion y Rhode, I-II*, Monografies Emporitanes, IV, Barcelona 1978; *Idem*, "Las cerámicas de barniz negro y su función delimitadora de los horizontes ibéricos tardíos (siglos III-I a.C.)", *La baja época de la cultura ibérica*, Madrid 1981, pp. 163-179; *Idem*, "Las ánforas romanas del campamento numantino de Peña Redonda (Garray, Soria)", *Empúries*, 47 (1989), pp. 130-161 (especialment pàgina 151); X. Dupré i I. Fernández Lillo, "Aportació a l'estudi de l'espècie Morel 4750: els exemplars de Tarragona", *ibidem*, 45-46 (1983-84), pp. 302-307; J. Pérez, "Las cerámicas de barniz negro 'campanienses'. Estado de la cuestión", *Boletín del Museo Arqueológico Nacional*, IV (1986), pp. 27-45; F. Nieto i J.M. Nolla, "La importación de ánforas romanas en Cataluña durante el período tardo-republicano", *Amphores romaines et histoire économique: dix ans de recherche (Siena, 1986)*, Collection de l'École Française de Rome, 114, Roma 1989, pp. 367-391; M. Py, *Culture, économie et société protohistoriques dans la région Nimoise* (2 vols.), Roma 1990, pp. 156-162; *Idem*, "Mobilier céramique. Productions et importations", *Lattara*, 3 (1990), p. 329; M. Bats, "Mobilier céramique. Les facies culturel", *ibidem*, pp. 351-356; A. Hesnard, "Les amphores", *Gaule interne et Gaule Méditerranéenne aux IIe et Ier siècles avant J.-C. Confrontations chronologiques*, Narbonne 1990, pp. 47-54; J.M. Puche, "Sobre un conjunt amb ceràmica calena decorada i terracotes trobat a Tarragona. Un possible lloc de culte a la Tarraco republicana", *Revista d'Arqueologia de Ponent*, 7 (1997), pp. 237-247; *Idem*, "Les ceràmiques calenes de Tarraco, les decoracions en relleu i avanç de les produccions del segle II a.C.", *ibidem*, 8 (1998), pp. 107-127; M. Díaz García, "Tipocronología de los contextos cerámicos tardo-republicanos en Tarraco", *Empúries*, 52 (2000), pp. 201-260.

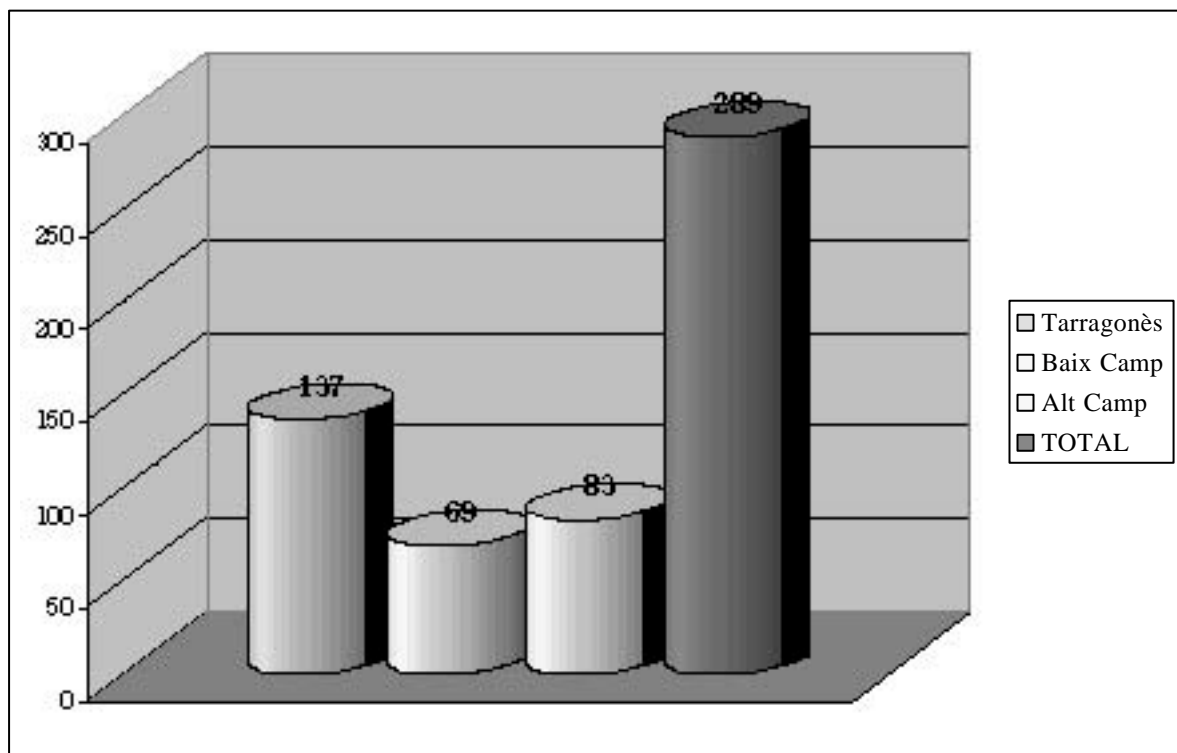
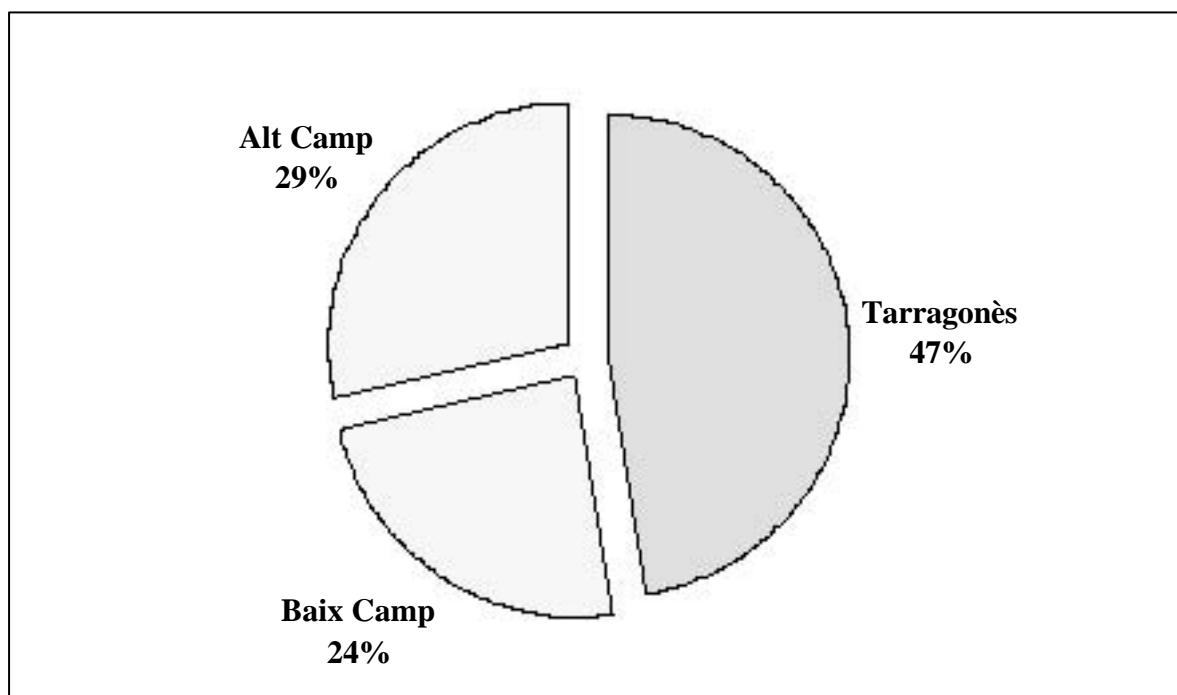
²⁴⁶ Sobre l'origen, la cronologia, la difusió, la funcionalitat i les característiques tipològiques d'aquests tipus d'envasos amfòrics tarraconenses (les àmfores Dressel 2/4 i 7/11) consultar una interessant síntesi a: J.C. Márquez Villora, *El comercio de alimentos en el litoral oriental de la Península Ibérica durante el Alto Imperio Romano*, Alacant 2001 (Tesi Doctoral), pp. 182-185 i 461-463. Podem dir, *grosso modo*, que el tipus amfòric Dressel 2/4 tarraconense té el seu origen a prototipus procedents del Mediterrani oriental, que foren imitats

Realment, establir la pertinença de cada jaciment dels documentats al Camp de Tarragona a un període o a un altre ha estat una tasca força difícil, doncs, als inconvenients que suposa l'estudi dels materials ceràmics, s'afegeix l'absència de dades suficients, a causa de la falta d'intervencions arqueològiques efectuades, i la poca precisió de les informacions, especialment, pel que fa als estudis antics, que fan, en alguns casos, literalment impossible, poder aproximar-nos mínimament a la natura i a la datació d'un determinat jaciment²⁴⁷.

a Itàlia durant la segona meitat del s. I a.C. i que, des de terres itàliques, van arribar, finalment, a les terres més occidentals al voltant del canvi d'Era, regions en les quals es van generar tipus locals com el que ara ens ocupa. Aquesta tipologia d'envàs de cos fusiforme produït als tallers del nord-est de la *Hispania Tarraconense*, va substituir de manera progressiva i després d'un període de difusió coetani, al tipus Pascual 1 (tipus amfòric amb cos de perfil fusiforme, inspirat morfològicament en el model representat per les àmfores itàliques Dressel 1, principalment produït al litoral de l'actual territori català) i estigué destinat fonamentalment (a l'igual que l'àmfora Pascual 1) al transport del vi produït a terres tarraconenses vers els principals centres consumidors del Mediterrani occidental. La producció de la Dressel 2/4 va tenir una cronologia bastant extensa, doncs el seu inici es fixa en època augustiana i no es detecta un descens en la seva difusió fins a les darreries del s. I d.C., la qual cosa podria fer pensar que, molt probablement, la seva manufactura es va prolongar durant la següent centúria. Sobre els envàs Dressel 2/4 tarraconense consultar preferentment: F. Zeví, "Appunti sulle anfore romane", *Archeologia Classica*, 18/2 (1966), pp. 207-247 (especialment pàgines 214-217); A. Tchermia, "Les amphores vinaires de Tarraconaise et leur exportation au début de l'Empire", *Archivo Español de Arqueología*, 44 (1971), pp. 38-85; *Idem*, *Le vin de l'Italie romaine. Essai d'histoire économique d'après les amphores*, Roma 1986, pp. 127-129; A. Tchermia i F. Zeví, "Amphores vinaires de Campanie et de Tarraconaise à Ostie", *Recherches sur les amphores romaines. Actes du Colloque (Rome, 1971)*, París 1972, pp. 35-67; R. Pascual, "Las ánforas de Layetania", *Méthodes classiques et méthodes formelle dans l'étude des amphores. Actes du Colloque (Rome, 27-29 mai 1974)*, París 1977, pp. 47-96; D.P.S. Peacock i D.F. Williams, *Amphorae and the Roman economy. An introductory guide*, Southampton 1986, pp. 105-106; J. Miró, *La producción de ánforas romanas en Catalunya. Un estudio sobre el comercio del vino en la Tarraconense (s. I a.C.-I d.C.)*, B.A.R. Internacional series, 473, Oxford 1988, pp. 78-91 i 107; J. Remesal i V. Revilla, "Weinamphoren aus Hispania Citerior und Gallia Narbonensis in Deutschland und Holland", *Fundberichte aus Baden-Württemberg*, 16 (1991), pp. 389-439; J.C. Márquez Villora, *El comercio de alimentos en el litoral oriental de la Península Ibérica durante el Alto Imperio Romano*, Alacant 2001 (Tesi Doctoral), pp. 182-184 i 461-463. Respecte al tipus Dressel 7/11 tarraconense hem d'assenyalar que va tenir el seu origen als prototips originats a la *Hispania Baetica*, que foren imitats pels tallers locals del nord-est de la *Hispania Tarraconense*. La producció d'aquesta tipologia d'envàs de cos piriforme abastaria tot el s. I d.C., segons la datació provisional generalment acceptada. Tampoc s'ha pogut precisar gaire la seva difusió, però els estudis realitzats fins al moment semblen indicar que va quedar limitada, molt probablement, a les regions costaneres del Mediterrani occidental, sent poc rellevant fora de les seves àrees de producció, i que va ser destinada principalment, a l'igual que la Dressel 2/4, al transport de vi tarraconense, tot i que no es descarta la possibilitat de que s'hagués utilitzat també, en determinats casos, per a transportar peix i derivats, funcionalitat primordial del prototip bètic del qual deriva l'envàs tarraconense en qüestió. Sobre la tipologia amfòrica Dressel 7/11 tarraconense podeu consultar: A. Tchermia, "Les amphores vinaires de Tarraconaise et leur exportation au début de l'Empire", *Archivo Español de Arqueología*, 44 (1971), pp. 38-85 (especialment pàgines 65-69); J.M. Nolla, "Las ánforas romanas de Ampurias", *Ampurias*, XXXVI (1974), pp. 147-197 (especialment pàgines 181-182 i 191-192); J. Miró, *La producción de ánforas romanas en Catalunya. Un estudio sobre el comercio del vino en la Tarraconense (s. I a.C.-I d.C.)*, B.A.R. Internacional series, 473, Oxford 1988, pp. 99-104 i 177-180; V. Revilla, *Producción cerámica y economía rural en el Bajo Ebro en época romana. El Alfar de l'Aumedina, Tivissa (Tarragona)*, Col·lecció Instrumenta, Barcelona 1993, pp. 64-71; R. Jàrega, "Les àmfores romanes del Camp de Tarragona i la producció del vi tarraconense", *Revista d'Arqueologia de Ponent*, 5 (1995), pp. 179-194; *Idem*, "La producció amforal romana del Camp de Tarragona. Estat de la qüestió", *Actes del II Col·loqui Internacional d'Arqueologia Romana. El vi a l'Antiguitat. Economia, producció i comerç al Mediterrani Occidental (Badalona, 6/9 de maig de 1998)*, Monografies Badalonines, 14, Badalona 1998, pp. 430-437; J.C. Márquez Villora, *El comercio de alimentos en el litoral oriental de la Península Ibérica durante el Alto Imperio Romano*, Alacant 2001 (Tesi Doctoral), pp. 168-170, 184-185 i 461-463.

²⁴⁷ A les greus dificultats comentades s'afegeixen dos inconvenients que incideixen directament sobre la cronologia i, per tant, sobre la periodització dels jaciments que volem realitzar. D'una banda, ens trobem amb el problema dels "materials residuals" antics, és a dir, aquells materials que presenten una cronologia molt anterior respecte a la de la resta de peces pertanyents a l'estrat més antic d'un jaciment, la qual cosa significa que, en efecte, són "residuals", però només en relació a la cronologia de l'estrat, no quedant tan clar que en siguin també pel que fa a la cronologia general del jaciment en qüestió i que, per tant, ens estiguin indicant l'existència de nivells més antics del jaciment, destruïts arran de remodelacions posteriors o situats a les rodalies del lloc arqueològic. Donada la dificultat a l'hora de decidir si un "material residual" és realment "residual" o, per contra, constitueix un índex de nivells anteriors d'un determinat jaciment, hem optat, generalment, per no considerar-los, exceptuant els casos en els que n'hi hagin indicis ben datats o més d'un a tenir en compte i, fins i tot, si existeixen fenòmens similars a altres indrets millor documentats. D'altra banda, ens trobem amb el problema de fixar la cronologia inicial d'un jaciment, doncs, aquesta pot correspondre a la datació de l'estrat més antic excavat (sobretot quan es tracta d'estrats de fonamentació de murs i d'anivellament del terreny previs a les tasques constructives), però no sempre és possible distingir i identificar aquests estrats i, generalment, es compta amb datacions parcials (aportades per estrats d'amortització d'estructures com, per exemple, una sitja). En aquests casos (els més habituals de llarg), hem optat per guiar-nos, quan ens ha estat possible, pel criteri de datar el moment inicial del jaciment pel conjunt de material més antic recuperat (és a dir, que no datem a partir de la peça més antiga, sinó a partir de la identificació d'un conjunt de materials que es poden adscriure a una determinada fase cronològica). Sens dubte, la major part d'aquests problemes cronològics (i dels plantejats amb anterioritat) no existirien si estiguéssim treballant amb dades proporcionades per excavacions arqueològiques més o menys recents (que documenten, sempre que és possible, les estratigrafies i estudien la totalitat dels materials arqueològics recuperats), però, malauradament, aquest no és el nostre cas, i hem d'afrontar el fet que la major part de les dades amb les quals comptem provinguin d'excavacions antigues, adoptant tot un seguit de criteris (que al llarg de tota aquesta introducció hem intentat explicar), sens dubte, qüestionables i millorables, però necessaris si el que volem és aproximar-nos a la interpretació històrica i arqueològica de l'evolució del poblament al Camp de Tarragona. Així doncs, malgrat els nostres esforços, davant la manca de dades, no sempre ha estat possible comptar amb els paràmetres necessaris per a caracteritzar i datar amb la precisió desitjada els jaciments evidenciats. Tot i això, ens hem volgut arriscar i, en conseqüència, considerar la totalitat de llocs arqueològics dels quals hem tingut notícia, fins i tot, els més dubtosos, sent conscients de que aquest plantejament suposa en alguns casos entrar de ple en el camp de la hipòtesi.

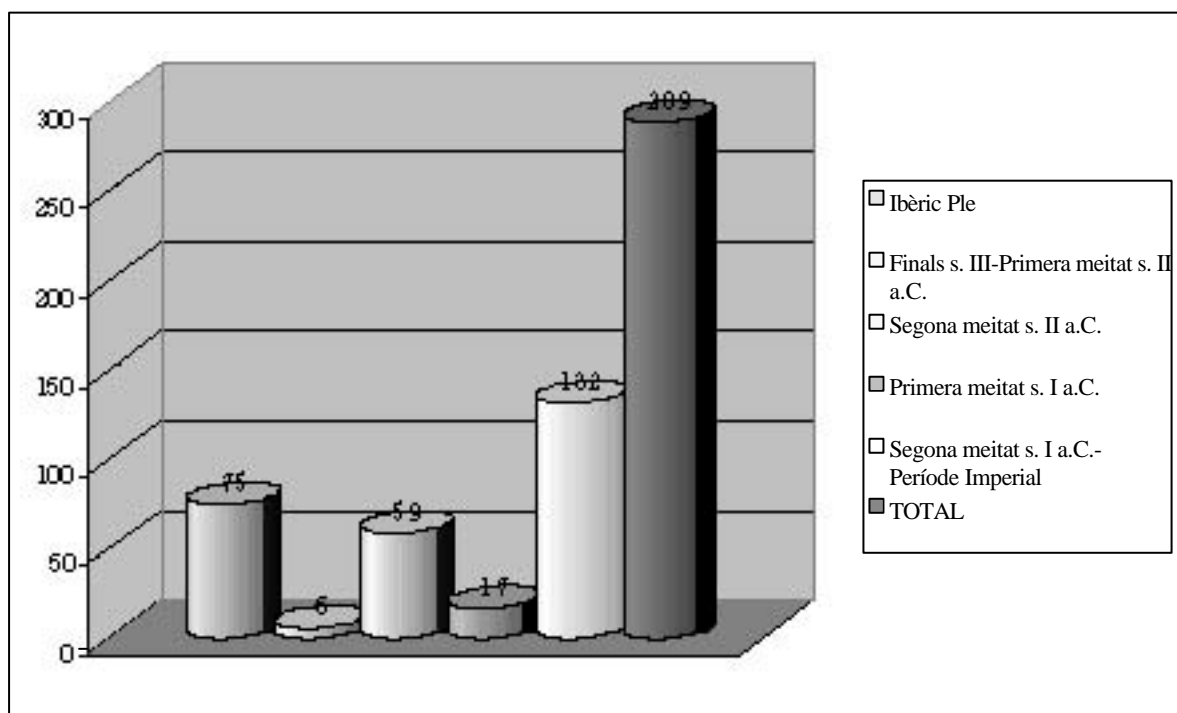
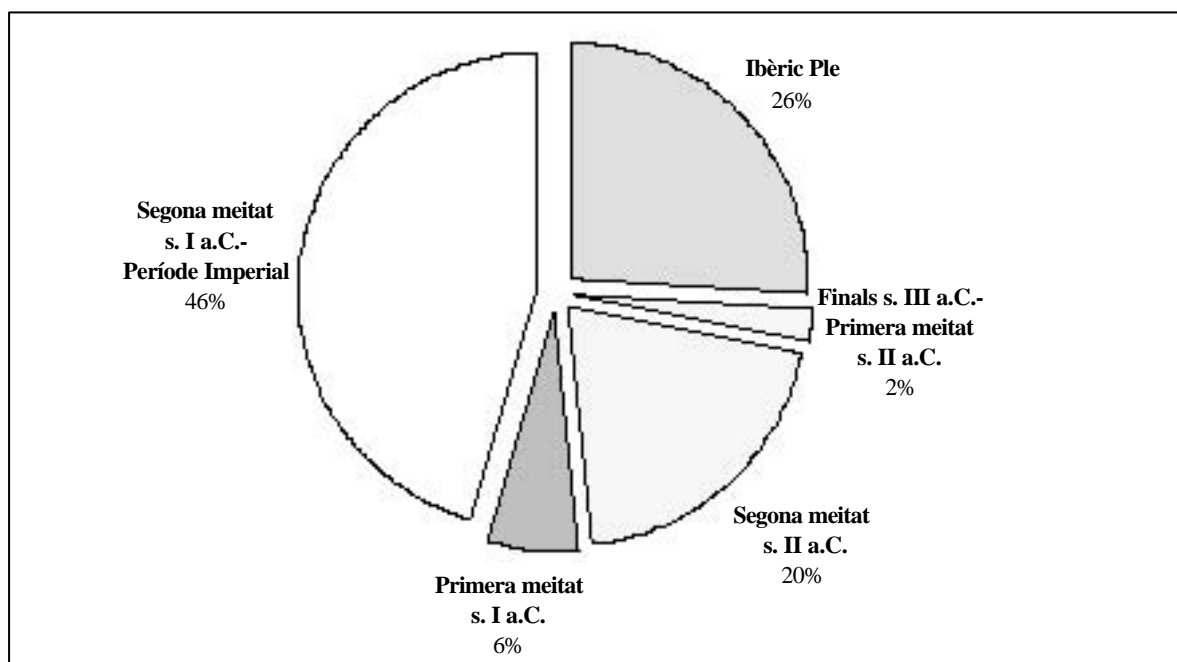
Gràfica 1. Distribució per comarques del nombre de jaciments ibero-romans documentats al Camp de Tarragona.

	Jaciments ibero-romans
Tarragonès	137 (47,40 %)
Baix Camp	69 (23,87 %)
Alt Camp	83 (28,71 %)
TOTAL	289

Gràfica 2. Classificació dels jaciments ibero-romans documentats segons la seva cronologia d'origen.

	Jaciments ibero-romans
Ibèric Ple	75 (25,95 %)
Finals del s. III-Primera meitat del s. II a.C.	6 (2,07 %)
Segona meitat del s. II a.C.	59(20,41 %)
Primera meitat del s. I a.C.	17 (5,88 %)
Segona meitat del s. I a.C.-Període Imperial	132 (45,67 %)
TOTAL	289